

T.C

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

**TEVBE SURESİ'NE GÖRE TEBÜK SEFERİNDEN GERİDE
KALANLAR (TESPİT VE DEĞERLENDİRME)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Harun ÖGMÜŞ

HAZIRLAYAN

Bakberdi DOĞANBAYEV

KONYA -2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Bakberdi DOĞANBAYEV		
	Numarası	148106011164		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Tevbe Suresi'ne göre Tebuk Seferinden Geride Kalanlar (Tespit ve Değerlendirme)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Bakberdi DOĞANBAYEV

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Bakberdi DOĞANBAYEV
	Numarası	148106011164
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Harun ÖĞMÜŞ
	Tezin Adı	Tevbe Suresi'ne göre Tebuk Seferinden Geride Kalanlar (Tespit ve Değerlendirme)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Tevbe Suresi’ne göre Tebuk Seferinden Geride Kalanlar (Tespit ve Değerlendirme)” başlıklı bu çalışma 24/01/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Harun ÖĞMÜŞ	
2	Prof. Dr.	Ali AKPINAR	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Muhammed ERSÖZ	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Bakberdi DOĞANBAYEV		
	Numarası	148106011164		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Harun ÖĞMÜŞ		
Tezin Adı	Tevbe Suresi'ne göre Tebük Seferinden Geride Kalanlar (Tespit ve Değerlendirme)			

Bu çalışmamızda, Tevbe suresinin ilgili ayetleri bağlamında Tebük seferinden geride kalanlar ele alınacaktır. Araştırmamızın amacı, ilgili ayetler bağlamında Tebük seferinden geride kalanları tespit etmektir.

Tevbe suresindeki ilgili ayetler bağlamında yaptığımız bu çalışma sonunda Tebük seferinden üç gruptan oluştuğunu tespit ettik. Onlar: Münafıklar, Mazeretliler ve Mazeretsizlerdir. Müslümanlar isteyerek savaşa katıldıkları halde, münafıklar savaşa katılmamak için yalan bahaneler ileri sürerek geride kalmışlardır. Tebük seferinden mazeretsiz olarak geride kalan Müslümanlar bazıları toplumdan dışlanarak ağır şekilde cezalandırılmıştır. İlk defa Arabistan'ın sınırlarında çıkarak o zamanın en güçlü devletlerinden biri olan Bizans İmparatorluğuna karşı yapılan bu savaşın Müslümanlar üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu sefer neticesinde Medine topluluğu ve Medine civarında yaşayan Bedevi Araplar adeta süzgeçten geçirilmişti.

Anahtar Kelimeler: Tevbe Suresi, Tebük Seferi, Geride Kalanlar, Medine.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Bakberdi DOĞANBAYEV		
	Student Number	148106011164		
	Department	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Harun ÖĞMÜŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	According to Surah of Tawbah, The Ones Who Didn't Join the Tabuk War (Detection and Evaluation)			

In this study, those who left behind by the Tabuk expedition will be discussed in the context of the relevant verses of Surah al-Tawba. The purpose of our research is to identify those who left behind by the Tabuk expedition in the context of the relevant verses of Qur'an.

At the end of this study that we made in the context of the verses of Chapter at-Tawba, we determined that there are three groups. They are hypocrites, those who have the excuses, and those who have not any excuses. While the Muslims willingly participated in the war, the hypocrites remained behind in Madinah, making false excuses in order not to participate in the war. Some of the Muslims, who stayed behind without an excuse, were severely punished by exclusion from society. This war against the Byzantine Empire, one of the most powerful states of the time, had a great influence on Muslims. This incidence helped to filter the Madinah community and the Bedouin Arabs living around it.

Key Words: Surah Tawbah, Tabuk Expedition, Those who stayed behind, Madinah.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	3
A. GAZVE VE SERİYYE KAVRAMI.....	3
B. MEGÂZÎ KAVRAMI.....	6
C. SEFER VE SEFERBERLİK KAVRAMI.....	7
D. HARB VE KITAL KAVRAMI.....	9
E. CİHAD KAVRAMI.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

TEVBE SURESİ VE NAZİL OLDUĞU ORTAM	17
I. TEBÜK SEFERİ.....	17
A. SEFERİN ÇIKMASINA SEBEP OLAN OLAYLAR.....	17
B. SEFERİN YAPILDIĞI ORTAM VE ŞARTLAR.....	21
C. SEFERİN YAPILDIĞI YER VE YOL GÜZERGÂHI.....	28
D. TEBÜK SEFERİNDEN ELDE EDİLEN SONUÇLAR.....	32
II. TEVBE SURESİ.....	34
A. SURENİN MUSHAF'TAKİ YERİ VE İSİMLERİ.....	34
B. SURENİN NÜZUL ORTAMI.....	36
C. ENFAL SURESİYLE İLİŞKİSİ.....	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEBÜK SEFERİNDEN GERİDE KALANLAR.....	41
I. MÜNAFIKLAR.....	45
A. MÜNAFIK KAVRAMI.....	45
B. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDEKİ MÜNAFIKLAR.....	46
C. TEBÜK SEFERİNDEN GERİDE KALAN MÜNAFIKLAR.....	51
1. Medine'deki Münafikları.....	52
2. Bedevi Münafiklar.....	61
II. MAZERETLİLER.....	66
III. MAZERETSİZLER.....	73
A. ERKEN PIŞMAN OLAN MAZERETSİZLER.....	73
B. GEÇ PIŞMAN OLAN MAZERETSİZLER.....	78
SONUÇ	86
KAYNAKÇA.....	90

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn
Bkz/bkz..	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c	: Celle Celaluhu
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
r.a.	: Radiyallahu Anhu
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellam
Thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz

ÖNSÖZ

İnsanları buldukları karanlıktan peygamberleri ve kitapları vasıtasıyla aydınlığı çıkaran Allah(c.c)'a hamd olsun ve ilahi kitapları tebliğ etmeye çalışan tüm peygamberlere, özellikle de Peygamberimiz Muhammed(s.a.v)'e, âl ve ashabına salat ve selam olsun.

Tefsir ilminin ortaya çıktığı Hz. Peygamberin döneminden bu yana Kur'an-ı Kerîm'i tamamen bütüncül olarak yani Fâtiha'dan Nâs'a kadar tefsir etmek yaygın idi. Ancak son yüzyıllarda ve günümüzde Kur'an-ı Kerîm'i tamamen tefsir etmek değil de mevduî(konulu) tefsir etmek daha yaygın hale geldi. Günümüzde yapılan akademik çalışmalar bunun bir örneğidir. Biz de çalışmamızda bu yolu takip etmeye çalıştık.

Hz. Peygamberin hayatının sonlarında vuku bulan Tebük seferi, adeta Medine topluluğunu bir süzgeçten geçirmişti. Tebük seferine hazırlık esnasında olsun, seferdeyken olsun ve seferden sonra olsun Medine halkı ilahi imtihana tabi tutulmuştu. Bu imtihanı kazananlarla birlikte kaybedenler de var idi. Tezimizin ana konusu olan, Tebük seferinden geride kalanlar ise, bu ilahi imtihanı kazanamayıp kaybedenler kısmını oluşturmaktadır. Tevbe suresi bu kimselerden genişçe bahsetmesi nedeniyle, Tebük seferinden geride kalanları Tevbe suresi bağlamında ele almayı uygun bulduk.

Araştırmamızın gayesi, öncelikle Tebük seferinden geride kalanlarla ilgili ayetleri tespit edip, bu ayetlerle ilgili tefsir, hadis, siyer ve tarih kitaplarında ne gibi bilgiler geçtiğini tespit etmektir ve bu bilgiler sayesinde günümüze ışık tutmaktadır.

Bu çalışmamız, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Girişte tezimizin konusu, amacı, kullanacağımız yöntem ve kaynaklar hakkında bilgi vermeye çalıştık. Birinci ve ikinci bölüm, tezimizin asıl konusuna bir giriş niteliktedir. Bu bölümlerde sefer kavramı ve ona yakın kavramlar, Tebük seferi ve Tevbe suresi hakkında bilgi vermeye çalıştık. Ayrıca bu bölümlerde araştırma yaparken tezimizin ana konusuyla bağ kurmaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise, tezimizin ana konusunu oluşturan, Tebük seferinden geride kalanlar hakkında bilgi vermeye gayret gösterdik. Bunları Tevbe suresi bağlamında münafıklar, mazeretliler ve mazeretsizler çeklinde üç kısma ayırarak ele aldık. Hassaten bu kimseleri araştırırken Tevbe suresi bağlamında ele

almaya özen gösterdik. Yaptığımız bu çalışmanın temel kaynakları: Kur'an-ı Kerim, Tefsir kitapları, Hadis, Siyer ve İslam Tarihi kitaplarıdır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada maddi ve manevi destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Harun ÖĞMÜŞ'e en içten şükranlarımı arz etmeyi kendime borç bilirim.

Bakberdi DOĞANBAYEV

Konya-2019

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Allah Teâlâ insanların dünyada ve ahirette mutluluğa nail olabilmesi için son din olan İslam'ı göndermiştir. İnsanların bu mutluluğa ulaşmalarında Hz. Peygamber Kur'an-ı Kerîm vasıtasıyla rehberlik etmiştir. Dünya ve ahiretin mutluluğuna ulaşmada bazı hususların çok önemli yeri vardır. Bunlardan ilki Allah ve Rasûlünü emir ve yasaklarına uymaktır. Zira Allah ve Rasûlüne uymanın mükâfatı ne kadar büyük ise bu konuda ihmalkâr davranmanın cezası da o kadar ağırdır. Diğer bir husus ise, sosyal sorumluluktur. Tezimizin ana konusu bu iki hususla yakından ilişkili olması nedeniyle bu iki hususu özellikle zikrettik.

Bu çalışmamızın konusu Hz. Peygamberin hayatının sonlarında vuku bulan Tebük seferi ve bu seferden geride kalan gruplar hakkındadır. Bu konuyu ele alırken, Tebük seferi bahsinin öne çıktığı Tevbe süresinin ayetlerini geçmişten günümüze yapılan tefsir yorumlarının neler olduğu açısından bakacağız.

Hız. Peygamber Allah'ın kendisine verdiği yetkiye dayanarak haddi aşmamak üzere Allah yolunda çeşitli savaş faaliyetlerinde bulunmuştur. Rasûlullah (s.a.v.)'in gerçekleştirdiği bu faaliyetlerin diğer savaşlardan ayrılan en belirgin özelliği, en az kan dökülen savaşlardan olmasıdır. O sorumluluğu yerine getirirken boş yere kan dökmek ve insanlara zülüm etmemeyi esas almıştır. Zira O Âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Hız. Peygamberin hayatında gerçekleştirmiş olduğu Bedir, Uhud, Hendek, Tebük ve başka birçok gazve buna örnektir.

Tevbe suresinde Tebük seferinden geride kalanlar, hem ferdi hem de içtimai açıdan kimler olduğu ve onların yaşadığı psikolojik durumlar en güzel bir şekilde açıklanmaktadır. Hız. Peygamberin seferberlik emri verilmesiyle Medine halkı ve onun civarında yaşayanlar ilahi bir süzgeçten geçirilmişti. Kimin kim olduğu en bariz bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu çalışmamızın temel amacı da, can ve mal fedakârlığını gerektiren Hız. Peygamberin bu seferberlik emri karşısında Medine'de yaşayan çeşitli millet ve grupların nasıl bir tavır sergilediklerini ispat etmektir.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Yaptığımız bu çalışmamızda başvurduğumuz yöntem, günümüzde mevduî (konulu) tefsir çalışmalarında esas alınan tarama yöntemidir. Yani çalışmamızı yaparken konumuzla alakalı eserleri ve konumuzla ilgili bilgilerin geçtiği kaynakları bulup, onları incelemeye tabi tutarak konumuzu işlemeye çalışacağız.

Bu araştırmamızda tefsir, hadis, siyer, İslam tarihi ve diğer kaynaklarından yararlanmaya çalışacağız. Tefsirlerden klasik rivayet ve dirayet tefsir kaynaklarından ağırlıklı olarak yararlanmakla birlikte günümüz tefsir kaynaklarından da yararlanacağız. Klasik tefsirlerden Taberî'nin "*Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*", İbn Kesîr'in "*Tefsiru'l-Kur'an'ı Azîm*", Kurtubî'nin "*el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*", Zemahşerî'nin "*El-Keşşâf an Hakâiku'l-Ğevâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*", Razî'nin "*et-Tefsîru'l-Kebîr*", Nesefî'nin "*Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*" ve diğer tefsir kitaplarıdır. Günümüz tefsirlerden ise, Mevdudî'nin "*Tefhimu'l-Kur'ân*", Elmalılı Hamdi Yazır'ın "*Hak Dini Kurân Dili*" ve Sait Şimşek'in "*Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*" gibi eserleri olacaktır. Hadiste istifade edeceğimiz kitapların başında Buhârî ve Müslim'in "*Sahih*"leri ve diğer hadis kitapları gelmektedir. Siyer ve İslam tarihinde ise, İbn Hişâm'ın "*es-Siretu'n-Nebeviyye*", İbn Kesîr'in "*el-Bidaye ve'n-Nihâye*" adlı eserleri olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. GAZVE VE SERİYYE KAVRAMI

Gazve Arapçada “غزو” kökünden türemiş mastar olup “ bir şeyi istemek, talep etmek, kastetmek, yönelmek, arzu etmek”¹ gibi manalara gelir. Mesela عرفتُ ما يُغزى من هذا الكلام “Bu sözden ne kastedildiğini bildim”, مغزى الكلام “sözün maksadı”.² Bu sözlük manası ile ıstılahî manası arasında benzerlik vardır. Zira ıstılahî manasında da bir düşmana karşı yönelme ve onu kastetme vardır. Bu manalarla birlikte “düşmanla savaşmak için çıkmak, düşmanla savaşmak” manasında da kullanılır.³ Bu mana kanaatimize göre yukarıda zikrettiğimiz gibi kelimenin kök manası olan istemek, kastetmek ve yönelmek manaları ile sonradan kazanılan ıstılahî mananın neticesinde ortaya çıkan bir manadır. Mesela وقد غزا يغزو غزوا “Savaştı, savaşmaktadır”, غاز savaştı, gazi çoğulu غزاة veya غزى şeklinde.⁴ Kur’an-ı Kerîm’de غزى şeklinde çoğul sığasında gelmiştir.⁵ Yani Kur’an-ı Kerîm’de ikince olarak zikrettiğimiz savaşmak manasında geçmektedir.

Seriyye kelimesi ise sözlükte “gece yolculuğu yapmak ve geceleyin yola çıkmak”⁶ manasındaki سرى يسري سرى kökünden türemiştir. Seriyye düşman üzerine gönderilen küçük askeri birlik, ordunun bir bölüğü, silahlı tim gibi manalara gelir. Seriyelerin en hayırlısı dört yüz kişiden meydana gelmiş olanıdır.⁷ Kur’an-ı Kerîm’de Hz. Lût’un kıssası anlatılırken فأسربأهلك بقطع من الليل “Sen gecenin bir kısmında ailenle (yola çıkıp) yürü”⁸ ve İsrâ suresinde Hz. Peygamber’in İsrâ olayı anlatılırken سبجان الذى أسرى ليلا “Kulu (Muhammed’i) bir gece, Mescid-i Haram’dan kendisine ayetlerimizden bazısını göstermek için, etrafını mübarek kıldığımız Mescid-

¹ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, Dâru’l-Meârif Yay., Kahire, XXXVII, 3253; Zebîdî, *Tâcû’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Kuveyt, 1965, c. XXXIX, s. 158. Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru’l-İlm, Kahire, 1956, VI, 2446.

² Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru’l-İlm, Kahire, 1956, VI, 2446.

³ İsfahanî, Râğib, *Müfredâtu Elfâzu’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kalem Yay., Dimaşk, 2014, 606; Zebîdî, *Tâcû’l-Arûs*, XXXIX, 158.

⁴ İsfahanî, Râğib, *Müfredât*, 606.

⁵ Ali İmran, 3/156.

⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2386; İsfahanî, Râğib, *Müfredât*, s.408. Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvatu’t-Tefâsîr*, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 2015, II, 636;

⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2385.

⁸ Hûd, 11/81.

i Aksâ'ya götüren Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir” gibi ayetlerde sözlük manalarında kullanılmıştır. Seriyyelerin çoğu gece vaktinde yapıldığı için bu ismi almıştır.

“Gazve” kelimesinin ıstılahtaki manasına gelince, İslam âlimlerinin genel görüşüne göre asker sayısı az veya çok olsun, savaş için veya başka bir maksatla hareket edilsin, çarpışma vuku bulsun yahut bulmasın Hz. Peygamber’in katıldığı bütün seferlere gazve denilir.⁹

Seriyye, Hz. Peygamber’in hedef ve planlarını kendisinin belirlediği, ancak bizzat kumanda edip katılmadığı ancak sahabeden birinin kumandasında gönderdiği askerî birliklere denir. Gazve ve Seriyyelerin sayısı hakkındaki rivayetler değişiktir. Büyük siyer âlimleri Vâkidî (ö. 207/823) ve İbn Sa’d’ın (ö. 230/845) belirttiğine göre Hz. Peygamber’in emir ve kumandasında yirmi yedi gazve ve kırk yedi seriyye gerçekleştirilmiştir. İbn Sa’d gazveleri şöyle sıralamaktadır ve bunu şu tablo şeklinde gösterebiliriz:

Tablo 1. Hz. Peygamberin Gazveleri

Gazve Adı	Tarihi	Gazve Adı	Tarihi
1. Ebvâ	2/623	15. Zâturrika	5/626
2. Buvât	2/623	16. Dûmetülcendel	5/626
3. Bedru’l-Ûla-Sefevân	2/623	17. Benî Mustalik	5/627
4. Zülüşeyre	2/623	18. Hendek	5/627
5. Bedir	2/624	19. Benî Kurayza	5/627
6. Benî Kaynukâ	2/624	20. Benî Lihyân	6/627
7. Sevik	2/624	21. Gâbe	6/627
8. Karkaratu’l-Kudr	3/624	22. Hudeybiye	7/628
9. Gatafân	3/624	23. Hayber	7/628
10. Benî Süleym	3/625	24. Mekke’nin Fethi	8/630
11. Uhud	3/625	25. Huneyn	8/630
12. Hamraulesed	3/625	26. Tâif	8/630
13. Benî Nadîr	4/626	27. Tebük	9/630
14. Bedrülmevid	4/626		

Bu gazvelerin dokuzunda çarpışma meydana gelmiştir. Bunlar: Bedir, Uhud, Müreysî, Hendek, Kurayza, Hayber, Mekke’nin fethi, Huneyn, Taif gazvelerinde

⁹ Algül, Hüseyin, “Gazve”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 488.

çarpışma meydana gelmiştir.¹⁰ Diğer gazvelerde çarpışma meydana gelmemiştir ama Hz. Peygamber ve Müslümanların hedef ve amaçları gerçekleştirilmiştir.

Hz. Peygamber'in gazveleri hicri 2. yıldan 9. yıla kadar devam etmiştir. İlk gerçekleştirdiği gazve Bedir olmuş ve en sonu da Tebük olmuştur. Tebük seferine gazve denmesinin yukarıda zikrettiğimiz gibi Hz. Peygamberin bizzat katılması ile gerçekleşmesinden dolayıdır. Hz. Peygamber'in emriyle yapılan bu gazveler dünya harp tarihinin bilinen en az kan dökülen savaşlarındandır.¹¹ Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) âlemlere rahmet olarak gönderilmişti. Gazvelerinde fazla kan dökülmesini istemiyor tersine barışı istiyor. İslam'ın tüm dünyaya yayılıp insanların barış ve mutluluk içerisinde yaşamasını temenni ediyor. Bunu onun gerçekleştirmiş olduğu gazvelerinden kolayca anlamak mümkündür. Mesela Mekke fethedilmeden önce ve sonra Rasûlullah (s.a.v.)'in kan dökülmemesi için gösterdiği çabaları örnek gösterebiliriz.

İslam gelmeden önce Cahiliyede gazve kelimesi savaş, akın, hücum ve saldırının her türlü için mutlak bir şekilde kullanılırken Hz. Peygamber döneminde bu kavramın anlamının daraldığını görmekteyiz. Çünkü hadis ve siyer âlimlerinin kabul ettiklerine göre asker sayısı az veya çok olsun, savaş veya başka bir maksatla hareket edilmiş olsun, çarpışma meydana gelsin yahut gelmesin Hz. Peygamber'in katıldığı seferlere gazve denir. Hâlbuki bazı ilk dönem İslam tarihçileri, Hz. Peygamber'in katılmadığı seferler için de gazve adını kullanmışlardır. Mesela, İbn Hişam (ö. 218/833) Hz. Peygamber'in katılmadığı Mute Seferine gazve derken¹² Taberi (ö. 310/923) Rasûlullah'tan sonraki bazı savaşlar için gazve kelimesini kullanmıştır.¹³ Bunun sebebi de muhtemelen kelimenin sözlük anlamından kaynaklanmaktadır. Zira kelimenin taşıdığı bu mana, lügat bakımından Rasûlullah (s.a.v.)'tan sonraki dönemlerde Müslümanların kâfirlere karşı yaptıkları savaşlar için kullanılmıştır.

¹⁰ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtu'l-Kebîr*, Mektebetu'l-Hancı Yay., Kahire, 2001, II, s. 6.

¹¹ Algül, Hüseyin, "Gazve", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 488.

¹² İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Daru İbni Kesir, Kahire, III-IV, 373.

¹³ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Rusul ve'l-Muluk*, Dâru'l-Maarif, Kahire, ts., IV, 288.

Rasûl-i Ekrem'in gönderdiği seriyyelerinin maksadı, gazveler gibi İslam'ın yayılmasına engel oluşturan unsurları bertaraf etmek, Müslümanları maddi ve manevi baskılardan kurtarmak, dinleri özgürce yaşayabilecekleri bir ortam sağlamaktır. Hz. Peygamber seriyyelerin başına savaş bilgisi, sabrı ve cesareti ile temayüz etmiş kahraman sahibilerden komutan tayin ediyordu. Hz. Hamza, Ubeyde b. Haris, Sa'd b. Ebî Vakkas, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Revaha, Ebû Ubeyde b. Cerrah gibi sahabiler bunlardandır.¹⁴

Hız. Peygamber'in gerçekleştirdiği bu gazveler ve seriyyeler gerek strateji ve harp taktikleri, gerekse dinî ve siyasî sonuçları bakımından büyük önem taşıyor. Bu dönemdeki gazve ve seriyyelerin amacı, küfür ve bâtılın zulmünü ortadan kaldırmak, İslâmiyet'in yayılmasına engel teşkil eden unsurların hâkimiyetine son vermek, yeryüzünde Hakk'ı yüceltmek, fitne ateşini söndürmek, insanları maddî ve manevî baskılardan kurtarmak ve İslâmî gerçekleri onlara duyurmaktır.¹⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in gerçekleştirmiş olduğu gazve ve seriyyelerin neticesinde İslam'ın nuru tüm Arap Yarımadasına ve komşu ülkelere hızla yayılmaya başladı.

Rasûl-i Ekrem'in bu gazveleri ve seriyyeleri sonraki nesiller için örnek olmuştur. Hulefâi Râşidîn döneminde özellikle İran ve Bizans'la yapılan savaşlarda mücahitleri savaşa teşvik için Hz. Peygamber'in gazvelerini anlatma geleneği başlamış, giderek kurumlaşan bu gelenek halifeler ve diğer Müslüman devletlerde de devam etmiştir.

B. MEGÂZÎ KAVRAMI

Megâzî (مغازي) kelimesi Arapçada غزو kökünden türemiş olan “Savaş yeri, savaş ve savaş hikâyeleri” anlamındaki مغزى veya مغزاة kelimelerinin çoğuludur. Bazen savaş manasında da kullanılmıştır mesela: كان إذا استقبل مغزى “savaşa yönelirken oldu” ,bazen savaş yeri ve alanı manasında مواضع الغزو “savaş yeri”, مناقب الغزاة “gazilerin menkıbeleri”¹⁶ gibi terkipler bu kelimenin hangi manalara yönelik olduğunu açıklamak içindir.

¹⁴ Vâkıdî, *Meğâzî*, London Oxford University Press Yay., 1966, I, 2-3.

¹⁵ Algül, Hüseyin, “Gazve”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 488.

¹⁶ Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs*, 1965, XXXIX, 158; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XXXVII, 3253.

Istılahta ise Hz. Peygamber'in savaşları ve seriyeleri hakkında yazılan eserlere Megâzî denir. İslam'ın gelmesiyle yeni bir mana kazanıp Hz. Peygamber'in savaşlarını konu edinen bir ilim dalının adı olmuştur. Konuyla alakalı literatür daha çok, siyer ve megâzi başlığı altında toplanmıştır. Megâzi ile alakalı müstakil kitaplar olduğu gibi, hadis kitaplarında da bu konuyla ilgili müstakil bölümler vardır.¹⁷

Bu terim siyer kelimesinin eş anlamlısı olarak hem salt kendi başına hem de siyer kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Meselâ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373) zamanımıza ulaşan en eski siyer kitabını, yazarı İbn İshak'a (ö.151 /768) izâfetle bazen Sîretü İbn İshâk, bazen de Meğâzî İbn İshâk diye zikretmiştir.

C. SEFER VE SEFERBERLİK KAVRAMI

Sefer (سفر) kelimesi sözlükte keşif, açmak, örtüyü kaldırmak¹⁸ manalarını taşımakta ve maddi şeylere hastır. Mesela, سفر العمامة عن الرأس “ sarığı başın üzerinden kaldırdı”, سفرت المرأة “ kadın yüzünü açtı”, سفر الخمار عن الوجه “ başörtüyü yüzün üzerinden çıkardı”.¹⁹ Bu manaların yanında “ yazmak, mesafe katetmek, uzak yolculuk yapmak”²⁰ manalarında da kullanılır. Uzak bir yere yolculuk yapmak yolcunun her türlü hal ve ahlâkını meydana çıkardığı için, ona da sefer denmiştir.²¹

Istılahta ise “ sabah erkenden çıkıldığında akşam dönülebilecek mesafeyi aşan bir yere gitmek üzere yola çıkmak”²² olarak tarif edilir. Çünkü yakın bir mesafeye gitmeye sefer denmez. Genellikle Türkçede savaş maksadıyla çıkılan yolculuğa sefer ve savaş hali için seferberlik kelimeleri kullanılır. Seferberliğe Arapçada نَفْر “nefr” denilir. “Nefr” kelimesinin dildeki manası herhangi bir heyecan verici bir emirden dolayı fırlayıp öne çıkmaktır. Yani düşmana karşı cihat için fırlayıp ileri çıkmaktır. Bu evlerinden çıkıp bir yere toplananlara da نَفِير “nefir” denir.²³ Kur'an-ı Kerîm'de de انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ “Allah yolunda seferberlik edin” şeklinde seferberlik için bu kelime kullanılmıştır: “Ey iman edenler! Ne oldu ki size Allah yolunda seferber olun denilince

¹⁷ DİB, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2015, 417

¹⁸ İsfahanî, Râğib, *Müfredât*, 412.

¹⁹ İsfahanî, Râğib, *Müfredât*, 412.

²⁰ Zemahşerî, *Esasu'l-Belâğa*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 457.

²¹ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, sad: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Zehraveyn Yay., İstanbul, ts., I, 519.

²² Atar, Fahrettin, “Sefer”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 294.

²³ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, IV, 344.

yere çakılıp kaldınız yoksa ahiretten (vaz geçip) dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat o dünya hayatının zevki ahiretin yanında ancak pek az bir şeydir. Eğer toplanıp seferberlik etmezseniz o sizi pek elim biz azaba duçar eder ve yerinize başka bir kavim getirir ve siz ona zerrece zarar edemezsiniz, Allah her şeye kadirdir.”²⁴ Önderin halkı seferberliğe (cihada) teşvik etmesine ve çağırmasına *إِسْتِنْفَار* “istinfâr” denir.²⁵ Türkçede “seferberlik emri” demektir.

Seferberlik topluca savaşa çıkma anlamındaki bir İslâm savaş hukuku terimidir. Seferberlik, bir beldede bulunan Müslüman halkın, canlarına, mallarına, çoluk çocuklarına saldırmak üzere, düşmanın gelmekte olduğundan haberdar edilmesidir. Bu durumda o belde halkından gücü yeten Müslümanlar üzerine cihat farz-ı ayn olur.²⁶ Seferberliği kısmî(nefrî hâs) ve genel(nefrî âm) seferberlik şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür:

1- Kısmi seferberlik: Savaş için tek bir kısım efradın sefer haline gelmesidir. Bu durum fazla kuvvet toplanmasına gerek görülmediği zamanda gerçekleşir. Meselâ, sınırlardan birinde meydana gelen bir savaş olayını çözmek için o civarda bulunan İslâm kuvveti, yeterli geldiği takdirde diğer kimselerin silâh altına alınmasına lüzum görülmez.²⁷

2- Genel seferberlik: Savaş bölgesinde bulunan bütün halkın seferber haline getirilmesi demektir. Buna, düşmanın bir İslâm beldesine aniden saldırdığı ve düşmanı, bir kısım İslâm kuvvetlerinin bertaraf edememesi halinde başvurulur. Bunun dairesi ihtiyaca göre genişler ve mümkün olduğu takdirde İslâm dünyasının her yerine yayılır.²⁸ Cihat için seferberlik ilan edildiği zaman buna icabet farz olur. Bu genel seferberlik için tezimizin ana konusunu teşkil eden Tebük seferini örnek olarak gösterebiliriz. O zaman Müslümanlar o zamanın en güçlü devletlerinden biri olan

²⁴ Tevbe, 9/38-39.

²⁵ İsfahanî, Râğib, *Müfredât*, 817. Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, IV, 344.

²⁶ Ebü'l-Alâ el-Mevdûdî, *İslam'da Savaş Hukuku*, Buruc Yay., Çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 2009, 51.

²⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, er-Risâle Yay., Beyrut, 2006, X, 223.

²⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, er-Risâle Yay., Beyrut, 2006, X, 223; Meydânî, Abdülganî el-Guneymî el-Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrut, 2015, I-III, 182.

Bizans'ın saldırma tehlikesi altında kalmışlardı. Bu sebepten dolayı Hz. Peygamber Rumlara karşı genel seferberlik ilan etmişti.

Kur'an-ı Kerîm'de "sefer" kelimesi yolculuk manasında yedi yerde kullanılmıştır. Bu ayetlerin beş yerinde ibadetle ilgili yolcuların yolculuktaki hallerini bahsederken *سفر على* veya *سفر* şeklinde geçer.²⁹ Diğer iki yerde Hz. Musâ'nın kıssası anlatılırken "*Orayı geçip gittiklerinde Musâ beraberindeki gence "Kuşluk yemeğimizi getir, bu yolculuğumuzdan dolayı çok yorgun düştük"*" dedi³⁰ şeklinde ve Tebük seferi ile alakalı Tevbe suresinde "*Eğer yakın bir dünya menfaati ve orta (kolay) bir sefer olsaydı, (Sefere katılmayan münafıklar da) mutlaka sana uyarlardı...*"³¹ *سَفَرًا قاصدا* "*orta (kolay) bir yolculuk(sefer) olsaydı*" şeklinde geçer. Bu sebeple tezimizin adını, Tebük seferi şeklinde olmasını uygun bulduk.

D. HARB VE KITAL KAVRAMI

Genel olarak savaş manasında kullanılan harb ve kital barışın, mal ve can güvenliğinin zıddıdır. Harb (حرب) kelimesinin sözlükteki manası "*zorla almak, malı gasbetmek, talan etmek, kızmak, ganimet almak, haddi aşmak, iki grup arasındaki savaş*"³² gibi manalara gelir. *قامت حربه حرباً* "*sahip olduğu her şeyini gasbetti*"³³, *الحرب على ساق* "*iş şiddetlendi ve savaştan kurtulmak zorlaştı*" gibi terkipler kelimenin asıl manasını ortaya koymaktadır. Nitekim mescitlerdeki mihrabın (محراب المسجد) mihrap diye isimlendirilmesi şeytan ve heva ile savaşmanın yeri olduğundan dolaydır.³⁴

Kital kelimesi ise (قتل) kökünden (فعال) vezninde bir mastardır. (قتل) sözlükte "*vurarak, taşla, zehirle veya başka şeylerle öldürmek, ruhu bedenden yok etmek/gidermek, bastırmak, karıştırmak, bir şeyi iyi bilmek, bir şeyin ustası olmak*"

²⁹ Bakara 2/184-185, 283; Nisâ 4/43; Mâide 5/6.

³⁰ Kehf, 18/62.

³¹ Tevbe, 9/42.

³² Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr Yay., Dimaşk, 1991, c. V-VI, s. 161.

³³ Neccar, Muhammed Ali-İbrahim Mustafa-Hamid Abdülkadir- Ahmed Hasan Zeyyad, *Mu'cemu'l-Vesît*, I-II, 185.

³⁴ İsfahanî, Râğib, *Müfredât*, 225.

gibi manalara gelmektedir.³⁵ Mesela قتل الشيء خُبْرًا “bir şeyi tam ve iyi bir şekilde bildi”, قتل الشراب “içkiye su karıştırdı” şeklinde örnekler verebiliriz.³⁶

İstılahta ise “İki topluluk arasında meydana gelen silâhî çatışma”³⁷ diye tarif edilmiştir. Harb ve Kıtâl kelimeleri gazveden daha genel manada tüm savaşlar için kullanılır. Yani yeryüzünde gerçekleşen ve gerçekleşecek olan tüm savaşlar için bu iki kelimeyi kullanmak uygun olur. Ancak İslâm’da meydana gelen ve meydana gelecek olan savaşlar için İslâm’ın kullandığı özel terimleri vardır. Mesela yukarıda zikrettiğimiz gazve, sefer ve aşağıda zikredeceğimiz cihat terimleri İslâm dini uğrunda yapılan savaşlar için kullanılmaktadır. Dolayısıyla diğer din mensupları veya devletleri arasındaki meydana gelen savaşlar için bu İslami terimleri kullanmak uygun olmaz.

Savaş insanlık tarihi boyunca devam ede gelmiş bir eylemdir. İnsanlarda bir toplumun başka toplumları kendi egemenliği altına alma, mal ve zenginliklerine el koyma ve sömürme gibi insani hırsları hep devam etmiştir. Fakat İslâm’ın gelmesi ile savaş başka bir yön ve önem kazandı. İslâm savaşı, İslâm ülkesinin ve Müslümanların güvenliğini tehdit eden ve Allah Teâlâ’nın bütün insanlığın mutlak menfaatini gerçekleştirmek üzere gönderdiği son dinin insanlara ulaşmasını engelleyen güçlerle mücadele etmenin ve bu uğurda tüm çabayı göstermenin son çaresi olarak algıladı. Ayeti kerimede bunun hakkında şöyle buyurulmaktadır: “Eğer Allah’ın insanların bir kısmıyla diğerlerini defetmesi(savması) olmasaydı, yeryüzü bozulurdu”³⁸. Yani savaş sadece öldürmek, mallarına ve ırzlarına el koymaktan ibaret değil aynı zamanda insanlığın huzurunu sağlamak ve fesadı ortadan kaldırmaktır. Bu savaşın asıl gayesidir. İslâm’ın gerçekleştirdiği tüm savaşlar da bundan ibarettir.

Kur’an-ı Kerîm’de harb kelimesi altı yerde geçiyor. Bunlardan dört yerde mutlak savaş manasında kullanılmıştır:

³⁵ Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs*, 1965, XXX, 229; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XXXX, 3529; İsfahanî, Râğîb, *Müfredâtu Elfâzu'l-Kur'ân*, 655.

³⁶ Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs*, 1965, XXX, 229.

³⁷ Yaman, Ahmet “Savaş”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 190.

³⁸ Bakara, 2/251.

*“Her ne zaman harb için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışırlar. Allah, fesat çıkaranları sevmez”.*³⁹

*“Eğer onları harbde yakalarsan, bunlar (a vereceğin ceza) ile arkalarındakileri dağıt ki ibret alsınlar”.*⁴⁰

*“Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Harb sona erinceye kadar hüküm budur...”*⁴¹ Görüldüğü gibi bu yerlerde harp kelimesi tüm savaşlar için genel manada kullanılmıştır. Diğer iki ayette fiil olarak onun birinde harbin asıl manası olan gasb etmek ve zorla alma manasında kullanılmıştır:

*“Allah ve Resulüne karşı harbetmeğe kalkışanların ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri veya asılmaları yahut ayak ve ellerinin çaprazlama kesilmesi, ya da yeryüzünde başka bir yere sürgün edilmeleridir”.*⁴² Bu ayeti tefsircilerin çoğunluğu ve fakihler, harbin aslı, bir selb (zorla alma) manasını içine alma bakımından bu savaştan maksat, yol kesmek demek olduğunu beyan etmişlerdir.⁴³ İkinci ayet ise Dırâr mescidi ve Hz. Peygamberle savaşan Ebû Âmir hakkında inen ayettir:

*“Bir zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, müminler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resulüne harbedenlere üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır...”*⁴⁴

Kur’an-ı Kerîm’de kıtal kelimesi türevleriyle çoğunlukla savaş ve savaşmak manalarında kullanılmıştır:

*“Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer onlar vaz geçerlerse, artık düşmanlık yalnız zâlimlere karşıdır.”*⁴⁵

³⁹ Mâide, 5/64.

⁴⁰ Enfâl, 8/57.

⁴¹ Muhammed, 47/4.

⁴² Mâide, 5/33.

⁴³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, III, 229.

⁴⁴ Tevbe, 9/107.

⁴⁵ Bakara, 2/193.

*“Ey iman edenler! Kâfirlerden (öncelikle) size yakın olanlarla savaşın ve sizden bir sertlik bulsunlar.”*⁴⁶

Bazen de beddua anlamında kullanılmıştır:

*“...Onlar bu sözlerini daha önce inkâr etmiş kimselerin söylediklerine benzetiyorlar. Allah, onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar!”*⁴⁷

Biz özellikle şu hususa dikkat çekmek istiyoruz ki İslam’da asıl olan isminden de anlaşılacağı üzere barıştır. İslam hiçbir zaman keyfi olarak harbi başlatıp insanları öldürmeyi benimsememiş ve buna teşvik ve emirde de bulunmamıştır. Ancak bununla Allah’ın doğru yolu olan İslam’ın tüm insanlara ulaşılmasındaki engelleri bertaraf etmek için buna başvurabilir.

Rasûlullah (s.a.v.) devrindeki savaş ve cihat emrinin tedrici olarak cereyan ettiğini görüyoruz. İslam’ın ilk tebliği sırasında Mekke döneminde Müslümanların az ve zayıf olduğu sırada müşriklerin gösterdiği eziyetlere bir avuç Müslümanların canlarını koruma amaçlı aldırış etmemekle emir olunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber Bilâl b. Rebâh, Suheyb er-Rûmî ve Ammâr b. Yâsir gibi kendilerini koruyacak kabileleri olmayan kimsesiz köle ve mevalilere onların canlarının korunması için tüm Mekke dönemi boyunca savaşmaya izin vermemiştir. Bilakis Mekke’den Habeşistan’a hicret etmelerini tavsiye etmiştir.⁴⁸ Kur’an-ı Kerîm’de bu konu hakkında Allah Teâla şöyle buyurur:

*“Ey Muhammed! Şimdi sen her ne ile emrolunuyorsan (kafalarını çatlatırcasına)apaçık bildir, müşriklere aldırış etme.”*⁴⁹

İkinci dönem, Müslümanların çoğalıp güç ve kuvvet sahibi oldukları zaman Medine dönemidir ki savaşa ve cihada izin verilmiştir. Kur’an-ı Kerîm’de Allah Teâlâ şöyle buyurur:

⁴⁶ Tevbe, 9/123.

⁴⁷ Tevbe, 9/30.

⁴⁸ Harun Ögmüş, *Metâlibü'l-İslâm es-Siyâsiyye ve Hayâtu'l-Müslimîn maa'l-Aharîn fi Dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İslam Hukuku Araştırma Dergisi, sy. 22, 2013, s. 267.

⁴⁹ Hicr, 15/94

“Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah’ın onlara yardım etmeğe gücü yeter”⁵⁰

“Topyekûn sizinle savaşan putperestlerle siz de topyekûn savaşın”⁵¹ gibi ayetler buna delalet etmektedir.

E. CİHAD KAVRAMI

Cihad (جهاد) kelimesi güç, kuvvet, meşakkat gibi manalara gelen ج ه ج kükünden türemiştir.⁵² Bu manada Kur’an-ı Kerîm’de iki yerde kullanılmıştır. Birincisi Tevbe suresi 79. ayette “bir de güçlerinin yetebildiğinden fazlasını bulamayanlara”⁵³ diğeri de Nûr suresi 53. ayette “O Münafıklar sen emrettiğin takdirde (savaş yahut benzeri görevler için) mutlaka çıkacaklarına dair var güçleriyle Allah’a yemin ederler”⁵⁴ güç ve takat manalarında kullanılmıştır. Müfaale babından türeyen cihad kelimesi ise “çalışmak, çabalamak, gayret sarf etmek ve bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” gibi manalara gelir.

İstilahta ise “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten nehiy etmeye çalışmak, İslam’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlarla karşı mücadele vermek” şeklinde tarif edilir.⁵⁵ Yani diye biliriz ki herhangi bir dini işi yerene getirmek için çaba sarf etmeye cihad denir. İnsanın maddi ve manevi bütün gücünü Allah yolunda ortaya koyarak Hakk’ın düşmanlarını ortadan kaldırmak için yaptığı savaş ve mücadelesi cihattır. Cihad İslam’da normal şartlarda farz-ı kifaye, umumi seferberliği gerektiren bir tehlike ve saldırı halinde ise farz-ı ayın olur.⁵⁶

Kur’an-ı Kerîm’de, hadislerde ve Hz. Peygamberin cihatla ilgili uygulamalarına dikkatle bakıldığında cihadın sadece Müslüman olmayan unsurlarla savaşmaktan ibaret olmadığı anlaşılıyor. Kur’an’da cihad dört yerde isim olarak yirmi dört yerde bundan türeyen fiil olarak geçiyor ve bu ayetlerin hepsinde cihad savaş

⁵⁰ Hacc, 22/39.

⁵¹ Tevbe, 9/36

⁵² İsfahanî, Râğib, *Müfredât*, 208.

⁵³ Tevbe, 9/79.

⁵⁴ Nûr, 24/53.

⁵⁵ Özel, Ahmet “Cihad”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 527.

⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, X, 223.

anlamında kullanılmamış. Mesela “Öyle ise kâfirlere boyun eğme, onlara karşı bu Kur’an’la büyük cihat et”,⁵⁷ “Bizim rızamıza ulaşmak için uğurumuzda cihad edenlere elbette biz ulaştıracak yollarımızı göstereceğiz”⁵⁸ ve “Allah uğurunda hakkıyla cihad edin”⁵⁹ gibi ayetler cihadın kapsamlı manalarını içermektedir. Hadislerde ise “Mücahit, nefsiyle cihad edendir”⁶⁰, “Mümin kılıcı ve diliyle cihad eder”⁶¹, “Müşriklere karşı mallarınız, nefisleriniz ve dillerinizle cihad edin”⁶², “Kim onlarla eliyle cihad ederse o mümindir, kim onlarla diliyle cihad ederse o mümindir, kim onlarla kalbiyle cihad ederse o mümindir”⁶³ bu şekilde cihadın çeşitliliğinden bahsedilmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi cihat sadece savaşmaktan ibaret değildir. Bilakis Allah yolunda yapılan her türlü çabaya cihat denilmiştir. Âlimler Ayet ve hadislerde geçen bu manalarını göz önünde bulundurarak cihadı şu çeşitlere ayırmışlar.⁶⁴

1. Nefs’e karşı cihad

Hiç şüphe yoktur ki en güç cihat insanın kendi nefsiyle yaptığı cihattır. Zira nefesine karşı cihadı kazanamayan bir kimse, düşmanın karşısına çıkmak için kendisinde takat ve cesaret bulamaz. Zira insanın nefsani arzu ve istekleri hep kötülü emreder ve hiçbir zaman bitmiyor insanın hayatı boyunca devam eder. Bu sebeple Kur’an-ı Kerîm’de Hz. Yusuf’un kıssası anlatırken nefsin aşırı kötülü emredici olduğu net olarak bildirilmektedir.⁶⁵ Nitekim Hz. Peygamber “*Hakiki mücahit nefesine karşı cihad açan kimsedir*”⁶⁶ diye buyurmuştur. Zira insan hayatı boyunca nefsiyle hep baş başa kalır ve ondan ayrılmaz. Belki de nefisle cihadın en güç cihat olarak nitelenmesindeki sebep te onun tüm cihat çeşitlerinin kaynağı olmasından dolayıdır. Bu sebeple âlimler nefisle cihadı diğer cihat çeşitlerine takdim etmiştir.

⁵⁷ Furkân, 25/52.

⁵⁸ Ankebut, 29/69.

⁵⁹ Hac, 22/78.

⁶⁰ Tirmizî, “Fezâilü’l-Cihad”, 2.

⁶¹ Müsned, III, 456.

⁶² Müsned, III, 124; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 17.

⁶³ Müslim, “İmân”, 80.

⁶⁴ İsfahanî, Râğib, *Müfredât*, 208.

⁶⁵ Yusuf, 12/53.

⁶⁶ Tirmizî, “Cihad”, 2.

2. Mal ile cihad

Allah Teâlâ'nın insanlara vermiş olduğu mal ve servetin yine Allah yolunda harcanması demektir. Müslümanların İslam'ın yücelmesi ve hakkın galip gelmesi için her türlü mal ve servetlerini bu yolda feda etmeleri mal ile cihattır.

Hz. Peygamber sahabelerini mal ile cihada teşvik etmiş ve onları harekete geçirmiştir. Onlar kendileri yoksulluk içinde sıkıntılı bir hayat geçirirken bu farizayı yerine getirebilmek için elde avuçta ne varsa getirip vermişlerdir. Bunun büyük misali Tebük seferine hazırlık esnasında yapılmıştır. Kur'an-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor:

“Allah, mallarıyla, canlarıyla cihat edenleri derece bakımından oturanlardan(geri kalanlardan) üstün kılmıştır”⁶⁷

“...Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihat edin. Bilmeniz bu sizin hakkınızda ne kadar hayırlıdır”⁶⁸ gibi ayetlerde mallarla cihat etmek öncelikle söz konusu edilmiştir. Zira mal cihat için gerekli hazırlıkların yapılma esnasında ilk harcanan ve feda edilen şeydir.⁶⁹

3. Savaşarak cihad yapmak

Hiç şüphe yoktur ki cihad denildiği zaman ilk akla gelen husus, düşmanla savaşarak cihat etmek akla gelir. Cihadın savaş şekline izin veren *“Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihat için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter”⁷⁰* bu ayet Hz. Peygamberin hicret esnasında veya bundan kısa bir zaman sonra nazil olmuştur. Çünkü Müslümanlar Mekke'de iken zayıf ve Mekke müşrikleri ile savaşacak durumda değillerdi. Bu en büyük cihaddir ve Müslümanlar üzerine farzdır.

Kur'an-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hak şöyle emrediyor:

⁶⁷ Nisâ, 4/95.

⁶⁸ Tevbe, 9/41.

⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 225.

⁷⁰ Hacc, 22/39.

“Size savaş açanlarla Allah yolunda siz de cihat edin, ancak aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez”⁷¹.

Aşağıda zikredeceğimiz ayet cihadın tüm çeşitlerini yukarıda zikrettiğimiz üç çeşit dâhil hepsini kapsayacağını din âlimleri söylemişlerdir⁷²: “Allah adına gerektiği gibi cihad edin.”⁷³

İslam’da savaşın sebebi taarruz değil savunma amaçlıdır. Hz. Peygamberin gerçekleştirmiş olduğu savaşlara baktığımız zaman hepsinin savunmaya yönelik olduğunu görmekteyiz. En son gerçekleştirmiş olduğu Tebuk seferi taarruz değil Rum İmparatorluğunun saldırısına karşı bir savunmadır. Bazı kimselerin savunduğu gibi savaşın nedeni küfür merkezli taarruza yönelik değildir. Zira Kur’an-ı Kerim’de dinde zorlamanın olmadığını bildirilmektedir.⁷⁴ Dinimizde savaş adaleti gerçekleştirmek, zulmü kaldırmak ve insanların huzur ve mutluluk içinde yaşaya bilmeleri için yapılır.⁷⁵

⁷¹ Bakara, 2/190.

⁷² Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, X, 225.

⁷³ Hac, 22/78.

⁷⁴ Bakara, 2/256.

⁷⁵ Mahmud Şid Hattâb, *İktibâsu'n-Nizâmi'l-Askar'i fî Ahdi'n-Nebî*, Metâbiu Katri'l-Vataniyye, Duha, 1400, 191-192; Abdurrahman Ateş, *Şiddet Eylemlerine Referans gösterilen bazı âyetlerin Tahlili*, Din ve Hayat Dergisi, sy. 15, 2012, s. 30-31.

İKİNCİ BÖLÜM

TEVBE SURESİ VE NAZİL OLDUĞU ORTAM

I. TEBÜK SEFERİ

Tebük seferi Hz. Peygamber'in Hicretin dokuzuncu yılında Recep ayında Bizans ordusuna karşı savaşmak üzere Medine'den Tebük'e kadar sevk ettiği en son ve en güçlü askeri harekettir. Bu sefere, Mekke'nin fethi, Huneyn ve Taif gazveleri yeni yapılmış Müslümanlar bu savaşlardan dolayı yorgun düştüğü, büyük bir kıtlığın hüküm sürdüğü, mevsimin çok sıcak olduğu bununla birlikte hurmaların tam olgunlaştığı ve hurma ağaçlarının gölgesinin hararetle aranacağı günlerde karar verilmişti. İnsanlara böyle sakin bir hayatı bırakıp da aç, susuz uzun bir sefere katılmak zordu. Bundan dolayı bu seferin samanına Kur'an-ı Kerim'de (ساعة العسرة) güçlük zamanı⁷⁶, bu harbe de Kur'an-ı Kerim dilinden alınarak (غزوة العسرة) zorluk gazası, bu orduya da (جيش العسرة) denmiştir.

A. SEFERİN ÇIKMASINA SEBEP OLAN OLAYLAR

İslam-Bizans ilişkileri, Hz. Peygamber'in Herakleios'a İslam'a davet mektubunu göndermesi ve onun elçiye güzel muamelede bulunup elçiyi hediyelerle uğurlamasıyla olumlu başlamıştı. Ancak Mute savaşından itibaren Sasaniler'e karşı önemli zaferler kazanan Rumların ani bir saldırısından endişe ediliyordu. Müslümanlar için Rumlardan daha korkunç düşman yoktu. Çünkü Rumların sayılarının, askeri hazırlıklarının ve savaş atlarının çokluğunu, gelip geçen tüccarlardan biliyorlardı.⁷⁷

Konumuza geçmeden önce Kur'an-ı Kerim hangi durumlarda savaşa izin verdiğine dikkat çekmemiz yerinde olacak diye düşünüyoruz. Kur'an-ı Kerim şu dört halde savaşa izin vermiştir⁷⁸:

1. Müslümanların dinlerini, canlarını, ırzlarını ve yurtlarını korumak uğurunda savaşmalarına izin vermiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim şöyle buyurulmaktadır: *“Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız*

⁷⁶ Tevbe, 9/117.

⁷⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 990.

⁷⁸ Harun Ögmüş, *Metâlibü'l-İslâm es-Siyâsiyye ve Hayâtu'l-Müslimîn maa'l-Aharîn fi Dav'i'l-Kur'ânü'l-Kerîm*, İslam Hukuku Araştırma Dergisi, sy. 22, 2013, s. 273.

için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”⁷⁹

2. İslam dinini yayma uğurunda ortaya çıkan engelleri kaldırmak için savaşa izin verilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de: “*Baskı ve şiddet kalmayıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse, şühhesiz ki Allah onları yaptıklarını hakkıyla görendir.*”⁸⁰ Hulefâi Râşidîn dönemindeki Farslarla ve Rumlarla yapılan savaşlar bu nevidendir.

3. Müslüman olmayan bir ülkede yaşayan Müslümanların yardım istemeleri durumunda savaşa izin verilmiştir. Ancak bu ülkeyle Müslümanların arasında bir sözleşme varsa, bu sözleşmeyi gözetmeleri gerekir. Bu durum hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurulmaktadır: “*İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*”⁸¹

4. Müslümanlardan iki grup savaşılırsa ve biri diğerine karşı haddi aşarsa, haddi aşan grupla Allah’ın emrine dönünceye kadar savaşmaya izin verilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşılırsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.*”⁸² Bu sebepler dışında İslam’da savaş yapmak caiz değildir.

Hz. Peygamber döneminde yapılan gazve ve seferlerin birçoğu savunma amaçlı idi. Bedir, Uhud, Hendek ve Tebük gibi gazveler düşman saldırısı karşısında müdafaa amaçlı gazvelerdendir. İslam hukukçuları müdafaa amaçlı savaş yapmanın hukuka uygun olduğunu bildirmişlerdir.⁸³

⁷⁹ Mumtehine, 60/9.

⁸⁰ Enfal, 8/39.

⁸¹ Enfal, 8/72.

⁸² Hucurat, 49/9.

⁸³ Ali Kaya, *İslam Hukukunda Savaş Anlayışı*, Emin Yay., Bursa, 2007, 71-72.

Rasûlullah (s.a.v), Taif gazvesinden Medine'ye döndüğü zaman, Şam ile Medine arasında un ve zeytinyağı ticareti yapan Nebatilerden, Rum kralı Herakleios'un Medine'ye saldırmak için hazırlık yaptığını haberini aldı. Lahm, Cüzâm, Gassân ve Âmile gibi Hıristiyan Arap kabilelerinin Rumlara katıldığını, öncü birliklerinin Arap çölü sınırındaki Belkâ'ya ulaştığını öğrenince Tebük seferine hazırlanmaya başladı.⁸⁴

Hız. Peygamber, daha önce gazvelere hazırlanırken nereye gideceğini son ana kadar gizli tutardı. Ancak bu defa çok uzak bir yere sefer yapılacağından, yolculuğun çok zor olacağından ve düşman ordusunun gücünü dikkate alarak kiminle savaşılacağını önceden açıklamış ve ona göre hazırlık yapmalarını söylemişti.⁸⁵ Rasûlullah bunları önceden söylememiş olsaydı Müslüman askeri bu kez maddi ve manevi sıkıntılara düşebilirdi.

Hız. Peygamber'in gerçekleştirdiği Tebük seferinin sebebi ve ona sebep olan olaylar hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu seferi bir sebebe hasretmek zorlayıcı olabilir. Bundan dolayı biz burada savaşın sebebi olarak birkaç hususu sunmak istiyoruz:

1- Şam'dan Medine'ye ticaret için gelen Nebatiler Şam'da büyük bir topluluğun toplandığı haberini getirdiler. Onların dediklerine göre, Heraklios askerlerinin bir yıllık ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yığınak yapmış, Lahm, Cüzam, Ğassân ve Âmile gibi kendine taraftar Hıristiyan Arap kabilelerini de yanına almıştı. Heraklios'un topladığı bu ordunun bir kısmı Belkâ'ya kadar gelmiş, kendisi ise Hıms'ta kalmıştı. Bunun üzerine Hız. Peygamber insanlara savaşa hazırlanmaları buyurdu.⁸⁶ Yukarıda zikrettiğimiz gibi Mute savaşından sonra ve Rumların Farslara galip gelmesinden sonra Rumların Müslümanlara aniden saldırma endişesi var idi. Nebatilerden gelen bu haber beklen bu endişeyi pekiştirici bir nitelikte idi ve Hız. Peygamber derhal savaş hazırlıklarına başlatılmasını emretti.

⁸⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtu'l-Kebîr*, II, 150-151.

⁸⁵ İbn İshâk, Muhammed el-Matlibî, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, II, 595; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, III-IV, 516; Et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Rusul ve'l-Muluk*, III, 101;

⁸⁶ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru Taybe, Riyat, 2005, IX, 556-557; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtu'l-Kebîr*, II, 150-151.

Başka bir rivayete göre Şam'daki Hıristiyan Araplar Heraklios'a: "Araplar arasında Peygamberlik iddiasında bulunan kişi öldü. Kavmi kıtlık çekiyor, mallarının çoğu da perişan oldu" şeklinde Müslümanların hallerinden haber veren bir mektup yazmışlardı. Bunun üzerine Heraklios ünlü kumandalarından Kubad'ın emrinde kırk bin kişilik ordu hazırlamış ve bu haber tüccarlar vasıtasıyla Medine'ye kadar ulaşmıştı.⁸⁷

2- İbn Kesîr'in Tebük seferinin sebebinin Tevbe suresi 29. ve 123. ayetlerde geçen cizye ve inkârcılarla mücadelenin en yakından başlatılmasıyla ilgili ayetlere bağlamaktadır.⁸⁸ Rivayet olduğuna göre Allah Teâlâ, müşriklerin hac ve umre gibi durumlarda Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan men edilmelerini "*Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar, bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllardan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir*"⁸⁹ ayetiyle emredildiği zaman Kureyşliler şöyle demişlerdi: "*Hac mevsimlerindeki ticaret panayırlarımız sona erdi. Bu zamanlarda ele geçirdiğimiz kar da elden gitti.*" Allah Teâlâ, Kureyşliler bu kayıplarının yerini şöyle doldurdu: "*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın emir ve Resulü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslamı din edinmeyen kimselerle küçülerek(boyun eğerek) kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın*"⁹⁰. Bu ayetleri zikrettikten sonra şöyle diyor: Rasûlullah Rumlara karşı savaşmaya karar verdi. Çünkü onlar İslam'a ve onun ehline daha yakın ve hakka davete en layık olan topluluktur. Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyuruyor:

*"Ey İman Edenler! Kâfirlere (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki Allah kendisine karşı gelmekte sakınanlarla beraberdir"*⁹¹. Bu iki görüş çoğunluk âlimlerin benimsediği görüştür.

3- Mute'de duçar olduğu yenilginin intikamını almak. Bundan dolayı Roma Hicri IX. yılda askeri hazırlıklar yapmaya başladı. Gassânîler ve başka Arap

⁸⁷ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 557.

⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve 'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Daru'l-Hicr Yay., Cize, 1997, VII, s. 144-145.

⁸⁹ Tevbe, 9/28

⁹⁰ Tevbe, 9/29.

⁹¹ Tevbe, 9/123; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve 'n-Nihâye*, VII, s. 144-145.

reisleri de, ordularını onun komutası altına toplamaya başladı.⁹² Rumlar ve onları destekleyen Kuzey Arabistan kabile ve reisleri bir önceki savaş olan Mute'de kesin bir neticeye ulaşamamaları onları ikinci bir hamle ile Mute'nin intikamını almak için hareket ettirmişti. Ancak bu görüş pek kabule şayan bir görüş değildir. Zira Rumlar Mute savaşında yenilgiye duçar olmamıştı ki, Müslümanlardan intikam alsın. Savaşta iki taraf ta kesin bir sonuç elde edemedi ayrılmışlardı.

Yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden başka birçok sebepler söylenmiştir. Tebuk seferinin sebebi ne olursa olsun Hz. Peygamberin gazve ve seferlerinin asıl gayesi yeni oluşan İslam toplumunun varlığını devam ettirmek, İslam nurunu tüm dünyaya yaymak olmuştur.

B. SEFERİN YAPILDIĞI ORTAM VE ŞARTLAR

Hz. Peygamber kendisine gelen haberler doğrultusunda sefere çıkmaya karar vermiş ve halkın buna hazırlık yapmalarını emretmişti. Tebuk seferine hazırlık esnasında havalar aşırı sıcaktı ve bölgede kuraklık ve kıtlık vardı. İnsanların durumları çok zordu. Meyvelerin olgunlaşma ve toplama zamanı gelmişti. Bu sebeple herkes meyveleri ve bahçeleri arasında kalmayı istiyor ve istemeyerek sefer hazırlıklarına devam ediyorlardı.⁹³

Allah Teâlâ Müslümanların savaş için tam iyi bir şekilde hazırlık yapmalarına ve Allah yolunda infakta bulunmaya teşvik ederek şöyle buyurmaktadır: “*Onlara karşı gücünüz yettiğinde, kuvvet ve besili atlar hazırlayın ki bununla Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı ve bunların dışında sizin bilmediğiniz Allah'ın bildiği başkalarını korkutasınız. Allah yolunda her ne infak ederseniz size tastamam ödenir ve siz zulme uğratılmazsınız.*” Yani Allah Teâlâ zaferin ancak bu şekilde elde edileceğine dikkat çekmektedir.

Allah elçisi Muhammed (s.a.v.) de zengin insanları ve tüm Müslümanları Allah yolunda infak etmeye askerin ihtiyaçlarını gidermeye teşvik etti. Askerin seferde

⁹² Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali ünal, Hamdi Aktaş, insan yayımları, İstanbul, 1997, II, 196.

⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih(İslam Tarihi)*, Tercüme Heyeti: Ahmet Ağırakça, Beşir Eryatsoy, Zülfikar Tüccar, Abdulkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Hikmet Neşriyatı, İstanbul, 2008, II, 236-237.

giyeceği elbise, savaşıcağı silahlarını, bineceği binitlerini ve yol azıklarını temin etmeye çağırdı. Müslümanlar Allah yolunda ellerinde ne varsa infak ederek büyük fedakârlıkta bulundular. Müslümanların bu fedakârlıklar hakkında pek çok rivayetler mevcuttur.

Ömer b. Hattâb (r.a.)’den rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.), malî yönden yardım etmemizi emretmişti. Bu emir varlıklı olduğum bir zamana denk gelmişti. Ben de Ebû Bekir’i bir gün geçebilirsem işte bugün geçerim dedim, malımın yarısını getirip Rasûlullah (s.a.v.)’e teslim ettim. Rasûlullah (s.a.v.): “*Çoluk çocuğuna ne bıraktın?*” dedi. Ben de: “*Getirdiğim kadarını*” dedim. Sonra Ebû Bekir elindekinin hepsini getirdi. Rasûlullah (s.a.v.): “*Ailene ne bıraktın?*” buyurdu. Ebû Bekir de: “*Allah ve Rasûlünü bıraktım*” diye cevap verdi. Bunun üzerine ben: “*Hiçbir iyilikte Ebû Bekir’i geçemem*” dedim.⁹⁴ Hz. Ebû Bekir yanında ne varsa hepsini infak etti. İmkânları dâhilinde en çok veren Hz. Ebû Bekir’dir. Çünkü o elinde ne varsa hepsini getirip vermişti.

Hz. Osman kimsenin infak etmediği kadar büyük bir infakta bulundu. Rivayetlere baktığımızda orduya en çok yardım edenin Hz. Osman olduğunu görmekteyiz. O Allah yolunda 300 deve ve 1000 dinar bağışta bulundu.⁹⁵ Hz. Peygamber Hz. Osman hakkında: “*Allah’ım! Ben Osman’dan razıyım sende ondan razı ol*”⁹⁶ diyerek dua etti. Rivayetlerde bu durum şöyle anlatılmaktadır:

Abdurrahman b. Hubab (r.a.)’tan rivâyete göre, şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.)’i gördüm, insanları Tebuk ordusuna bağışta bulunmaya teşvik ediyordu. Osman b. Affân kalktı ve: “*Ey Allah’ın Rasûlü! Allah yolunda üzerinde palan ve teçhizatıyla yüz deve vermeyi üzerime alıyorum*” dedi. Peygamber (s.a.v) yine insanları orduya yardım için teşvik ediyordu. Osman b. Affân yine kalkıp: “*İki yüz deveyi her türlü teçhizatıyla bu orduya vermeyi taahhüt ediyorum*” dedi. Sonra Rasûlullah (s.a.v.), yine teşvike devam etti. Osman yine kalktı ve: “*Bu orduya her türlü teçhizatıyla üç yüz deveyi vermeyi taahhüt ediyorum*” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.)’in şöyle

⁹⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 6, ; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 991

⁹⁵ İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye Yay., Beyrut, 1978, II, 149

⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve’n-Nihâye*, VII, s. 148

diyerek minberden indiğini gördüm: “*Bu bağışından sonra Osman ne yapsa zarar vermez. Bu harcamayı yaptıktan sonra Osman ne yapsa zarar vermez...*”⁹⁷

Semûre (r.a.)’den şöyle rivayet olunmuştur: “*Osman, Peygamber (s.a.v.)’e geldi ve Tebük ordusuna yardım için bin dinar getirdi. (Hasan b. Vakî, kitabın bir başka yerinde elbisesinin kolu içinde diyor) Rasûlullah (s.a.v.)’in kucağına yaydı. Abdurrahman şöyle diyor: Rasûlullah (s.a.v.)’in dinarları alt üst edip iki defa şöyle dediğine şahit oldum: “Osman bundan sonra ne yapsa ona zarar vermez.”*”⁹⁸

Zengin olmayan Müslümanlar da ellerinden gelen yardımı yapmaya çalıştılar. Onlardan biri Ebû Akil, tüm bir gece çalışarak iki ölçek hurma kazanmıştı. Onun birisini ev halkına, diğerini de orduya bağışladı. Allah Resulü ona hitaben “*Allah senin getirip verdiğini de alıyorduğunu da bereketlendirsin!*” buyurdu ve getirdiği hurmanın toplanan yardımlar içine dökülmesini emretti. Münafıklar bu infakta bulunan sahibelere dil uzatarak alay ediyorlardı. Kur’an-ı Kerîm’de bunlar hakkında: “*Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır*”⁹⁹ buyurmaktadır. Bu münafıkların sıfatlarındandır. Hiçbir kimse herhalde onların bu ayıplamalarından ve dil uzatmalarından kurtulamaz. Hatta infakta bulunanlar da onlardan kurtulamaz. Onlardan birisi çok mal getirirse: ona riyakâr derler. Eğer birisi az bir şey getirirse: Allah Teâlâ onun bu sadakasından müstağnidir, derler.¹⁰⁰

Kadınlar da ellerinden gelen her yardımı yapıyorlardı. Ümmü Sinan el-Eslemiyye der ki: Hz. Âişe’nin evinde Rasûlullah(s.a.v.)’in önüne serilmiş bir örtü gördüm ki, onun üzerinde fildişinden bilezikler, pazu bantlar, halkalar, yüzükler, küpeler, develerin ayaklarını bağlayacak kayışlarla kadınlar tarafından gönderilen ve Müslümanların sefere hazırlanmalarına yarayan birtakım şeyler bulunuyordu.¹⁰¹

⁹⁷ Tirmizî, “Menâkıb” 6.

⁹⁸ Tirmizî, “Menâkıb”, 6,

⁹⁹ Tevbe, 9/79.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *Tefsiru’l- Kur’an’l Azîm*, Yay. Dâru’l-Fârûku’l-Hedîse, Kahire, 2000, VII, 247.

¹⁰¹ Vâkıdî, Meğâzî, III, 991

Sefere gidecek olan askeri teçhiz etmeye teşvik eden pek çok hadis mevcuttur: *“Kim Allah yolunda bir gaziye teçhiz ederse, meydana gelen sevaptan ayrıca bu kişi de hak sahibi olur. Teçhiz ettiği kişi ölene veya geri dönene kadar alacağı sevaptan (gaziye teçhiz eden kişiye de) aynen verilir.”*¹⁰² *“Kişinin infak ettiği dinarın en hayırlısı ailesine harcadığıdır. Allah yolunda ata harcadığı dinardır. Allah yolunda arkadaşlarına harcadığı dinardır.”*¹⁰³ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber insanları manevi mükâfatlar vadiyle gazileri teçhiz etmeye teşvik etmiştir. Bu teşvikleri Müslümanlar büyük önemle yerine getirmişlerdir. Bunun bir misalini Tebük seferi öncesindeki hazırlıklar sırasında yaşanan olaylardan görebiliriz. Yukarıda zikrettiğimiz gibi Tebük seferi hazırlığı esnasında büyük kıtlık ve sığağa rağmen Müslümanlar orduyu teçhiz etmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır.

Müslümanlardan bazı kimseler binek hayvanları olmadığı için sefere iştirak edemiyorlardı. Hz. Peygambere gidip sefere gitmek için binek istediklerinde onlara verebilecek binek olmadığını söylediğinde ağlayarak geri dönmüşlerdi. Bekkâûn diye adlandırılan Ansardan olan bu kişilerin sayısı yedi kişi idi: Sâlim b. Umeyr, Ulbe b. Zeyd, Ebû Leyla Abdurrahman b. Ka’b, Amr b. Humam b. Cemuh, Abdullah b. Muğaffel, Heremiyy b. Abdullah, İrbad b. Sâriye el-Fezârî.¹⁰⁴

Kur’an-ı Kerîm’de bu sahabilerin durumuna işaret ederek şöyle buyruluyor:

*“Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde: Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum, deyince, harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş dökerek dönen kimselere de (sorumluluk yoktur).”*¹⁰⁵

Bu sahabilerin sefere katılmak için binek arayışları ilgili Buharî’de şöyle bir rivayet bulunmaktadır: Ebû Mûsâ el-Eş’arî (r.a.) şöyle demiştir: Arkadaşlarım (Eş’arîler) Tebük seferi hazırlığı sırasında kendilerine binit hayvanı istemem için beni Rasûlullah’a gönderdiler. Çünkü arkadaşlarım Tebük gazvesinde Rasûlullah ile beraber güçlük askeri (جيش العسرة) içinde bulunmak istiyorlardı. Onların bu teklifi üzere

¹⁰² Nesâî, “Cihâd”, 43; İbn Mâce, “Cihâd”, 3.

¹⁰³ Nesâî, “Cihâd”, 45; İbn Mâce, “Cihâd”, 4.

¹⁰⁴ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Daru İbni Kesir, Kahire, III-IV,518.

¹⁰⁵ Tevbe, 9/92.

Rasûlullah'a gittim ve şöyle dedim:

- Ey Allah'ın Elçisi! Arkadaşlarım, kendilerine binit hayvanı vermen için beni sana gönderdiler.

Rasûlullah:

- "Vallahi ben sizleri hiçbir hayvana bindiremem" buyurdu.

Ben o sırada Rasûlullah'ı bilmediğim bir sebeple öfkeli bir halde bulduğum için, O'nun bu sözü üzerine beni reddetmesinden hüzünlü ve bana karşı gönlünde bir dargınlık bulunmasından endişe ederek ve kederli bir halde geri döndüm. Arkadaşlarımın yanına dönüp geldiğimde Rasûlullah'ın söylediği sözü onlara haber verdim. Bunun üzerine çok beklemedim, ancak azıcık süre kadar bir zaman geçmişti. Aniden Bilâl'in:

- Ey Abdullah b. Kays! diye seslendiğini işittim.

Ve hemen ona cevap verdim. Bilâl:

- Rasûlullah seni çağırıyor, hemen icabet et(gel)! dedi.

Rasûlullah'ın huzuruna varınca, o sırada Sa'd b. Ubâde'den satın aldığı altı deveyi bana göstererek:

- "Şu çifti al, şu çifti de al! Bunları alıp arkadaşlarının yanına götür. Onlara:- Rasûlullah sizleri bu develer üzerine bindirir, artık bunlara bininiz de!" buyurdu.¹⁰⁶

Müslümanların bir kısmı ilk başta bu seferin ne kadar önemli olduğunu anlayamamışlar ve Hz. Peygamberin seferberlik emrine gerektiği şekilde icabet etmemişlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayeti indirdi:

*"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, " Allah yolunda savaşa çıkın" denildiği zaman yere çakılıp kaldınız? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır. Eğer seferber olmazsanız, sizi pek acıklı bir azap ile azap eder ve sizin yerinize başka bir kavmi getirir ve siz O'na hiçbir şey ile zarar veremezsiniz. Ve Allah Teâlâ her şeye kemaliyle kâdirdir."*¹⁰⁷ Bu Allah Teâlâ'nın cihat emrini Müslümanların ağırdan alması ve yere çakılıp kalmalarından dolayı bir kınama ve azarlamadır. Çünkü iman hususunda sıkıntı yaşamadan hemen

¹⁰⁶ Buharî, "Meğâzi" 78; Krş. Ahmet Naim, *Sahîh-ı Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yay., Ankara, 1991, X, 415-416.

¹⁰⁷ Tevbe, 9/38-39

atılan Müslümanlar olduğu gibi bu hususta gevşeklik eden Müslümanlar da olmuştur. Allah Teâlâ Müslümanların hangi durumda olurlarsa olsun cihada çıkmalarını emrediyor ve bu emre itaat ederlerse mükâfatlarının da büyük olacağını bildiriyor:

“(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”¹⁰⁸

Bu tüm Müslümanlar için cihat konusunda genel çağrıdır. Müslümanlar bu emre itaat ederek Allah yolunda malları ve canları ile cihat etmeye koşular. Ayette geçen خفافا ve ثقالا kelimeleri çok geniş manalara sahiptir. Bu iki kavramın delalet ettiği mana üzerinde çeşitli yorumlar yapılmıştır: Gönül hoşluğuyla isteyerek ve istemeyerek; Zengin veya fakir olduğu halde; Hafiften kasıt genç, ağırlıklıdan kasıt da yaşlıdır; Ağırlıklıdan kasıt bakmakla yükümlü olduğu çoluk çocuğu bulunan, hafif de çoluk çocuğu bulunmayan kimse demektir; Hafiften kasıt piyadeler, ağırlıklıdan kasıt da süvarilerdir; Meşgul olanlar ve olmayanlar ve bunlara benzer başka birçok yorumlar yapılmıştır.¹⁰⁹

Bu ayette zikredilen ve kelimeleri hakkında bize göre doğru olan görüş şudur: Allah Teâlâ, Müslümanlara, düşmanlarına karşı kendi yolunda cihat etmelerini emretmiş, bu cihada gerek hafif, gerek ağır olsun ona katılmaları gerektiğini beyan etmiştir. Cihat etme kendisine hafif gelene, cihat etmeyi kolay bulan herkes girer. Bu kişinin cihat etmeye güç yetirmesinden, bedeninin sağlığından, genç oluşundan, maddi imkânının bolluğundan, meşguliyetinin olmayışından ya da binek temin etme imkânından kaynaklanmış olabilir. Diğer yandan, cihat etme kendisine ağır gelene, cihat etmeye zorlanan herkes girer. Bu, kişinin bedeninin zayıflığından, hasta oluşundan, maddi imkânının kıtlığından, arazisi ve geçimiyle meşgul olmasından binek temin edemeyişinden yaşının ileri olmasından ve çoluk çocuğunun kalabalık oluşundan kaynaklanmış olabilir. Allah Teâlâ, kitabında ve kelimelerini zikredilen bu hal ve sıfatlardan birine tahsis etmemiş, bu hususta Hz. Peygamberden de herhangi bir haber zikredilmemiştir, o halde bu kelimeleri, genel anlamlarıyla alma ve cihat

¹⁰⁸ Tevbe, 9/41

¹⁰⁹ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, Dâru Hicr, Kahire, 2001, 1. Baskı, XI, 470-474; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, er-Risâle Yay., Beyrut, 2006, X, 220-221; Ebussuûd Efendi, *İrşâdu'l-Akli's-Salîm ilâ Mâzâya'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1990, III-IV, 67; Alûsî, Şihabuddin Mahmud el-Bağdadî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, Dâru'l-Fikar, Beyrut, 1987, V, 104.

kendisine zor gelen veya kolay gelen her müminin, seferberlik ilan edildiğinde cihada katılması gereklidir, demek en doğrusudur. Bu ayetler Tebük seferi sebebiyle indirilmiş olsalar da her dönemde ve her bölgede bu durumda olan Müslümanlara hitap etmesi açısından umumidir.

Münafıklar sefere katılmamak ve sefere katılanları seferden alıkoymak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Hz. Peygamber savaş için hazırlanırken Beni Seleme kabilesinden Ced b. Kays'a şöyle dedi:

- Ey Ced, bu sene Benî Asfer (Rumlar) ile savaşmak istemez misin?

O da şöyle cevap verdi:

- Ya Rasûlullah, bana izin versen, beni fitneye düşürmesen olmaz mı? Vallahi benim kavmim de bilir ki, kadınlara karşı benden daha düşkün bir adam yoktur ve ben, Beni Asfer'in kadınlarını görsem sabredememekten korkarım.

Hz. Peygamber de ondan yüz çevirdi ve: "Sana izin verdim" dedi.¹¹⁰ Bunun üzerine Ced b. Kays hakkında şu ayet nazil oldu:

*"Onlardan, "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" diyen vardır. Bilin ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem, inkâr edenleri şüphesiz kuşatacaktır."*¹¹¹

Münafıklardan bazıları da şöyle diyorlardı: *"Bu sıcakta savaşa çıkmayınız."* Bunun üzerine şu ayet-i kerime nazil oldu:

*"Allah'ın Rasûlune muhalefet etmek için geri kalanlar oturmaları ile sevindiler, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihat etmekten hoşlanmadılar ve "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır!" Keşke anlasalardı!"*¹¹²

Münafıklardan bir grup Yahudi Suveylim'in evine toplanıp insanları Tebük seferinden alıkoymaya çalışıyorlardı. Bu haber Hz. Peygambere ulaşınca Talha b. Ubeydullah'ı bir grup sahabilerle Yahudi Suveylim'in evini yerle bir edip yakmaya

¹¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, VII, 146; Bkz. İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*(Büyük İslam Tarihi), Çağrı Yayınları, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 1994, 5, 62-63.

¹¹¹ Tevbe, 9/49.

¹¹² Tevbe, 9/81.

gönderdi. Talha b. Ubeydullah Hz. Peygamber'in bu emrini yerine getirdi. Dahhak b. Halife ve arkadaşları evin arkasından atlayarak kaçtılar.¹¹³ Bu ve benzeri haberler Tebük seferine hazırlanma esnasında ne gibi zorlukların yaşandığını ve Münafıkların Müslümanlara karşı ellerinden ne kötülük gelirse yapmaya çalıştıklarını apaçık göstermektedir.

C. SEFERİN YAPILDIĞI YER VE YOL GÜZERGÂHI

Hız. Peygambere Roma İmparatoru Heraklios'un Şam'da kalabalık bir ordu toplayıp onların bir yıllık azıklarını hazırladığı ve Lahm, Cüzam, Âmile ve Ğassan gibi Arap kabilelerini yanına aldığı, askerlerinin bir kısmının Belka'ya ulaştığı haberi ulaşınca insanlara Roma İmparatorluğuyla savaşmak için hazırlık yapmalarını emretti. Mekke'ye ve Arap kabilelerine savaşa çıkmaları için elçiler gönderdi.¹¹⁴ Tüm zorluklara rağmen Allah'ın ve Müslümanların yardım etmesi ile yaklaşık otuz bin kişilik büyük bir ordu hazırlandı.

Resulü Ekrem Medine'den ayrılınca karargâhını Seniyyetü'l Veda¹¹⁵ tepesinde kurdu. Yanında otuz binden fazla asker vardı. Ordunun sağ cenah kumandanlığına Talha b. Ubeydullah, sol cenah kumandanlığına ise Abdurrahman b. Avf tayin oldu.¹¹⁶ Münafık Abdullah b. Übey b. Selûl de karargâhını Veda Tepesi'nden biraz aşağıdaki Zû Hidde denen yerde kurdu. İddiaya göre iki asker sayısından biri diğerinden az değildi. Rasûlullah (s.a.v.) Tebük'e hareket edince Abdullah b. Selûl münafık ve şüphecilerle beraber sefere çıkmayıp geride kaldılar.¹¹⁷ Ancak Abdullah b. Selûl'ün askerinin Rasûlullah (s.a.v.)'in askerinden az değildi denilen bir iddianın doğru

¹¹³ Tevbe, 9/123; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, VII, s. 147.

¹¹⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtu'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Hancı Yay., Kahire, 2001, II, s. 150-151.

¹¹⁵ Seniyyetü'l-veda şehrin kuzey ve güney tarafında Medine'ye gelenlerinin karşılandığı ve ayrılanlarının uğurlandığı iki tepenin adıdır. İslamî dönemde Seniyyetülvedâ adının ilk defa Hz. Peygamber'in hicreti esnasında Mekke-Medine yolunda bulunan bir tepe için kullanıldığına dair bir rivayet nakledilmiştir. Buna göre Resûl-i Ekrem'in Mekke'den yola çıktığını haber alan Medineliler kendisini büyük bir heyecan içinde beklemişler, Seniyyetülveda'da onu karşıladıkları sırada Medinelihanımlar sevinçlerini, "Seniyyetülveda'dan yükselen dolunay üzerimize doğdu" anlamındaki meşhur şiiri okuyarak dile getirmişlerdir. Medine'nin kuzeyinde yer alan Seniyyetülveda, başta gazve ve seriyyelere ilgili olmak üzere Hz. Peygamber ve ashabının faaliyetleri içerisinde yoğun biçimde yer almıştır. Resûl-i Ekrem, Tebük Seferi'nde olduğu gibi bazı gazvelere çıkışında ilk karargâhını burada kurar, son hazırlıklarını yaparak buradan yola çıkar, sefer dönüşü burada karşılanırdı.(Mustafa Sabrî Küçükbaşçı, "Seniyyetülvedâ", DİA., İstanbul, 2009, XXXVI, 526-527.).

¹¹⁶ Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, t.y., XVII, 174

¹¹⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî Yay., Beyrut, 2003, I, 421.

olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Medine halkının sayısını ve aşağıda zikredeceğimiz Tebük seferinden geride kalanların sayısını dikkate aldığımızda bu kanaatin imkânsız olduğu net olarak ortaya çıkmaktadır. Rasûlullah (s.a.v.) Medine'ye Muhammed b. Mesleme el-Ensârî'yi vali yaparak oradan ayrıldı. Ali b. Ebi Talib'i ailesine bakmak için Medine'de bıraktı ve ona, onların arasında kalmasını emretti. Bunun üzerine münafıklar, bu konuda yalan haberler uydurarak şöyle dediler: "Ali'yi yük olarak gördüğünden ve kendisi de böylece ondan kurtulup hafiflemek istediğinden Medine'de bıraktı." Münafıklar böyle dedikleri zaman Ali b. Ebi Talib, silahını alıp yola çıktı. Rasûlullah (s.a.v.)'a Curf'te yetişti ve münafıkların yaptıkları dedikoduyu anlattı. Rasûlullah (s.a.v.) da ona şöyle dedi:

- Yalan söylemişler, ben seni arkamda bıraktığım şeyler için geri bıraktım. Geri dön, ailemin ve ailenin yanında kal ey Ali Harun'un Musa'ya kardeş olduğu gibi bana kardeş olmak istemez misin? Fakat benden sonra bir peygamber daha gelmeyecektir.

Bunun üzerine Hz. Ali, Medine'ye geri döndü. Rasûlullah (s.a.v.) da yolculuğuna devam etti.¹¹⁸

Medine'den ayrılan Müslüman ordusu Tebük'e varıncaya kadar on sekiz yerde konaklayıp on dokuzuncu konaklama yeri Tebük olmuştur. Bu konak yerlerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Zû Huşub konaklama yeri. Bu Medine'ye bir gecelik vadidir. Burada Tebük seferindeki ilk mescit burada yapılmıştır.

2. Feyfa konaklama yeri.

3. Zülmerve konaklama yeri.

4. Rak'a konaklama yeri.

5. ve 6. Vâdilkurâ konaklama yeri.¹¹⁹

7. Said konaklama yeri.

¹¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kurani'l-Azîm*, VII, 155.

¹¹⁹ Bu Semûd ve Âd kavimlerinin yaşadığı yerler idi. Allah onları bu yerlerde helak etmişti. Evlerinin kalıntıları hala durmaktadır. Bunlardan sonra Yahudiler yerleşmişlerdir.

8. Hicr konaklama yeri.¹²⁰

9. Havsa' konaklama yeri.

10. Zülcife konaklama yeri.

11. Şıkk-ı Târâ konaklama yeri.

12. Betrâ' konaklama yeri.

13. Elâ' konaklama yeri.

14. Zât-i Hatmî konaklama yeri.

15. Sümne konaklama yeri.

16. Ahdar konaklama yeri.

17. Zatüzzirab konaklama yeri.

18. Mediran konaklama yeri.

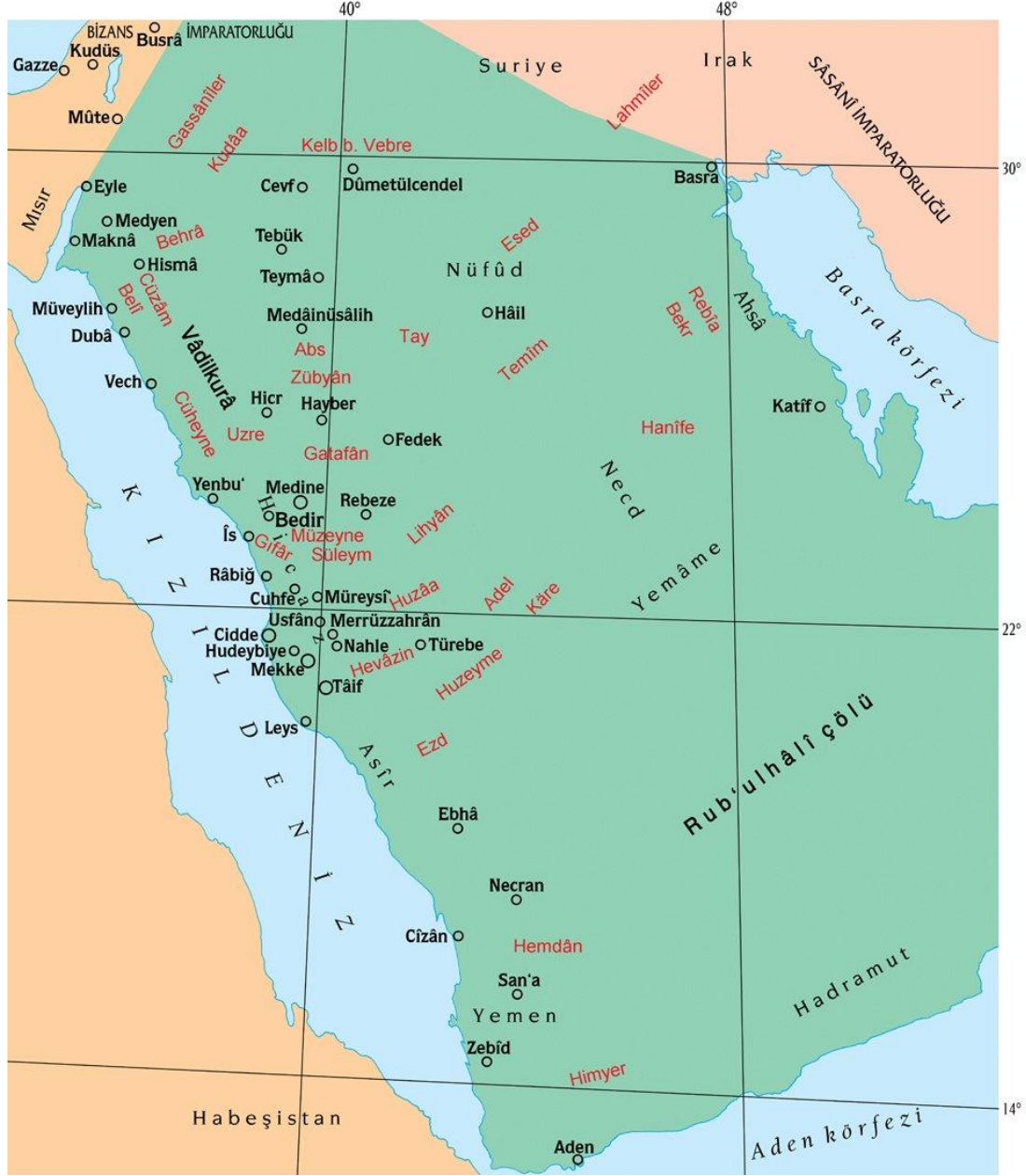
19. Tebük konaklama yeri.¹²¹ Tebük, Arap yarımadasının kuzeyinde Medine ile Şam'ın ortasında bir yerin adıdır. Suyu ve hurmalığı olan bir yerdir. Bu savaş yolculuğunun son ucu burası olduğu için "Tebük Gazası" adı ile anılmıştır.¹²² Burada Tebük veya Tevbe Mescidini inşa ettiler. Bu konaklama yerlerinde namaz ibadetinin yerine getirebilmesi için birer mescit inşa edilmiştir. Hz. Peygamberin gittiği her yerde ilk olarak ele aldığı iş orada mescit yaptırmak idi. Peygamberimiz Muhammed (s.a.v)'in bu sünneti kendisinden sonra sahabeleri tarafından onlardan sonra tabiinler ve onlardan sonraki nesiller tarafından hep devam ettirilmiştir. Günümüzde Avrupa'da, Asya'da ve diğer ülkelerde bulunan eski mescit ve camiler bunun göstergesidir. Aşağıda resmini vereceğimiz haritada Tebük seferine giderken konakladığı bazı yerler, Tebük'te iken Şam ve Hicaz bölgelerinin sınırlarında yerleşen

¹²⁰ Hicr Semud kavminin Vâdilkurâ'da, Medine ile Şam arasında bulunan yurdlarının adıdır. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, Semud kavminin dağlardan yontmuş oldukları evler buradadır. Hz. Peygamber Hicr'e uğrayınca, yüzünü, elbisesiyle kapattı. Yanındaki Ashabına "Burası, kaçılacak bir vâdirdir!" buyurdu ve devesini hızlandırdı. Sahabiler de, oradan çıkıncaya kadar üzengilerini teptiler.

¹²¹ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, III-IV,530-31; Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, ts., XVII, 181-205.

¹²² Döndüren, Hamdi, "Tebük Seferi", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, VIII, 9.

Dûmetü'l-Cendel, Makna, Eyle, Cerba ve Ezruh gibi kabilelerin ve biraz sonra genişçe bahsedeceğimiz Medine civarında yaşayan bedevi Arapların yerleşik bölgeleri gösterilmektedir.

Harita 1. Tebük seferine giderken konakladığı bazı yerler, Şam ve Hicaz bölgelerinin sınırlarında yerleşen Dûmetü'l-Cendel, Makna, Eyle, Cerba ve Ezruh gibi kabileler ve Medine civarında yaşayan bedevi Araplar.

D. TEBÜK SEFERİNDEN ELDE EDİLEN SONUÇLAR

Hız. Peygamber Tebük'e geldiği zaman, Rumlarla birlikte Âmile, Lahm ve Cüzam gibi Hıristiyan Arap kabilelerinden toplanmış olan Rum ordular birliğini dağılmış buldu. Onlarla karşılaşp çarpışmak mümkün olmadı. Rasûlullah (s.a.v.) Tebük'te bulunduğu sırada Kayser Heraklius'e Dihyetü'l-Kelbî ile bir mektup gönderdi. Rasûlullah (s.a.v.) mektubunda şöyle buyurdu:

“Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla: Allah'ın Resulü Muhammed'den Rum'un büyüğü Hirakl'e:

“Doğru yola uyanlara selam olsun!” Bundan sonra: Biline ki:

“Ben seni İslâm davetiyle(yani Müslümanlığa) davet ediyorum. Müslüman ol ki, selâmette kalasın! Müslüman ol da Allah senin ecrini iki defa versin! Eğer bu davetten yüz çevirirsen Hıristiyan çiftçilerin vebali de muhakkak senin üzerine olur! Ey kitap ehli! Sizin ile aramızda dosdoğru bir kelimeye gelin! Allah'tan başka hiç bir şeye tapmayalım! O'na hiç bir şeyi ortak koşmayalım! Allah'ı bırakıp da birbirimizi Rab edinmeyelim! Eğer yüz çevirirlerse siz de onlara “Şahit olun ki biz Müslümanlarız!” deyiverin!”¹²³ Hirakl Rumların ileri gelenlerini toplayıp onlarla bu mesele hakkında konuştuğunda onlar buna yanaşmadılar. O da bundan dolayı bu işten vazgeçti.

Peygamberimiz, Şam üzerine yürünüp yürünmemesi hususunda Sahabilerinin görüşlerini sordu. Hız. Ömer “Eğer, gitmekle emir olunduysan, git” dedi. Rasûlullah “Eğer, bu hususta, Allah tarafından emir olunmuş bulunsaydım, size danışmazdım!” buyurdu. Bunun üzerine Hız. Ömer “Ya Rasûlullah! Rumlar sayıları pek çok olan bir topluluktur. Oralarda Müslümanlardan tek kişi bile yoktur. Görüyorsun ki, sen onların yakınlarına kadar gelmiş bulunuyorsun. Senin bu derece yakınlaşman onları korkutmuştur. Uygun görersen bu yıl buradan geri dön. Yahut Yüce Allah, Sana bu hususta buyruğunu bildirir” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah Tebük'ten ileri gitmedi.

¹²³ Buhârî, “Vahyin başlangıcı”, 1; Müslim, “Cihad”, 707. Krş. Ahmet Naim, *Sahîh-ı Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yay., Ankara, 1991, I, 24-25.

Tebük seferi uzun ve meşakkatli yolculuk olmasına ve çarpışma meydana gelmemesine rağmen Müslümanlar için dini, siyasi ve ekonomik alanlarda çok önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Rasûlullah Tebük'te iken Şam ve Hicaz bölgelerinin sınırlarında yerleşen kabilelerle ve kabile reisleriyle barış antlaşmalarını yaptı. Bunlar Dûmetü'l-Cendel, Makna, Eyle, Cerba ve Ezruh halklarıdır. Onlarla ya Müslüman olmaları ya da cizye vermelerine dair antlaşmalar yapıldı. Böylece Rasûlullah bu bölgelerde güven sağladı ve onların Rum Kayser'ine yardım etmesinden emin oldu.¹²⁴

Mekke'nin fethiyle Arap kabileleri gruplar halinde İslam'a girmeye başlamışlardı. Araplar, Kureyş kabilesine bakarak İslâm'a girmekten geri duruyorlardı. Çünkü Küreyiş kabilesi, onların önderi ve yol göstericisi, Beyt-i Haramın sahipleri, İsmail (as.)'in öz çocukları idiler. Arapların önde gelenleri ise bunu yadırgamıyorlardı. Kureyş kabilesi, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile savaşmak için ortaya çıkmış yegâne kimselerdi. Ve onun muhalifleri idiler. Mekke fethedildiği ve Kureyş ona yaklaştığı, İslâmiyet'in Kureyşlilerin boynunu eğdiği, onları itaat altına aldığı ve Araplarda kendileri için Rasûlullah (s.a.v.) ile savaşmaya, ona düşmanlık etmeye güçlerinin kalmadığını anladıkları zaman, yüce Allah'ın dediği gibi, fevç fevç Allah'ın dinine girdiler.¹²⁵ Mekke'nin fethinden sonra meydana gelen bu askeri faaliyet sayesinde Müslümanların Arap yarımadasındaki askeri ve siyasi itibarları daha da artmış ve İslam dini daha hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştı.

¹²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, VI, 177-178.

¹²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, VII, 232.

II. TEVBE SURESİ

A. SURENİN MUSHAF'TAKİ YERİ VE İSİMLERİ

Tevbe Suresi Medenîdir ve en son nazil olan surelerdendir. Çünkü Tevbe gazvesi Hz. Peygamberin ömrünün son katıldığı savaştır. 9. yılda yapılmıştır. Dolayısıyla Tevbe suresi son nazil olan surelerdendir. Kur'an-ı Kerîm'de şu an elimizde bulunan Mushaf'ta, Enfâl suresinden sonra, Yûnus suresinden önce dokuzuncu sırada yer almaktadır. Ayet sayısı yüz yirmi dokuzdur.

Bir de bu sureyi diğer surelerden ayıran bir özellik daha vardır ki başında besmele olmayışdır. Bununla ilgili âlimler şu izahları yapmıştır:

1 - Araplar cahiliye döneminde iken kendileriyle bir kavim arasında bir antlaşma bulunup da onlar bu antlaşmayı bozmak istediklerinde, o kavme besmele yazmaksızın bir mektup yazmaları adetleri idi. İşte Tevbe Suresi müşriklere mühlet vermek üzere nazil olunca başında besmele bulunmadı. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sureyi Ali b. Ebi Talib (r.a) ile birlikte gönderdi. O da bu sureyi hac mevsiminde Araplara okudu. Arapların ahdi bozarken besmele okumamak şeklindeki uygulana gelen adetlerine uygun olarak o da besmele okumadı.¹²⁶

2 - İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Ben, Osman b. Affân'a şöyle dedim: “Sizin, Mîûn'dan olan Berâe (Tevbe) süresiyle, Mesânî'den olan Enfâl suresini birleştirerek araya besmele koymamanızın sebebi nedir?” Bunun üzerine Hz. Osman şöyle dedi: “Hz. Peygamber (s.a.v), ne zaman kendisine bir sure nazil olsa, “Onu, falan yere koyun!” derdi. Berâe suresi ise Kur'an'ın en son nazil olan surelerdendir. Dolayısıyla Hz. Peygamber(s.a.v), onun nereye konulacağını beyan etmeden vefat etti. Berâe suresi ile Enfâl Suresi'nin anlattıkları hususlar birbirine yakın olduğu için, bu iki sure peş peşe yazılmıştır.”¹²⁷

3 - Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Mushaf'ı yazdıklarında, Rasûlullah (s.a.v.)'in ashâbı arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Kimileri, Berae ve Enfal tek bir suredir derken, kimileri bunlar iki ayrı suredir dedi. Bunlar iki ayrı suredir diyenlerin

¹²⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, er-Risâle Yay., Beyrut, 2006, X, 93-94; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Vefa, Mısır, ts., II, 475.

¹²⁷ Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr Yay., Beyrut, 1981, c. XXV, 224.

görüşü dolayısıyla iki sure arasında bir boşluk bırakıldı ve bunlar tek bir suredir diyenlerin görüşü dolayısıyla da besmele yazılmadı. Böylelikle her iki kesim de buna razı oldu ve her iki kesimin de Mushaf'ta delilleri tespit edilmiş oldu.¹²⁸

4 - Büyük müfessir Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır bismelenin yazılmayışında iki türlü hikmetin olduğunu söylüyor:

“Birincisi, iki sure arasında yedi sene kadar bir nüzul zamanı söz konusu olduğu halde bu surenin bir önceki sure olan Enfâl suresi ile çok yakın bir mana ilişkisinin bulunmasıdır. Çünkü her iki sure de savaş hukuku ve meseleleri hakkındadır. Bu bakımdan bu sure bir önceki Enfâl suresinin devamı gibidir. Bu ikisi arasındaki benzerlik ve yakınlık o derecededir ki, rivayete göre Ashâb arasında bile bu iki sureyi bir tek sure zannedenler olmuştur. Fakat hem ayetlerinin sayıca çokluğu, hem kendine mahsus birçok isimlerinin bulunması, bunun ayrı bir sure olduğunu gösterir.

İkinci hikmet ise Hz. Ali'den rivayet olunmaktadır ki, burada niçin besmele yazılmadığı kendisine sorulduğu zaman o, “*besmele bir “eman”dır. Bu sure ise kılıçla ve ahdi bozanlara karşı indi*” demiştir.¹²⁹ Sufyan b. Uyeyne bu manayı anlatırken “Size selâm verenlere sen Müslüman değilsin demeyiniz”¹³⁰ ayetinin manasıyla teyit ederek anlatmıştır. Yani selam vermenin dahi “eman” anlamına geldiği düşünülürse, Rahmân ve Rahîm sıfatlarıyla ve Allah'ın rahmetiyle desteklenmiş bir ifadeyle yapılan ihtarın, yani besmele çekilerek girilen bir işin de “eman” manasına geleceği kendiliğinden kesinlik kazanır.”¹³¹ Yani bu surenin başı müşriklere bir savaş ilanı ve bir ultiatom başlığı demek olduğundan bunların tam zıddı olan besmele ile başlanması uygun görülmemiştir. Ancak şunu da belirtelim ki, şayet besmele, ultiatom için uygun düşmeseydi, Neml suresinde¹³² Hz. Süleyman'ın Belkıs'a yazdığı ultiatom niteliğindeki mektubu besmeleyle başlamazdı. Zira besmele her önemli işe çekilir. Müfessirler bu konuda çeşitli sebepler ileri sürmüş olsalar da doğru

¹²⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 95; Beyzavî, Nâsruddin Ebi'l-Heyr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., III, 70.

¹²⁹ Ebu Davud, “Salât”, 122; Tirmizî, “Tefsir”, 9/1; Ahmed b. Hanbel, I, 57, 69.

¹³⁰ Nisâ, 4/94

¹³¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, IV, 261-262.

¹³² Neml, 27/30.

olan görüş kanaatimizce Râzî'nin söylemiş olduğu, Hz. Peygamberin surenin başında besmeleyi imla edip yazdırmamış olmasıdır. Bu sebepten Ashâb da surenin başına besmele getirmedi ve kendilerinden sonra gelen Tâbiûn da bu meselede onları takip etti.

Bu surenin pek çok isimleri vardır. En çok kullanılan Tevbe(توبة) ve Berâe(براءة) isimleriyle bilinir. Tebük seferinden mazeretsiz olarak geride kalan sonra yaptıkları bu işten dolayı son derece pişmanlık duyup tevbe eden sahabilerden bahsettiğinden ¹³³ dolayı “Tevbe Suresi” ismini almıştır. İkinci ismi olan “el-Berâe” surenin ilk kelimesinden alır. “el-Berâe” ultiatom demektir.¹³⁴ Hudeybiye Anlaşmasını bozan müşriklere karşı bir ultiatom niteliği taşıdığından dolayı bu ismi almıştır. Bu surenin bu iki isimden başka pek çok isimleri vardır: el-Mukaşkışe(المقشقة), el-Fâdiha(الفاضحة), el-Müba'sire(المبعثرة), el-Müşerride(المشردة), el-Muhziye(المخزية), el-Kadime(القديمة), el-Müsiyre(المثيرة), el-Hâfire(الحافرة), el-Münekkile(المنكلة), el-Müdemdime(المددمة) ve Suretu'l-Azab'tır(سورة العذاب).¹³⁵

Bu sureye, nifaktan uzaklaştırdığı ve iyileştirdiği için Mukaşkışe, münafıkların iç yüzlerini deşeyip ortaya serdiği için Müba'sire, ve o gizlilikleri meydana çıkardığı için Müsiyre, onları eşelediği için Hâfire, münafıkları rezil ettiği için Muhziye, onları cezalandırdığından Münekkile, ürküttüğü için Müşerride denilmiştir.¹³⁶

B. SURENİN NÜZUL ORTAMI

Tevbe suresinin içeriği ve konusuna ilişkin tarihi belgeler, surenin Tebük Seferinden az bir zaman önce inmeye başlayıp Tebük Seferinden sonraki günlerde de inmeye devam ettiğini, ayetlerin büyük çoğunluğunun ise Medine-Tebük arası yapılan uzun sefer sırasında indiğini göstermektedir. Bu surenin nüzul zamanı üç bölümden meydana gelmektedir. Surenin ilk bölümü,¹³⁷ hicretin 9. senesinin Zilkade ayında veya o zamanlarda nazil olmuştur. Bu bölümde zikredilen konu hac esnasında ilan edilmeyi gerektirecek kadar önemli olduğundan dolayı Hz. Peygamber, Kâbe'ye doğru gitmekte

¹³³ Tevbe, 9/ 112-118.

¹³⁴ Rifat Oral, *Kur'ân'la Buluşmak-2*, İrfander Yay., Konya, 2011, 98.

¹³⁵ Nesefî, Ebu'l-Berekât, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, Kahire, h. 1317, c. III, 77.

¹³⁶ Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *El-Keşşâf an Hakâiku'l-Ğevâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad, 1998, 1. Baskı, III, 5.

¹³⁷ Tevbe, 9/1-37.

olan hacıların başında başkan olarak bulunan ve Kâbe'ye doğru henüz yola çıkmış olan Hz. Ebû Bekir'e (r.a) yetişmek üzere Hz. Ali'yi (r.a) gönderdi. Ve kendisine Arabistan'ın çeşitli kabilelerinin temsilcilerinden oluşan topluluğa, müşriklere karşı takip edilecek yeni politikayı haber vermek, surenin bu bölümünü onların önünde îrad etmek üzere talimat verdi.¹³⁸

Hz. Peygamber Kâbe'yi tavaf etmek istemişti ama müşriklerin Kâbe'yi çıplak tavaf edeceklerini bildiği için şöyle dedi: “Şüphesiz Beyti tavaf etmek üzere çıplak müşrikler gelir. Ben böyle bir şey kaldırılmadan haccetmeyi arzu etmiyorum.”¹³⁹ Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak gönderdi.¹⁴⁰

Surenin ikinci bölümü,¹⁴¹ Hz. Peygamberin Tebük seferi için hazırlıklara girişmiş olduğu hicrî dokuzuncu senenin Recep ayında veya bundan az önce inmiştir. Bu bölümde, müminler aktif olarak cihada katılmakla teşvik edilmiş, geride bırakacakları mal-mülk kaygısı, nifak-iman zayıflığı ve ihmallerinden dolayı canlarını Allah yolunda feda etmekte tereddüt gösterdikleri için, işi ağırdan alıp önemsemeyenler şiddetli bir şekilde azarlanmıştır.

Surenin üçüncü bölümü,¹⁴² Hz. Peygamberin Tebük seferi dönüşünde inmiştir. Bu bölümde, aynı dönem süresince, çeşitli münasebetlerle gönderilmiş bazı parçalar vardır ve daha sonra bunlar, Allah'tan gelen vahye uygun bir şekilde sure içindeki sıralarına göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yerleştirilmişlerdir. Aynı mevzuyu ele almaları ve aynı hadiseler serisinin bir parçasını teşkil etmelerinden dolayı bu ayetler, surenin bütününde olan sürekliliği ve akıcılığı kesintiye uğratmazlar. Bu bölüm, kötü amellerinden dolayı münafıkları uyarır ve Tebük seferinden geride kalan, katılmayan müminlere serzenişte bulunarak azarlar. Allah, şu veya bu sebepten dolayı Allah yolundaki cihatta yer alamamaları hususunda, gerçek müminleri bağışlar, affeder. Kronolojik sıraya göre, ilk bölüm daha sonra nazil olmakla birlikte anlattığı

¹³⁸ Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali ünal, Hamdi Aktaş, insan yayımları, İstanbul, 1997, II, 191-192

¹³⁹

¹⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 101-102.

¹⁴¹ Tevbe, 9/38-72.

¹⁴² Tevbe, 9/73-129.

konu bakımından üç kısmın en önemli olması nedeniyle, surenin bütününe meydana getiren tertip ve düzen içinde ilk sırayı almıştır.¹⁴³

C. ENFAL SURESİYLE İLİŞKİSİ

Tevbe suresi Mâide suresinden sonra, Nasr suresinden önce Medine’de nazil olmuştur. Mushaf sıralamasında Tevbe suresi Enfal suresinden sonra Yûnus suresinden önce yer almaktadır. Surenin Enfal suresiyle konuları itibariyle sıkı bir ilişkisi vardır. Bu iki sure arasında yedi sene kadar bir nüzul zamanı söz konusu olduğu halde bu surenin bir önceki sure olan Enfâl suresi ile çok yakın bir mana ilişkisinin bulunmasıdır. Çünkü her iki sure de savaş hukuku ve meseleleri hakkındadır. Bu bakımdan bu sure bir önceki Enfâl suresinin devamı gibidir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi Tevbe suresinin başında bismelinin düşürülmesinden dolayı Enfal suresinin devamı olarak sayanlar olmuştur.¹⁴⁴ Enfal suresi, Bedir savaşından hemen sonra nazil olduğu için surenin hemen hemen tamamı savaş unsurlarından bahsetmektedir. Enfal suresi Müslümanların ilk gazvesi olan Bedir gazvesinden bahsediyor, Tevbe suresi ise Müslümanların son gazvesi olan Tebük seferinden bahsediyor.¹⁴⁵

İki surede de Müslümanları mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda savaşmaya, cihad etmeye ve Allah ve Rasûlüne itaat etmeye teşvik ve Münafıkların ilahi emir karşısında sergiledikleri tavırlar ve başka konular ele alınmaktadır.

“Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür.”¹⁴⁶

“Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.”¹⁴⁷

¹⁴³ Mevdudi, Ebu’l-Ala, *Tefhimu’l-Kur’ân*, II, 191-192

¹⁴⁴ Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 93-95

¹⁴⁵ Enfal, 8/5-9, 41-49, 64-67; Tevbe, 9/38-72;

¹⁴⁶ Enfal, 8/39

¹⁴⁷ Enfal, 8/65

“İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır.”¹⁴⁸

“Ey iman edenler! Allah’a ve Rasûlüne itaat edin, işittiğiniz halde O’ndan yüz çevirmeyin.”¹⁴⁹

“Allah ve Rasûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”¹⁵⁰

Münafıkların asılsız iftira, haberler çıkararak koşturduklarını şöyle anlatılıyor:

“O zaman münafiklarla kalplerinde hastalık bulunanlar, (sizin için), "Bunları, dinleri aldatmış" diyorlardı. Hâlbuki kim Allah'a dayanırsa, bilsin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir. (Kendisine güveneni üstün ve galip kılacak O'dur. Yoksa orduların sayı ve teçhizat üstünlüğü değildir.)”

Tevbe Suresi’nde aynı şekilde Müslümanları mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda savaşmaya, cihada ve Allah ve Rasûlüne itaat etmeye teşvik vardır.

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.”¹⁵¹

“(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”¹⁵²

Münafıkların durumu Enfâl suresine göre daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu sure münafikları rezil rüsva ediyor ve onların içlerinde sakladıkları sırları açığa

¹⁴⁸ Enfal, 8/72

¹⁴⁹ Enfal, 8/20

¹⁵⁰ Enfal, 8/46

¹⁵¹ Tevbe, 9/38

¹⁵² Tevbe, 9/41

vuruyor. Bundan dolayı da bu sureyi “Fâdihe”, “Mühziye” ve “Behûs” diye isimlendirmişler.

“Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı (o münafıklar) mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Gerçi onlar, "Gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık" diye kendilerini helâk edercesine Allah'a yemin edecekler. Hâlbuki Allah onların mutlaka yalancı olduklarını biliyor.”¹⁵³

“Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir surenin müminlere indirilmesinden çekinirler. De ki: Siz alay edin! Allah o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır.”¹⁵⁴ Yani iki surenin ele aldıkları konuları arasında çok büyük bir benzerlik vardır. Bu iki sure arasındaki Belağî bir insicama ve uyuma delalet etmektedir ki, bu Kur’an-ı Kerîm’in Allak kelâmı olduğunu ispatlayan Kur’ân’ın îcâz yönlerinden biridir.

¹⁵³ Tevbe, 9/42

¹⁵⁴ Tevbe, 9/64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEBÜK SEFERİNDEN GERİDE KALANLAR

Bu bölümde Tebük seferinden geride kalanların kimler olduğunu ve hangi gruplardan meydana geldiğini tespit etmeye çalışacağız. Yukarıda zikrettiğimiz gibi Tevbe suresinin 38. ayetinden surenin sonuna kadar Tebük seferiyle alakalı inmiştir. Bu ayetlerin ilklerinden olan 38-39. ayetlerde Tebük seferinden geride kalanların durumu bahsedilmektedir. Ayette seferberlik için çağırıldıklarında buna gereken bir şekilde icabet etmeyip mazeretsiz olarak geri kaldıkları zaman Allah Teâlâ onlara büyük azap edeceğini ve yerlerine başka bir topluluğu getireceğini bildirmektedir.¹⁵⁵ Bu Allah Teâlâ tarafından seferden dünyaya ve onun arzularına meylederek ve seferin zorluk ve meşakkatlerini hoş karşılamayarak geride kalacak olanlar için bildirilen büyük bir tehdit ve azarlamadır. Çünkü Allah böyle yapanlara “*Yoksa âhireti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz*” şeklinde hitap ederek, böyle yaptıkları takdirde âhiretin yerine dünyayı tercih etmiş olacaklarını bildirmektedir. Hakikaten seferden geride kalanları araştırdığımız zaman onların hiçbirinin âhiretle ilgili bir işten dolayı geride kalmadıklarını, aksine dünyaya olan meyillerinden, tembelliklerinden ve başka sebeplerden dolayı geride kaldıklarını görmekteyiz.

Kur’an-ı Kerîm’de savaştan geri kalanlar anlatılırken onlar için çoğul sığasındaki الخويف، المخلّفون، القاعدون gibi kelimeler kullanılmıştır.¹⁵⁶ Kelimelerin asıllarına bakıldığı zaman bu kelimelerin birer yerici ifadeler olduğu anlaşılır. Mesela القاعدون kelimesi القاعد “oturan” kelimesinin çoğuludur. Kur’an-ı Kerîm’de tembelliği, korkaklığı, münafıklığı ve imanının zayıflığı sebebiyle kadın, yaşlı, çoluk çocuk ve hastalar gibi özürlü sayılan özürhâllerle beraber savaştan geri kalmaya razı olan alçak kimseler için kullanılır. Bu kelimenin zıddı ise المجاهدون’dır. Manası ise, Allah yolunda malıyla ve canıyla çalışan ve cihat eden demektir. Allah Teâlâ bu ikisinin derece bakımından bir olmayacağına dikkat çekerek şöyle buyurmaktadır: “*Müminlerden özür sahibi olanlar müstesna oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenler bir değildir. Allah mallarıyla ve canlarıyla cihat edenleri derece bakımından oturanlardan çok üstün kıldı. Bununla beraber Allah hepsine de en güzeli vaad*

¹⁵⁵ Tevbe, 9/38-39.

¹⁵⁶ Nisâ, 4/95; Tevbe, 9/46, 81, 86, 87, 93; Fetih, 48/11, 15, 16.

etmiştir; fakat yine de Allah cihad edenleri oturanlar üzerinde çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır.”¹⁵⁷

Diğer savaştan geride kalanlar için kullanılan kelime ise, الْمُخَلَّفُونَ kelimesidir. الْمُخَلَّفُونَ kelimesi “geride bırakmak, terk etmek” manalarına gelen خَلَّفَ fiilinin ism-i mef’ûludur. Yani “geride bırakılan terk edilen” demektir. Hakikatte ise savaştan geride kalanlar yani الْمُتَخَلَّفُونَ “geride kalanlar” manasında kullanılıyor. Ancak kelimenin Kur’an-ı Kerîm’de bu şekilde gelmesi, kendisinde pek çok hikmetleri içermektedir. Bu kelime Kur’an-ı Kerîm’de iki surede dört yerde geçmektedir.¹⁵⁸ Geçtiği bu yerlerdeki kullanılış maksatlarına baktığımız zaman, savaştan herhangi bir gerçek mazereti olmadan geride kalanlar için kullanıldığını görmekteyiz. Bu sebeple Fetih suresinde¹⁵⁹ Hudeybiye seferine iştirak etmeyip geride kalan bedeviler için, Tevbe suresinde¹⁶⁰ ise, kendilerini seferden alıkoyan herhangi bir gerçek mazereti olmadan yalan mazeretler uydurarak geride kalan münafıklar için kullanılmıştır. Burada aklımıza şu soru gelebilir Allah Teâlâ geride kalanlar için neden الْمُتَخَلَّفُونَ “geride kalanlar” kelimesini değil de الْمُخَلَّفُونَ “geride bırakılanlar, terk edilenler” kelimesini kullanmıştır? Âlimler bu Tevbe suresinde geçen الْمُخَلَّفُونَ kelimesinin الْمُتَخَلَّفُونَ “geride kalanlar” şeklinde ism-i fâil sıygasında değil de الْمُخَلَّفُونَ “geride bırakılanlar, terk edilenler” şeklinde ism-i meful sıygasında gelmesinin sebebini iki şekilde açıklamaya çalışmışlardır:

1. Allah Teâlâ onları geride bıraktı yani çıkmalarına engel oldu ve onları alıkoydu demektir.¹⁶¹ Nitekim Allah Teâlâ onların sefere çıktıkları takdirde, Müslümanlar için bozgunculuktan başka bir katkılarının olmayacağını ve kesinlikle fitne çıkarmak için koşuşturacaklarını bildirmişti.¹⁶² Yani diyebiliriz ki Allah Teâlâ önceden onların niyetlerinin bozuk olduğunu bildiği için onları seferden alıkoymuştur. Ancak burada akla şu sorular gelebilir acaba onların kendi iradeleri yok mu? Onlar kendi iradeleri ile seferden geri kalmış değiller miydi? Eğer kendi iradeleri ile

¹⁵⁷ Nisâ, 4/95;

¹⁵⁸ Tevbe, 9/81, Fetih, 48/11, 15, 16.

¹⁵⁹ Fetih, 48/15.

¹⁶⁰ Tevbe, 9/81.

¹⁶¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2006, VI, 423; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 316.

¹⁶² Tevbe, 9/47.

kalmamışsa onların sorumlu tutulmasındaki gaye nedir? Bu sorulara şu şekilde cevap vermek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde “*Kalplerini mühürledi*”, “*Kulaklarına ağırlık verdi*” gibi ifadeler geçmektedir: “*Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir*”¹⁶³, “*Fakat onu (Kur'an'ı) anlamamaları için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarına da ağırlık verdik.*”¹⁶⁴ Bu ifadeler zahiren Allah'ın onların kalplerini mühürlemesi ve kulaklarına ağırlık vermesinden dolayı inanmayacaklarına, sanki onların kendi iradeleri yokmuş gibi gözükse de, aslında bu ifadeler Allah onların kendi fiillerinin sonucunu bildirmek için kullanmış olduğu ifadelerdir. Çünkü Allah'ın bir kimseni mecburi olarak kalbini mühürleyerek saptırması onun adaletine terstir ve olacak şey değildir. Allah kullarına hiçbir şekilde zülüm etmez, tam tersine onlar kendi nefislerine zülüm eder. Bilakis Allah kulunun doğru yolu bulmasını ister. Bunun için kendi tarafından peygamberler gönderir. Peygamberler bu kimselerin doğru yolu bulmaları için ellerinden gelen çabayı sarf ederler ve her türlü mucizeleri gösterirler. Fakat onlar kendi iradeleriyle onları reddederler, onlara inanmazlar ve küfürde direnirler. Yani Allah onları saptırmadı tam tersine onlar kendi iradeleri ile sapıklığı seçmiş oluyorlar. Böylece küfürde inat ederek direnen ve hakikati bile bile inkâr edenin günahı arttıkça artar ve sonunda basiret nuru sönüp imanın kalbe girmesi imkânsız hale gelir. İşte bu sırada İlahî kanunun gereğince Allah onların kalplerini mühürler. Zira Allah Teâlâ onların kalplerini küfürleri sebebi ile mühürlediğini bildirmiştir.¹⁶⁵ Buna şöyle bir misal verebiliriz: Mesela bir öğrenci sınavdan geçemediği için öğretmeni onu sınıfta bıraktı denildiği zaman, insanın aklına öğretmeni onu zorla ihtiyarız bir şekilde sınıfta bıraktığı gelmez. Tersine öğrencinin sınava hazırlanmayıp tembellik ettiğinden dolayı sınavdan geçemediği ve bunun sonucu olarak öğretmenin onu sınıfta bıraktığı akla gelir. İşte ayette geride kalanlar için kullanılan الْمُخَلَّفُونَ “geride bırakılanlar, terk edilenler” ifadesi de buna benzer. Çünkü onlar da nifaklarından, tembelliklerinden ve dünyaya düşkün olmalarından dolayı savaşa katılmayıp geride kalmayı çok arzu ediyorlardı ve kalplerinde bunu tercih etmişlerdi. Onlara ne kadar vaaz edilse de ve Kur'an okunsa da onları bu arzu ve tercihlerinden vaaz geçirmek imkânsız idi. Onlar savaşa bu niyetler ile çıktıkları

¹⁶³ Bakara, 2/7.

¹⁶⁴ En'âm, 6/25.

¹⁶⁵ Nisâ, 4/155.

zaman Müslümanlara zarardan başka katkıları olmazdı. Bu niyetlerinin sonucu olarak Allah da onları savaştan alıkoymuştu. O zaman nefisleri onları geri bıraktı. Onlar hak etti, Allah da halk etti.

2. Rasûlullah (s.a.v.) ve Müslümanlar onları geride bırakmıştı. O da şöyle olmuştu: Onlar Tebük seferine katılmamak için Hz. Peygambere gelerek uyduruk mazeretlerle izin istemişlerdi. Hz. Peygamber de onların sefere çıktıkları zaman zarardan başka katkılarının olmayacağını bildiği için onlara izin vermişti. Yani onlara izin vermekle onları geride bırakmıştı ve ayetteki الْمُخَلَّفُونَ “geride bırakılanlar, terk edilenler” şeklinde ism-i mef’ûl sıygasında gelmesi Hz. Peygamberin onları geride bırakmasından dolayı olmuş oluyor.¹⁶⁶

Bu gibi kimseler genellikle Allah yolunda cihat etmeye ve infakta bulunmaya çağrıldıkları zaman kendilerini belli eder. Tebük seferi esnasında da bu kimseler ortaya çıktı. Bu seferinde geride kalanları dört gruba ayırarak değerlendirmek mümkündür. Birincisi Münafıklar. Seferden geri kalanların çoğunluğu da bunlardan oluşmaktaydı. İkinci grup zayıflar, hastalar, kadınlar ve çoluk çocuktan oluşan mazeretlilerdir. Bunların özürlerinde samimi olduğu sürece seferden geride kalmalarında bir sakınca yoktur. Üçüncü ve dördüncü gruplar kendilerini seferden alıkoyan herhangi bir özürleri olmadığı halde nefislerine uyararak geride kalan Müslümanlardır. Bunlar Ebu Lubâbe ve arkadaşları ve Ka’b b. Mâlik, Mürâre b. Reb’î el-Âmirî ve Hilâl b. Ümeyye el-Vakîfî gibi tevbelerinin kabul olunmasıyla meşhur sahabilerden oluşmaktaydı.

¹⁶⁶ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, VI, 423; Zemaşerî, *El-Keşşâf an Hakâiku’l-Ğevâmidi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vucûhi’t-Te’vil*, III, 75; Nesefî, Ebu’l-Berekât, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, Dâru’t-Tibâati’l-Âmire, Kahire, h. 1317, III, 168; İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, XI, 280.

I. MÜNAFIKLAR

A. MÜNAFIK KAVRAMI

Münafık kelimesi sözlükte “Arap tavşanı yuvasına girdi, bir kimse olduğundan başka bir şekilde göründü”¹⁶⁷ manasındaki nifâk mastarından türemiş bir ism-i fâildir. Büyük dilci İbn Manzûr (ö.711) bu kelimenin نافق “arap tavşanını yuvası, deliği, ini” anlamındaki sözden türediğini söylüyor. Mesela نافع اليربوع “Arap tavşanı yuvasına girdi”, نافق اليربوع “Arap tavşanını yuvası, deliği” gibi.¹⁶⁸ Şöyle ki bu Arap tavşanı denilen hayvanın “en-Nafika” adını alan bir deliği bulunur. İkinci bir deliği daha vardır ki o deliğin adı da “el-Kâsiâ”dır. Bu hayvan yeri deler, içeri girer. Yerin yüzeyine yakın ve toprağı inceltinceye kadar deliğini sürdürür. Herhangi bir tehlike sezdiği vakit kafası ile bu toprağı iter ve dışarı çıkar. O bakımdan bu hayvanın deliğinin dışı toprak, içerisi ise, kazılmış halde olur. Münafiğin durumu da işte buna benzer.¹⁶⁹ Yani Münafık Arap tavşanının tehlike anında “el-Kâsiâ” isimli deliğine girdiği gibi oda tehlike anında İslam’a girip onu kendine koruyucu bir delik edinir. Tehlike geçtiği vakit İslam’dan çıkarılır. Görüldüğü gibi sözlük manasıyla ıstılahi manası arasında büyük benzerlik vardır. Bu sözlük anlamını bilmek bize münafiğin iç dünyasını tanımda çok yararlar sağlar.

Allah Teâlâ Bakara suresinde ilk Müslümanların sonra kâfirlerin vasıflarını zikrettikten sonra münafıkları anlatmaya başlar. Onları anlatırken “خَدَاع” lafzını kullanır.¹⁷⁰ “خَدَاع” içinde olan şeyin(nifak) zıddını(iman) izhar etmek demektir.¹⁷¹ Böylece bu kelime ile Allah Teâlâ münafıkların tanımına güzel bir şekilde delalet etmiş oluyor.

İstılahtaki anlamına gelince, “Küfrünü gizleyerek kendini mümin olarak gösteren veya iman ile küfür arasında bocalayan kimse”¹⁷² demektir. Yani dille imanını izhar edip, kalbinde küfrünü gizleyen kimseye denir. Yüce Allah Kur’an-ı Kerîm’de onları: “İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde "Allah'a ve

¹⁶⁷ İsfahânî, Râğîb, *Müfredât*, 819. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 51, 4509;

¹⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 51, 4509;

¹⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 51, 4509; Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 195.

¹⁷⁰ Bakara, 2/9.

¹⁷¹ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, I, 56.

¹⁷² Sezikli, H. Ahmet, “Hz.Peygamber Döneminde Münafıklar”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXI, 568-569.

ahiret gününe inandık" derler"¹⁷³ ve "*Ey Rasûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızları ile "inandık" diyen kimselerden ve Yahudilerden küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin*"¹⁷⁴ şekilde tanımlar. Onlar, insanların en şerlisi ve en tehlikelidir onlar hakkında Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "*Düşman onlardır. Onlardan sakın. Allah onların canlarını alsın. Nasıl bu hale geliyorlar?*"¹⁷⁵ Münafik kelimesi İslam'dan önce sözlük manasında kullanılıp ıstılahi manasında kullanılmamıştır. Bu mana Kur'ân'ın kazandırdığı manalardan biridir, bu ıstılahi manasıyla daha önce bilinmiyordu.

B. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDEKİ MÜNAFIKLAR

Kur'an-ı Kerim'de münafik şeklinde yirmi yedi ayette geçmekte olup beş yerde, münafik erkeklerin yanında münafik kadınlar da zikredilmiştir.¹⁷⁶ Bakara suresinin başında üç temel inanç unsurlarından bahsederken münafıkların halleri hakkında genişçe bahsetmektedir. Bu gurup insanlar çeşitli dinlere mensup oldukları halde kendi çıkar ve menfaatlerinde dolayı Müslüman olarak görünüp İslam'ı kalkan eden insanlardır.¹⁷⁷

Münafıklar hakkında ve onların sıfatları hakkında sureler Medîne döneminde inmiştir. Çünkü Mekke döneminde münafıklık olmadı, çünkü Müslümanlar sayıları az, zayıf ve herhangi bir siyasi otoriteye sahip değillerdi. Mekke Müşrikleri neden münafıklık yapsın ki, onlar orada güçlü ve otorite sahipleri idi. Münafıklık ilk olarak Medine döneminde Hicretten sonra meydana gelmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret edip geldiği sırada başlıca üç grup insan vardı:

1. Müslüman Araplar

2. Müşrik Araplar

3. Ehl-i Kitap olan Yahudiler ve az miktarda Hıristiyanlar vardı. Rasûlullah (s.a.v.)'in Medine'ye yerleşip, Müslümanların çoğalıp siyasi üstünlük kazanıp ve

¹⁷³ Bakara, 2/8.

¹⁷⁴ Mâide, 5/41.

¹⁷⁵ Münâfikûn, 63/4.

¹⁷⁶ Abdalbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2007, s. 809.

¹⁷⁷ Bakara, 2/8-20; Münâfikûn, 63/2.

Rasûlullah (s.a.v.)'in devlet reisliğini fiilen kazanmasından itibaren yeni bir grup oluşmaya başladı. Onlarda Münafıklar idi.¹⁷⁸ Bundan anlaşılıyor ki Münafıkların oluşmasındaki asıl neden Rasûlullah (s.a.v.)'in ve Müslümanların siyasi hâkimiyete sahip olmalarıdır. Onlar Müslümanlardan korkuyorlardı bu sebeple dolayı Müslüman olarak görünerek İslam'ı kendilerine kalkan ediniyorlardı Kur'an-ı Kerim'de: *"Yeminlerini kalkan yapıp Allah yolundan yan çizdiler. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür!"*¹⁷⁹ ve *"(O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değillerdir, fakat onlar (kılıçlarınızdan) korkan bir toplumdur"*¹⁸⁰ şekilde buyurulmaktadır.

Medine'deki münafıklar Müşrik Araplardan, Yahudilerden ve Medine civarında yaşayan göçebe hayat süren Bedevi Araplardan oluşuyordu. Medine'de yaşayan Münafıkların başı Abdullah b. Ubey b. Selûl, idi. O Hazrec kabilesinin reisi idi. Medineliler kendi aralarındaki kavgalardan bitkin düşüp aralarında anlaşarak Medine'nin idaresini Abdullah b. Ubey b. Selûl'e verilmek üzere iken Hz. Peygamber'in oraya hicret etmesiyle bundan vazgeçilmişti. Zira Hz. Peygamber Medine'ye gelince Muhacir ve Ensâr'dan olan bütün Müslümanlar O'nun etrafına toplanmışlardı. Buna hadiste geçen şu ifadeler delildir: Sa'd: *"Onu affet, ey Allah'ın Resulü! Onu bağışla! Vallahi, Allah sana verdiği vermiştir. Gerçekten bu yerin halkı ona tâc giydirmeye, hükümdar olmaya özgü sarık sarmaya ittifak etmişlerdi. Allah, sana verdiği peygamberlik hakkı ile onların bu düşüncesini reddedince bu onun boğazına durdu. İşte ona, gördüğün şeyi yaptıran budur!" dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) onu affetti.*¹⁸¹ Bundan dolayı Abdullah b. Ubey b. Selûl'nin Allah Elçisi Muhammed (a.s.v.)'e olan kin ve düşmanlığı şiddetli idi. Çevresinin kendini terk ederek Hz. Peygamberin etrafına toplandığını ve kendisinin de yalnız kaldığını görünce istemeyerek Müslüman oldu(Müslüman gibi göründü).

Medine'deki Evs ve Hazrec'in çeşitli kollarından münafıklar var idi. Evs'den olan münafıklar:

¹⁷⁸ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul, 2015, 363.

¹⁷⁹ Münâfikûn, 63/2.

¹⁸⁰ Tevbe, 9/56.

¹⁸¹ Müslim, "Cihad", 116.

1. Hubeyb oğullarından: Culas b. Suveyd b. es-Sâmit ve onun kardeşi Hâris b. Suveyd. Culas b. Suveyd Tebük seferinden geride kalanlardandır. Kardeşi Hâris b. Suveyd en azılı münafıklardan idi.

2. Dubey'a oğullarından: Bicâd b. Osman b. Âmir, Ebû Habîbe b. el-Ez'ar, Muattib b. Kuşeyr. Ebû Habîbe b. el-Ez'ar Dırar mescidini inşa edenlerdendir.

3. Levzân oğullarından: Nebtel b. el-Hâris. Rasulullah (s.a.v.): kim şeytani görmek istiyorsa Nebtel b. el-Hâris'e baksın! Buyurmuş. Hz. Peygamber bu sözü, onun yaptığı çirkin işlerinden ve yaratılışındaki çirkin görünüşünden dolayı söylemiştir. O Hz. Peygamberi sık sık ziyaret eder ve O'ndan işittiklerini münafıklara ulaştırırdı. Cebrail (a.s.) Hz. Peygamberi bu hususta uyarmıştır. O Hz. Peygamber hakkında "O bir kulaktır" diyerek Allah Eiçisini üzücü ifadelerde bulunmuştur. Bununla ilgili ayeti kerime nazil olmuştur.¹⁸²

4. Sa'lebe oğullarından: Cârîye b. Âmir b. el-Attâf ve onun iki oğlu: Zeyd ve Mucemma'. Dırar mescidini yapanlardandır.

5. Ümeyye oğullarından: Vedîa b. Sâbit. Dırar mescidini yapanlardandır. O Tebük seferine giderken Hz. Peygamber ve Müslümanları alay etmesi sebebiyle kendisi hakkında ayeti kerime nazil olmuştur.¹⁸³

6. Hârise oğullarından: Mirba' b. Kayzî ve kardeşi Evs b. Kayzî'dir. O hendek günü "*Hakikaten evimiz açıktır(korumasızdır)*"¹⁸⁴ diyerek bize izin ver ve geri dönelim diyerek izin isteyenlerdendir.

6. Zafer oğullarından: Ka'b b. Hâris.¹⁸⁵

Hazrec'den olan münafıklar:

1. Neccâr oğullarından: Rafi' b. Vedîa, Zeyd b. Amr, Amr b. Kays ve Kays b. Amr b. Sehl.

2. Selime oğullarından: Ced b. Kays. Hz. Peygamberden Tebük seferinden

¹⁸² Tevbe, 9/61.

¹⁸³ Tevbe, 9/65.

¹⁸⁴ Ahzab, 33/13.

¹⁸⁵ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I-II,519-524; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, V, 9-13.

geride kalmak için izin isteyen münafıklardandır.

3. Avf oğullarından: Abdullah b. Ubey b. Selûl. Münafıkların başı idi ve bir mesele vuku bulduğu zaman münafıklar onunla görüşürlerdi. Vedâ, Mâlik b. Ubeyy b. Selûl, Suveyd ve Dâîs gibi kimseler Abdullah b. Ubey b. Selûl'e en yakın olan münafıklar idi.¹⁸⁶

Yahudi hahamlarından münafık olanlar: Sa'd b. Huneyf, Zeyd b. el-Lusayd, Evfâ b. Amr, Osman b. Evfa, Râfi' b. Huraymele, Rufâa b. et-Tâbût, Silsele b. Birhâm ve Kinâne b. Sûriyâ.¹⁸⁷

Münafıklara Müslüman olarak görünmek pek çok yararlar sağlıyordu: 1. Müslümanların onlarla savaşmaması yani kendileri dışındaki kâfirlerden istisna tutularak onları rahat bırakmaları; 2. Müslümanlara uygulanacak hükümlerden yararlanması; 3. Müslüman olamayanlara yönelik muamelelerden onların istisna tutulması; 4. Müslümanların birbirlerine yaptığı ikram ve ihsanlarından faydalanmaları ve ganimetten pay almaları ve diğer pek çok yararları var idi.¹⁸⁸

Kaynaklarda Münafıkların sayısı hakkında kesin bir sayıya ulaşmak mümkün değildir. Ancak Uhud savaşı esnasında Hz. Peygamberin 1000 kişilik ordusunun üçte birini oluşturan Abdullah b. Ubey b. Selûl'e tabi olanların savaş alanını terk etmesi, Medine Münafıklarının çokluğunu ve küçümsenecek bir sayıda olmadığını haber vermektedir.¹⁸⁹

Münafıklar Medine'deki Müşrik Araplardan başka Yahudilerden ve Medine civarında yaşayan Bedevî Araplardan da vardı. Yahudi münafıklar mescitlere geliyor, Müslümanların sözlerini dinliyor, sonra Müslümanların dinleriyle alay ediyorlardı. Rasûlullah (s.a.v.) bir gün bunların birbirleriyle böyle konuştuklarını görünce onları sert bir şekilde mescitten çıkartmıştı.¹⁹⁰

Medine civarında yaşayan Bedevi Araplardan olan Münafıklar hakkında Allah

¹⁸⁶ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I-II, 526; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, V, 13-14.

¹⁸⁷ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I-II, 527-528; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, V, 14-17.

¹⁸⁸ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, I, 56.

¹⁸⁹ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, III-IV, 64

¹⁹⁰ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I, 552

Teâlâ şöyle buyuruyor: “Çevrenizdeki bedevî Araplardan ve Medine halkından birtakım münafıklar vardır ki, münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir.”¹⁹¹ Yani münafıklarını gizlemede ve Müslüman gibi görünmede büyük maharet kazanmışlardı. Bunun hakkında Elmalılı Hamdi Yazır şöyle diyor: “Münafıklıkta o derece ileri gitmişler ve o derece maharet elde etmişlerdir ki, sırlarını gizlemeye, takıyye yapmaya, töhmet altında kalma tehlikesi olan konulardan uzak durmaya, gerektiğinde yağ gibi suyun üstüne çıkmaya öyle alışmışlardır ki, kendilerini senden, senin o yüksek sezgi ve dirayetinden bile gizleyebilirler.”¹⁹²

Bu üç gruptan hangisinden olursa olsun, bütün münafıklar hemen hemen aynı vasıfları taşıyorlardı. Münafıkların bu özellikleri hakkında Kur’an-ı Kerîm’de ve hadislerde çokça bahsetmektedir:

1. Onlar sadece sözde iman edip kalple inanmayan, kalplerinde şirk ve nifak hastalıkları bulunan, bununla Allah’ı ve Müslümanları aldatmaya çalışan yalancı kimselerdir. Kur’an-ı Kerîm’de: “İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde "Allah'a ve ahiret gününe inandık" derler. Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir. Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azap vardır.”¹⁹³ buyurmaktadır.

2. Kötülüğü emretme, iyilikten alıkoyma ve cimrilik etmede bir birlerine benzerler. Allah Teâlâ onları bu özellikleri hakkında: “Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil), birbirlerindedir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyar ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar fâsıkların ta kendileridir.”¹⁹⁴

3. Bozguncudurlar. Her bulduğu fırsatta yeryüzünde fesat çıkarmaya kalkışırlar. “Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, "Biz ancak islah

¹⁹¹ Tevbe, 9/101

¹⁹² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 399-400

¹⁹³ Bakara, 2/8-10.

¹⁹⁴ Tevbe, 9/67.

edicileriz" derler. Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir, lâkin anlamazlar."¹⁹⁵

4. Korkaktırlar. *"(O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değillerdir, fakat onlar (kılıçlarınızdan) korkan bir toplumdur.*"¹⁹⁶ ve *"Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar.*"¹⁹⁷

5. Riyakârdırlar. Yaptıkları ibadetleri sadece insanlara gösteriş için yaparlar. İnanmayarak sadece gösteriş için yaptıklarından dolayı üşene üşene yaparlar. *"Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler"*¹⁹⁸

6. Onlar niyetleri doğru olmadıkları için Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat etmeyi hiç sevmezler. *"Allah'ın Resûlüne muhalefet etmek için geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler; "bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır!" Keşke anlasalardı!"*¹⁹⁹ Yukarıda saydıklarımızdan başka da münafıkların birçok özellikleri vardır.

Münafıkların hepsinin durumları aynı değildi. Bunlardan bir kısmı liderlik pozisyonunda iken diğer büyük ekseriyeti akrabalık, mütteliklik, mevlâlık gibi çeşitli sebeplerden dolayı bunlara körü körüne tabi olan sıradan kimselerdi. Medineli münafıkların çoğu yaşlı ve zengin kimselerdi. Bu insanların Medine'de çok malları ve parlak ticaretleri vardı. Bunlar sadece dünyayı düşünen insanlardı ve tecrübeleri de onlara, çıkarlarına göre hareket etmelerini öğretmişti.²⁰⁰

C. TEBÜK SEFERİNDEN GERİDE KALAN MÜNAFIKLAR

Münafıklar zahiren inanıp kalpten inanmadıkları için Allah yolundaki meşakkat ve zorluklara tahammül edemiyorlardı. Bundan dolayı Allah yolunda canlarıyla ve mallarıyla cihat etmeye çağırıldıkları zaman yalan özürler beyan ederek

¹⁹⁵ Bakara, 2/11-12.

¹⁹⁶ Tevbe, 9/56.

¹⁹⁷ Münafikûn, 63/4.

¹⁹⁸ Nisa, 4/142.

¹⁹⁹ Tevbe, 9/81.

²⁰⁰ Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, II, 238

cihattan geri kalmaya çalışırlardı. Bu onların en büyük sıfatlarından biri idi. Tebük seferine katılmayıp geride kalanların çoğu münafıklar idi. Allah Teâlâ Allah'a ve ahiret gününe inananların mallarıyla ve canlarıyla savaştan geri kalmak için izin istemeyeceklerini, ancak kalplerinde Allah'a ve ahiret gününe imanı olmayanların izin isteyeceklerini belirterek gerçek müminle münafığı ayırmıştır.²⁰¹ Yani Allah Teâlâ gerçek inanan ve inanmayan kimselerin imanlarının dışarıya yansımaları bu şekilde anlatılmaktadır. Çünkü Allah yolunda malla ve canla cihat etmedeki ilk etken imandır. Zira Allah'a iman etmeyen, yaptığı bu işten sevap beklemeyen bir kimse bunu kolay kolay yapmaz, yapsa bile sadece gösteriş için yaparlar. Bu sebepten dolayı Tebük seferi esnasında da savaşa katılmamak için çeşitli yalan özürler beyan ederek geri kalmaya çalıştılar. Tevbe suresinde Tebük seferinden geride kalan münafıkları iki gruptan oluştuklarını bildirmektedir²⁰²:

1. Medine'deki münafıkları;
2. Bedeviler;

Geride kalan münafıkların sayılarının ne kadar olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

1. Medine'deki Münafıkları

Tebük seferinden geride kalan Medine münafıklarını ayetlerin delalet ettiği manalardan anlaşıldığı üzere münafıkların bazıları Hz. Peygamberden izin isteyip bazılarının ise izin istemeden geri kaldıklarını anlamaktayız.²⁰³

Allah Elçisi (s.a.v.) genel seferberlik ilan edip tüm Müslümanların Allah yolunda savaşa çıkmalarını istemişti. Bu durumda şeri bir özrü olan hariç Müslümanların hepsinin çıkması gerekirdi. Çünkü savaştan sadece iki grup insan geri kalırdı: Şeri bakımdan özürlü olan ve münafıklar. Müslümanlar savaşa davet edildikleri zaman savaştan geri kalmak için izin istemezler. Çünkü savaş esnasında savaştan geri kalmak için izin istemek münafıklığın alametlerinden biri olarak sayılırdı. Sahabiler bu hakkında şöyle diyorlardı: Biz Allah Elçisi(s.a.v.)'nden cihattan

²⁰¹ Tevbe, 9/44-45.

²⁰² Tevbe, 9/101-120.

²⁰³ Tevbe, 9/43, 45, 49, 81, 83, 86, 87, 93, 94, 120.

geri kalmak için izin istemezdik, eğer birimize geri kalmamızı emrederse bize ağır gelirdi. Nitekim Hz. Ali'ye Medine'de kalmasını emrettiği zaman, bu ona ağır geldi ve Allah Elçisi (s.a.v.) şöyle değinceye kadar “ Bana göre sen, Musa'nın yanındaki Harun gibisin” razı olmadı.²⁰⁴

Savaşa davet edildiği noktada bu kalplerinde hastalık ve şüphe bulunan insanlar tereddüde girdiler. Gerçekte Müslüman olmamalarından dolayı bu davet onlara cazip gelmedi ve savaşa katılmamak için izin istediler. Münafıkların Hz. Peygamberle sefere çıkmamak için özürlü olmadıkları halde çeşitli yalan özürler söyleyerek özürlerle, kadınlarla ve çoluk çocuklarla beraber oturup kaldılar. Bunlar Abdullah b. Ubey b. Selûl, Ced b. Kayıs ve Rufâa b. et-Tâbût gibi Medine'nin ileri gelenleri ve onlara çeşitli yollarla tabi olanlar ve kalplerinde şüphe ve tereddüt bulunan kimselerdi.²⁰⁵İbn Hişam Yahudi hahamlarından olan Rufâa b. et-Tâbût'un Hz. Peygamber ve Müslümanların Beni Mustalik (5/627) gazvesinde Medine'ye döndüğü zaman vefat ettiği söyler. İbn Kesir ise, Hz. Peygamberin Tebük seferinden Medine'ye geri döndüğü zaman vefat ettiğini bildirmektedir. Müfessirlerden Taberî ve Ebu Hayyan da yukarıda zikrettiğimiz gibi Rufâa b. et-Tâbût'u Tebük seferinden geride kalanlar arasında saymaktadır. Kanaatimizce çoğunluğun benimsediği bu görüş, doğru olan görüştür. Buradan Tebük seferinden geride kalanların arasında Arap müşriklerinin yanında Yahudilerden de geride kalanların olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Mesela birisi: münafıklardan hiç kimse Tebük seferine katılmadı? Tebük'e giden askerlerin hepsi halis Müslümanlardan mı oluşuyordu” diye sorarsa, biz ona şöyle cevap veririz: Hayır, askerin çoğunluğu halis Müslümanlardan oluşmakla beraber, asker içerisinde sırf ganimet arzusıyla askere katılan münafıklar da var idi. Bunlar, Vedfa b. Sâbit, Culas b. Suveyd b. es-Sâmit, Mahşi b. Humeyyir ve Se'lebe b. Hâtib gibi münafıklar idi.²⁰⁶

Abdullah b. Ubey b. Selûl Tebük seferinden geride kaldığı zaman, Hz. Peygamber ve Müslümanlarla alay etmek ve onların kalplerine korku salmak kastıyla

²⁰⁴ Nizâmuddin el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî el-Nisâbûrî, *Tefsîru Ğarâibu'-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, III, 476.

²⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, XI, 482; Ebû Hayyan Muhammed b. Alî b. Yusuf b. Hayyan el-Endelusî, *el-Bahru'l-Muhît.*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, V, 48.

²⁰⁶ Vâkıdî, *Meğâzi*, III, 998-1000.

şu ifadelerde bulundu: “Muhammed Rumlara savaşmayı oyuncak mı sanıyor? Yemin ederim ki, O’nun ve arkadaşlarının yarın iplere bağlanmış oldukları halde görüyorum.”²⁰⁷

Kur’an-ı Kerîm’de onlar hakkında “*Geride kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular, onların kalplerine mühür vuruldu. Bu yüzden onlar anlamazlar*”²⁰⁸ buyurmaktadır. Ayette geçen “kadınlar” manasındaki خوالف kelimesi خالفة kelimesinin çoğuludur. Bu geride kalan kadınlar için kullanılan bir sıfattır. Ayette erkekler için kullanılması ise onları azarlamak ve yermek içindir. Çünkü bu yermenin en belîğ şeklidir. Zira onlar kendilerini savunmaya güç yetiremeyen, servetlere sahip olmayan aciz kadınlar yerine düşürmüşlerdi. Nitekim kendisinden hayır beklenmeyen, hayırsız erkeğe رجل خالفة denir.²⁰⁹ Zira kadınlar genellikle savaşa katılmazlar. Fakat onların katılmayışı, onlar için bir yergi değildir. Çünkü Allah Teâlâ kadınları savaşa katılmakla yükümlü tutmamıştır. Kadınlardan başka savaşa hastalar, yaşlılar ve küçük çocuklar katılmazlar. Zengin gücü ve sağlığı yerinde olan birisinin hastalar, yaşlılar ve küçük çocuklarla beraber kalmaya razı olması, o günün toplumunda ve tüm toplumlarda hoş karşılanmayan bir davranıştır. Geride kalan münafıklar bu davranışlarıyla aşağılanmayı bile içlerine sindire bilmesinden dolayı “*onların kalplerine mühür vuruldu. Bu yüzden onlar anlamazlar*” buyurulmaktadır.

Müfessirler bu izin isteyip geride kalan münafıkların sayısının otuz dokuz olduklarını belirtmişlerdir.²¹⁰ Ancak bu kesin bir sayı değildir. Çünkü bazı kaynaklarda onların sayısının seksen kusur olduklarını söylenmişlerdir.²¹¹ Bu iki sayıdaki ihtilafa şöyle çözüm getirebiliriz. Birinci otuz dokuz sayısı bu seferden izin isteyip geride kalanlar, diğer seksen kusur ise izin istemeden geride kalanları gösterir. Nitekim Ka’b b. Mâlik’in hadisinde geçen “*Gazaya katılmayan(münafıklar) gelerek özür beyan etmeye ve yemin etmeye başladılar. Bunlar seksen kusur kişi idi*”²¹² ifadesi buna

²⁰⁷ Vâkîdî, *Meğâzî*, III, 995.

²⁰⁸ Tevbe, 9/87.

²⁰⁹ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 85; Süleyman b. Ömer el-Cemel, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye bi Tavdîhi Tefsîri'l-Celâleyn Li'd-Dekâiki'l-Hafîyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, III, 294.

²¹⁰ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 49. Nizâmuddin el-Nisâbûrî, *Tefsîru Ğarâibu'l-Kur'an ve Rağâibu'l-Furkân*, III, 477.

²¹¹ Vâkîdî, *Meğâzî*, III, 995; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtu'l-Kebîr*, II, 151.

²¹² Buhârî, *Meğâzî*, 79; Müslim, *Tevbe*, 53.

delalet etmektedir. Zira izin isteyip geride kalan ve mazur görülen bir kimse bundan sonra gelip tekrar özür beyan ederek yemin etmez. Bu sebeple bu kimselerin izin istemeden geri kalan kimseler olduğu anlaşılır. Dolayısıyla izin isteyip kalanlarla beraber izin istemeden kalanların sayısı yaklaşık yüz yirmi civarında olmuş oluyor. Şunu da belirtelim ki bu münafıkların içerisinde Yahudiler de var idi. Zira Yahudilerin çoğunluğu sürgün edilmekle beraber, münafık olarak görünerek geride kalanlar da var idi. Yukarıda zikrettiğimiz Rufâa b. et-Tâbût bunlardandır. Bu münafıkların kimler olduğu kaynaklarda tam olarak geçmemekle beraber, yukarıda zikrettiğimiz gibi bazı kaynaklarda Abdullah b. Ubey b. Selûl ve onunla beraber birkaç arkadaşının zikredilmesi ve bazı kaynaklarda onun en yakın arkadaşlarının zikredilmesi ve Abdullah b. Ubey b. Selûl'un ölüm anında bulunan Yahudi ve diğerlerinden oluşan münafıkları dikkate aldığımızda, bunların yaklaşık üçte birinin kimler olduğunu tespit etmek mümkündür. Mesela yukarıda Vedîa, Mâlik b. Ubeyy b. Selûl, Suveyd ve Dâis'in Abdullah b. Ubey b. Selûl'a en yakın münafıklardan olduğunu söylemiştik. Vâkidi'nin Megâzi'sinde geçen Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin rivayet ettiği bir rivayette şu ifadeler geçmektedir: Biz Abdullah b. Ubey b. Selûl ölüm döşeginde iken, onun yanına gitmek istedik, ancak yanındaki bir grup münafıklardan dolayı bunu yapamadık. Onlar Beni Kaynuka ve diğerlerinden oluşan: Sa'd b. Huneyf, Zeyd b. el-Lusait, Selâme b. Humâm, Nu'mân b. Ebî Âmir, Râfi' b. Harmele, Mâlik b. Ebi Nevfel, Dâis ve Suveyd gibi kimseler idiler.²¹³ Aynı eserde izin isteyenlerin Abdullah b. Ubey b. Selûl, Abdullah b. Nebtel ve Cedd b. Kays gibi kimseler olduğu geçmektedir.²¹⁴

Bu zikrettiklerimizden Tebük seferine katılan münafıkları çıkardığımız zaman, şu isimler ortaya çıkmaktadırlar: Abdullah b. Ubey b. Selûl, Cedd b. Kays, Abdullah b. Nebtel, Rufâa b. et-Tâbût, Mu'teb b. Kuşeyr, Mâlik b. Ubeyy b. Selûl, Dâis, Sa'd b. Huneyf, Zeyd b. el-Lusait, Selâme b. Humâm, Nu'mân b. Ebî Âmir, Râfi' b. Harmele, Mâlik b. Ebi Nevfel. Bu zikrettiğimiz isimlerin çoğunluğu kanaatimizce Hz. Peygamberden izin alarak geride kalanlardır. Zira izin isteyenler Abdullah b. Ubey b. Selûl ve ona çeşitli yollarla tabi olanlar ve onun arkadaşları idi.

²¹³ Vâkidi, *Meğâzi*, III, 1059.

²¹⁴ Vâkidi, *Meğâzi*, III, 1062.

Münafıklar Hz. Peygambere gelerek savaşa çıkmayıp geride kalmak için çeşitli şekillerle izin istediler. Onların bazıları: bize kalmak için izin ver diyerek herhangi bir özür beyan etmeden cihat işini basite alarak izin istediler. Bazıları ise: bana izin ver beni fitneye düşürme şeklinde izin istediler. Bunlar hakkında ayet nazil oldu: *“Onlardan öylesi de var ki: "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır.*”²¹⁵ Yani benim fitneye düşmeme ve isyan etmeme sebep olma, bana savaşa çıkmamı emretme ve oturup kalanlarla beraber kalmama izin ver! Çünkü sen bana savaşa çıkmamı emredersen ve oturmama ve geride kalmamama izin vermezsen, oturup geride kalırım böylelikle isyan etmiş ve senin emrini terk etmiş olurum.²¹⁶ Onlardan biri Ced b. Kayıs idi. Hz. Peygamber ona gelerek savaşa çıkmasını istediği zaman o kadınlara çok düşkün olduğunu, eğer savaşa katılırsa Rum kızlarını görünce nefsine hâkim olamayacağını söyleyerek "Bana izin ver, beni fitneye düşürme ben sana malımla yardım edeyim" diyerek izin istedi. Bundan dolayı Allah Elçisi(s.a.v.) ondan yüz çevirdi ve “san a izin verdim” dedi.²¹⁷ Onlardan bazıları: O’ndan izin isteyeceğiz eğer izin verirse geri kalırız vermezse de geri kalırız şeklinde izin istediler.²¹⁸ Hz. Peygamber onların bu izin istemelerinden memnun olmadığı halde ve yeric bir ifade ile *“oturun oturanlarla beraber”*²¹⁹ diyerek izin verdi. Bu izinden dolayı sevindiler, Kur’an-ı Kerîm’de onların Hz. Peygambere muhalefet etmek için izin isteyip geride oturup kalmalarıyla sevindikleri ve mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat etmeyi çirkin gördükleri bildirilmiştir²²⁰. Eğer gerçekten iman etmiş olsalardı, seferden geri kalmış olmalarından dolayı sevinmezler, tersine üzülürlerdi. Zira gerçekten iman etmiş olan kişi Allah’ın emrini yerine getirememesinden dolayı sevinmez, bilakis üzülür. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz Hz. Ali’nin misali ve ileride zikredeceğimiz imkânsızlıklardan dolayı savaşa iştirak edemeyen sahabilerin üzüntüleri buna misal olmaktadır.

²¹⁵ Tevbe, 9/49.

²¹⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2006, VI, 373.

²¹⁷ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili’l-Kur’ân*, Dâru Hicr, Kahire, 2001, 1. Baskı, XI, 492.

²¹⁸ Ebû Hayyan, *el-Bahru’l-Muhît*, V, 48.

²¹⁹ Tevbe, 9/46.

²²⁰ Tevbe, 9/81.

Onların sevinmelerinin nedenlerinden biri de Hz. Peygamberden savaşa katılmamak için izin almış olmalarıdır. Onlar böylelikle hem sefere katılmamış oluyorlar hem de Müslümanlar nezdindeki itibarlarını da yitirmemiş oluyorlardı. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de onlar hakkında: *“Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp, kuşkuları içinde bocalayanlar senden izin isterler”*²²¹ buyurmaktadır.

Bu zikrettiğimiz olaylardan Hz. Peygamberin münafıklara karşı nasıl bir yol izlediğini anlayabiliriz. Hz. Peygamber onlara karşı müsamahalı bir yol takip ediyordu. Rasûlullah (s.a.v.) münafıkların kendine ve Müslümanlara yaptığı tüm kötülöklere rağmen onlara normal bir Müslümana nasıl davranılması gerekiyorsa öyle davranıyordu, hatta daha müsamahalı davranırdı. Mesela Abdullah b. Ubey b. Selûl ve Ced b. Kayıs gibi münafıklıkları herkes tarafından bilinen münafıklar bile serbest olarak dolaşmalarına müsaade ediyor ve izin istedikleri zaman da izin veriyordu. Ancak Hz. Peygamberin onlara böyle davranmasının altında günümüzde ve gelecek zamanlarda yani her zamanda değerini kaybetmeyecek büyük siyasetler ve hikmetler barındırıyordu: 1. Medine Müslümanlarının içindeki tefrikayı önleyip birliğı sağlıyordu; 2. Münafıklardan gelebilecek tehlikeleri azaltıyordu; 3. İlk başta münafık olup sonra münafıklığından dönmek isteyene imkân sağlıyordu; Bu zikrettiklerimizden başka da pek çok yararları barındırıyor. Peygamberimizin bu örnek davranışı tüm çağlarda uygulanabilecek bir davranıştır. Çünkü münafıklar her zamanda olmuş ve olmaya da devam edecektir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi münafık demek, imanla küfür arasında gidip gelen tereddüt eden kimsedir. Yani münafığın iman etme şansı da var demektir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) zamanında öyle kimseler olmuştu. Münafıklarla ilgili inen Tevbe suresi 66. ayette bir kısım münafığın yaptıkları işlerine gerçekten pişman olup tevbe ettikten sonra onların tevbelerinin kabul edildiğini, diğer münafıklığı alışkanlık haline getirip münafıklıklarında ısrar edenlere azap edileceğı bildirilmektedir. Onlardan biri de Cûlas b. Süveyd'dir. Allah Teâlâ geride kalanları kınayan ayetleri indirince Cûlas b. Süveyd şöyle dedi: “Muhammed'in geride bıraktığımız kardeşlerimiz hakkında

²²¹ Tevbe, 9/45.

söylediği doğruysa, o zaman biz eşekten daha kötüyüz, çünkü onlar bizim efendilerimiz ve en şereflilerimizdir” dedi. Bunun üzerine orada bulunan Ensâr’da Âmir b. Kays da ona: “Evet, Allah’a yemin ederim ki Muhammed doğru söylüyor; sen eşekten daha kötüsün” demiş. Olay Hz. Peygambere ulaşınca ikisini de yanına çağırtdı. Cûlas b. Süveyd söylemediğine dair yemin etti. Bunun üzerine Âmir b. Kays ellerini açarak kendisini doğrulayacak ayet isteyerek Allah’a dua etti. Arkasından Âmir b. Kays’ın sözünü doğrulayacak ayet nazil oldu. Bunun üzerine Cûlas b. Süveyd suçunu itiraf etti ve samimi bir şekilde tevbe etti ve münafıklığını bıraktı.²²²

Allah Elçisi (s.a.v.) verdiği bu izinlerden dolayı “*Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?*”²²³ şeklinde Allah Teâlâ tarafından kınanmıştı. Bu önce affi zikrederek en hoş ve latif bir kınamadır. Müfessirler Hz. Peygamberin vahyolunmaksızın kendi içtihadıyla iki işi yaptığını söylüyorlar: Birincisi kendisiyle beraber cihada çıkmayıp geride kalmaları için izin isteyen münafıkların bir kısmına izin vermesi. İkincisi ise, Bedir gazvesinde esir olan esirlerden fidye alması. Allah Teâlâ ayette kınamadan önce affi zikrederek Hz. Peygamberin affedildiğini latif bir şekilde bildirmiştir.²²⁴ Ayetin afla başlanmış olması ve bundan sonra gelecek olan kırk yedinci ayette Allah Teâlâ’nın onların sefere katılması zaman Müslümanlara zarardan başka katkılarının olmayacağını haber vermesi bu kınamayı hafifletmektedir.

Allah Teâlâ Resûl (s.a.v.)’nun onlara izin vermekle hatalı davrandığını bildirdikten sonra onu teselli ederek şöyle buyurmaktadır: “*Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri koydu; onlara "Oturanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!" denildi. Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir.*”²²⁵ Yani bu münafıklar savaşa katılmış olsalardı Müslümanlar arasında

²²² Zemahşerî, *El-Keşşâf*, III, 68-69.

²²³ Tevbe, 9/43.

²²⁴ Taberî, *Câmiu’l-Kur’ân an Te’vili’l-Kur’ân*, XI, 479; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VII, 210; Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 227-228; el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, , VI, 367-368; Nizâmuddin el-Nisâbûrî, *Tefsîru Ğarâibu’-Kur’ân ve Rağâibu’l-Furkân*, III, 475.

²²⁵ Tevbe, 9/46-47.

fitne düşürmeden ve morallerini bozucu tavırlardan başka katkıları olmazdı. Müslümanlardan bundan etkilene bilirdi.

Bu ayet Hz. Peygamberin şahsına hitap etmekle beraber tüm Müslümanlara da hitap etmektedir. Özellikle toplumu ilgilendiren bu çeşit önemli kararlar verilirken tüm delillerin toplanıp sonra karar verilmesi gerekli olduğunu bildirmektedir. Bu aşından ayet bu durumla karşı karşıya kalan tüm toplumları kapsamıyla umumidir.

Tebük seferinden geri kalmak için izin isteyen münafıkların çoğunluğu Abdullah b. Ubey b. Selûl, Ced b. Kayıs ve Mu'teb b. Kuşeyr gibi varlıklı zengin ve kavimlerinin ileri gelen insanları idi.²²⁶ Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurur: *"Allah'a inanın, Resûlü ile beraber cihad edin" diye bir sûre indirildiği zaman, onlardan servet sahibi olanlar, senden izin istediler ve: Bizi bırak (evlerinde) oturanlarla beraber olalım, dediler*²²⁷ ve *"Sorumluluk ancak, zengin oldukları halde senden izin isteyenleredir. Çünkü onlar geri kalan kadınlarla beraber olmaya râzı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi, artık onlar (neyin doğru olduğunu) bilmezler."*²²⁸ Bu iki ayet onların cihada çağrıldıkları zaman sergiledikleri adet ve tavırlarına güzel bir şekilde ortaya koyarak onları azarlamaktadır. Çünkü onlar cihada çıkmaya güç yetirdikleri halde izin istemişlerdi.

Allah Teâlâ Tebük seferinden geride kalan münafıkların içyüzlerini ortaya koyarak ve izin istemedeki ileri sürdükleri özürlerinin uydurma özürler olduğunu haber vererek şöyle buyurmaktadır: *"Eğer yakın bir dünya malı ve orta(kolay) bir yolculuk olsaydı (o münafıklar) mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Gerçi onlar, "Gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık" diye kendilerini helâk edercesine Allah'a yemin edecekler. Hâlbuki Allah onların mutlaka yalancı olduklarını biliyor."*²²⁹ Yani onlara Şam'a kadar olan uzun yolculuk ve yolculuğun meşakkati uzak geldi. Eğer yakın bir yolculuk ve kolay bir kazanç olsaydı elbette onu elde etmek için Hz. Peygambere ve Müminlere tabi

²²⁶ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 85.

²²⁷ Tevbe, 9/86.

²²⁸ Tevbe, 9/93.

²²⁹ Tevbe, 9/42.

olurlardı. Onlar Bizans'a karşı savaşmayı gözlerinde büyüttü ve ganimet elde edemeyeceklerini düşünerek ümitsizliğe kaplanarak savaştan geride kaldılar.

Yukarıda ayette geçen سَيَخْلِفُونَ “Yemin edecekler” cümlesi gaipten haber vermektedir. Bu onların gelip yemin etmeden önce indirildiğini göstermektedir. Çünkü Arapçada “sin” harfi yakın gelecek için kullanılır. Bu ayet Tebuk seferinin başarıyla sona ereceğini, Müslümanların zaferle döneceğini ve seferden geri kalan münafıkların katılmadıkları için özür beyan edeceklerini haber vermektedir. Bu Kur'an'ın icaz yünlerinden biridir. Bu Müslümanlar için bir müjde, münafıklar için ise bir aşağılamadır.²³⁰

Hiz. Peygamberden izniyle savaştan geride kalanlara işaret eden “Allah seni affetsin; doğrular sana belli olup, yalancılara bilmeden önce, niçin onlara izin verdin?” ayetindeki izinin ne hakkında olduğunu âlimler iki şekilde yorumlamışlardır.

Birinci yoruma göre seninle beraber savaşa çıkmalarına hususunda “niçin onlara izin verdin” demektir. Zira onların gerekli hazırlıkları yapmadan ve samimi bir iman ve niyetleri olmadan savaşa çıkışları bir bozgunculuktan başka bir şey değildir.²³¹

İkinci yorum ise, savaştan geride kalmak için çeşitli özürler beyan edenlere oturup geride kalmaları için “niçin onlara izin verdin” şeklindedir.²³²

Bu iki görüşten ikincisi tercih edilir. Çünkü bu ayet ve bu ayetten sonra gelecek olan ayetler savaşa katılmayanları zemmetmek, katılanları ise övmek için inmiştir. Çünkü bu ayetlerin maksadı, Müslümanları münafıklardan ayırt etmektir. Zira müminler savaşa çağrıldıkları zaman, duraksamazlar hemen emri yerine getirmek için koşarlar. Münafıklar ise kalplerindeki şüphe ve tereddütten dolayı hiç acele etmezler beklerler ve savaştan geri kalmak için çeşitli mazeretler beyan ederler. Allah Teâlâ da onların savaşa çıkmalarını çirkin gördü ve onları korkaklıkla, tembellikle, mal ve evlat sevgisiyle ve başka sebeplerle savaştan alıkoydu.

²³⁰ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 47; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 350; M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yay., İstanbul, II, 453.

²³¹ Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 227; Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 77.

²³² Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 227.

Hız. Peygamber ve gazi Müminler seferden şan ve şerefle dönmüştü. Bu durum geride kadınlarla, yaşlılarla, hastalarla ve çoluk çocukla beraber kalmaya razı olan kalpleri mühürlenmiş o geride kalan münafıklara ağır geldi. Onlar kendilerinin hak ettikleri kınama ve azarlamadan Allah Elçisi(s.a.v.)'nın ve Müminlerin yüz çevirmeleri için yanlarına gelerek yalan mazeretlerle yemin ederek özür dilediler.²³³ Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ onların bu durumlarına işaret ederek şöyle buyurur: “(Seferden) onlara döndüğünüz zaman size özür beyan edecekler...”²³⁴ ve “Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden (onları cezalandırmaktan) vazgeçmeniz için Allah adına ant içecekler. Artık onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar mürdardır. Kazanmakta olduklarına (kötü işlerine) karşılık ceza olarak varacakları yer cehennemdir.”²³⁵

2. Bedevi Münafıklar

Tevbe suresi Medine münafıklarının hallerini açıkladıktan sonra Medine çevresindeki Bedevî Arap kabilelerinin içindeki münafıkların halleri açıklamaya başlıyor. Bunlar Muzeyne, Cuheyne, Eslem, Gıfar, Esed ve Eşcâ gibi kabileler idi.²³⁶ Bedeviler çöl halkıdır ve çöldeki zor şartlar içinde yaşamaları ve toplumdan uzak kalmalarından dolayı sert ve kaba yapıya sahiptirler. Allah Teâlâ onlardan peygamber göndermemiş, peygamberler ancak kasaba halkından çıkmıştır. Bedevilerin arasında kafirler, münafıklar ve mümin olanlar da var idi.²³⁷ Allah Teâlâ onların küfür ve nifakta daha şiddetli olduğunu bildirmiştir.²³⁸ Diğer bir ayette Allah Teâlâ “*Hem çevrenizdeki bedevilerden münafıklar var, hem de Medine halkından münafıklıkta ısrar edenler var*”²³⁹ buyurarak Medine civarında yaşayan bedevi kabilelerin arasında münafıkların olduğunu net bir şekilde ifade etmektedir. Tevbe suresinde anlatılan Tebuk seferinden geride kalan bedevilerden bahsetmeden önce onların daha önce sefer veya benzeri durumlarda nasıl bir tavır takındıklarını bilmemiz önemlidir ve bunun için birkaç örnek verelim. Birinci örnek, Hudeybiye Antlaşmasının yapıldığı hicretin

²³³ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 94; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 393-394.

²³⁴ Tevbe, 9/94.

²³⁵ Tevbe, 9/95.

²³⁶ Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 351.

²³⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 268.

²³⁸ Tevbe, 9/97.

²³⁹ Tevbe, 9/101.

6. yılında Hz. Peygamber umre için Mekke'ye hareket edeceği sırada Medine civarında yaşayan Muzeyne, Cuheyne, Eslem, Gıfar, Esed ve Eşcâ gibi bedevilere haber göndererek kendisi ile beraber umre yapmaya davet etmişti. Ancak onlar Hz. Peygamberin ve Ashabının helak olup Medine'ye geri dönmeyeceklerini sandıkları için bazı bahaneler ileri sürerek bu daveti reddettiler. Fakat sonra Hz. Peygamber ve Ashabı sapa sağlam ve Mekke Müşrikleriyle Hudeybiye Antlaşmasını yapıp Medine'ye dönünce gelip özür dilediler.²⁴⁰ Onların böylece gelip özür beyan edeceğini Allah Teâlâ bildirmişti. Ayette geride kalan bedevilerin Hz. Peygambere gelip kalplerinde olmayamı dilleri ile söyleyerek "Mallarımız ve ailelerimiz bizi alıyordu. Allah'tan bizim için bağışlama dile" diyecekleri bildirilmektedir.²⁴¹ Bu onların imanlarının zayıflığına ve kalplerindeki nifaka delalet etmektedir. Diğer örnek ise yukarıda zikrettiğimiz ayetten birkaç ayet sonunda gelir. Ayette Hayber'in fethi günü bu Hz. Peygamberle beraber sefere gitmeyip geride kalan bedeviler Hayber'de elde edilen ganimetleri almaya giderken "Bırakın biz de arkanızdan gelelim" diyecekleri anlatılmıştır.²⁴²Verdiğimiz bu iki örnek göstermektedir ki, Bedevilerin ilk başta İslam'ı kendi menfaatlerine göre kabul ettikleri, bu sebeple imanın kalplerine tam yerleşmediği ve bunun tabii neticesi olarak nifak ve küfürde daha şiddetli olmalarıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bununla ilgili "*Bedeviler "İman ettik" dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama "Boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi.*"²⁴³ buyurulmaktadır.

Hz. Peygamber Tebük seferi için cihada çağırdığı zaman bu çağrı karşısında bedevi kabilelerin bazıları tereddüde düştüler ve Hz. Peygambere gelerek çeşitli bahaneler ileri sürerek izin istediler. Bu izin isteyenlerin arasında münafıklar da var idi. Diğer münafık kısım ise herhangi bir özür beyan etmeden oturup geri kaldılar. Yani yukarıda Medine münafıklarını Hz. Peygamberden izin isteyip geride kalanlar ve izin istemeden geride kalanlar şeklinde ayırdığımız gibi bedevi münafıklarını da bu şekilde iki kısma ayıra biliriz. Kur'an-ı Kerim'de onlar hakkında: "*Bedevilerden özür bahane edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Resulüne yalan*

²⁴⁰ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, VI, 10-11.

²⁴¹ Fetih, 48/12.

²⁴² Fetih, 48/15.

²⁴³ Hucurât, 49/14.

söyleyenler de oturdular kaldılar. Bunlardan kâfir olanlara acıklı bir azap isabet edecektir”²⁴⁴ buyurmaktadır. Ayet muhtevası bedevilerin iki grubuna işaret etmektedir. Bir grup Tebük seferine katılmamak için özür beyan ederek gelip izin istemişlerdir. Diğer bedevi grup ise, herhangi bir özür beyan etmeden geride oturup kaldılar. Bundan dolayı ayeti iki kısma ayırarak değerlendirmek mümkündür. Birinci kısım “Bedevilerden özür bahane edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler” kadar olan kısımdır. Bu kısımda yalan özürler beyan ederek geride kalan bedevi münafıkları tespit etmeye çalışacağız. İkinci kısım ise, “Allah'a ve Resulüne yalan söyleyenler de oturdular kaldılar. Bunlardan kâfir olanlara acıklı bir azap isabet edecektir” kadar olan kısım. Bu kısımda Allah ve Resulüne inanmadıkları halde inandık diyen yalancı münafıklar bahsedilmektedir. Onlar herhangi bir özür beyan etmeden oturup geride kalan bedevi münafıklar idi. Ayetin bu kısmı izinsiz geride kalan münafıklar hakkında olduğu hususunda neredeyse tüm tefsir kitapları söylemektedir.²⁴⁵ Ancak ayetin birinci kısmında kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler. Bu sebeple ayetin birinci kısmına genişçe yer ayırarak kimlerin kastedildiğini tespit etmeye çalışacağız. Çünkü kendilerine izin verilsin diye özür beyan ederek gelen bedeviler arasında özürlerinde doğru olanlarla beraber, özürleri olmadığı halde izin isteyen münafıklar da var idi. Zira ayette geçen “özür dileyenler/bahane edenler” anlamındaki الْمُعْذِرُونَ kelimesinin farklı kıraatlerle okunması ve bu kelimenin delalet ettiği manalar bunu göstermektedir. الْمُعْذِرُونَ kelimesinde iki kıraat mevcuttur:

Birincisi Dahhâk'ın İbn Abbas'tan nakletmiş olduğu ve cumhurun okuduğu الْمُعْذِرُونَ “zel” harfinin şeddesi ile okunan kıraattir. Bu kıraate göre iki şık caizdir. Birinci kendilerine izin verilsin diye gelenlerin özürlerinde yalancı münafık olmaları. Çünkü الْمُعْذِرُونَ kelimesinin bir manası “özürlü olmadığı halde yalan yere özür uyduran” demektir. Nitekim İbn Abbas bu ayeti okuduğunda: “Allah muazzirlere lanet etsin” demişti. Çünkü ona göre muazzir: “Mazereti olmadığı halde mazeret uyduran kimse” manasına gelmektedir.²⁴⁶ Bunların Ğıfarlı bir topluluk olduğu rivayet

²⁴⁴ Tevbe, 9/90.

²⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 264; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VI, 430; Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 162-63.

²⁴⁶ Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 162.

edilmiştir. Onlar Allah Elçisi(s.a.v.)'ne gelerek geride kalmak için özür beyan etmişlerdi. Hz. Peygamber onların haksız olduklarını bildiği için onların bu özürlerini kabul etmemiştir.²⁴⁷ İkinci şıka göre ise, burada bahsedilen الْمُعْذِرُونَ kelimesi ile doğru söyleyenler kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ bunlardan sonra “Allah'a ve Resulüne yalan söyleyenler de oturdular kaldılar” kısmını getirerek onları yalan söyleyenler grubundan ayırmıştır.²⁴⁸ Ancak ayetin öncesi ve sonrakisine bakıldığında ve yukarıda zikrettiğimiz vakalardan anlaşılacağı üzere bedevilerin sefer ve benzeri konulardaki izledikleri yol menfaate bağlı hareket etmekte. Tebük seferi ise, uzak, meşakkatli ve zor sefer idi. Savaşılacağı düşman ise, o zamandaki dünyanın en güçlü devletlerinde biri olan Bizans İmparatorluğu idi. Onlar Hudeybiye Antlaşmasının yapıldığı hicretin 6. yılında Hz. Peygamberin umre davetine Mekke Müşriklerinin saldırısından korkarak gitmemiştir. Şimdiki düşman ise daha güçlü ve korkunç idi. Onların böyle durum karşısında izin istemeleri gayet normaldir. Bu sebeple burada kastedilenlerin yalan bahaneler ileri sürerek geride kalmak isteyen bedeviler olduğu kanaatindeyiz.

İkinci kıraat ise, الْمُعْذِرُونَ “zel” harfinin şeddesiz olarak okunduğu kıraattir. Bu okunuşla ilgili İbn Abbas şöyle der: “Bunlar bir mazeret sebebiyle savaştan geri kalan Hz. Peygamberin de kendilerine izin verdiği kimselerdir.”²⁴⁹ الْمُعْذِرُونَ mazeretini iyice anlatabilmek için çaba sarf eden kimse demektir. Araplarda özrü olan kimseler için kullanılıyor. Nitekim Arapların قَدْ أُعْذِرَ مَنْ أُنذِرَ “seni öncelikle gelip uyan kimse, artık mazurdur” tabiri buna delalet etmektedir.²⁵⁰ Yani bu kıraate göre özürlerinde doğru olanlar için kullanılmış oluyor. Bunların kimler olduğu hususunda farklı rivayetler ileri sürülmüştür. Bazıları bunların Esed ve Katabân kabileleri olduğunu söylemişler. Onlar Hz. Peygambere gelerek: “Bizim çoluk çocuğumuz ve sıkıntılarımız var. Bize geride kalmamız için izin ver” demişlerdi. Bazıları da onların Âmir b. Tufeyl'in kavmi olduğunu söylemişler. Onlar da Hz. Peygambere gelerek: “Eğer biz seninle beraber savaşsak, Tayy kabilesinin bedevileri ailemize ve hayvanlarımıza saldıracak” demişler. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Allah beni sizlere muhtaç bırakmaz”

²⁴⁷ Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 330.

²⁴⁸ Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 162.

²⁴⁹ Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 330.

²⁵⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VI, 430.

diyerek onlara izin verdi.²⁵¹ Bu kendilerine izin verilsin diye gelenlerin sayısı tam olarak ne kadar olduğu belli değildir. Ancak bazı kaynaklarda seksen iki oldukları belirtilmiştir.²⁵²

Yukarıda ayetin iki kıraatle okunma hikmeti, izin isteyen bedevi Arapların arasında özürlerinde doğru olanlarla birlikte, özürlerinde yalancı olan münafıkların da olduğuna delalet etmektedir. Bu sebeple Hz. Peygamberden izin alıp geride kalan kimselerin kesin kimler olduğu bilinmemekle birlikte rivayetlerden anlaşılacağı üzere Esed, Katafân ve Âmir b. Tufeyl'in kavmi olmalarıdır. Bu Hz. Peygamberden izin alan bedevi kabilelerin arasında izinlerinde samimi olanlarla birlikte yalancı olanlar da var idi. Bunların sayılarının ne kadar olduğu ve isimlerin kimler olduğu kaynaklarda geçmiyor. Bunlar bedevi Arapların bir kısmı idi. Zira ayetin من الأعراب “Bedevilerden” şeklinde gelmesi buna delalet etmektedir. Çünkü bedevi Arapların büyük bir çoğunluğu savaşa katılmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz savaşa katılan asker sayısının otuz bine ulaşması bunu doğrulamaktadır.

²⁵¹ Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 162.

²⁵² Vâkîdî, *Meğâzî*, III, 993-994; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtu'l-Kebîr*, II, 151.

II. MAZERETLİLER

Kur'an-ı Kerîm'de mazeret sahibi olanlar için *أولي الضرر* "özürlü, özür sahibi" ifadesi kullanılmıştır.²⁵³ Müfessir Elmalılı Hamdi Yazır kelimenin kökü ve kullanılışı hakkında şu tespitlerde bulunmuştur: "ضرر "darar" bir şeye dâhil olan eksikliklerdir ki hastalık, körlük ve topallık gibi sakatlık demektir. Nitekim anadan doğma kör olana ve pek zayıf hastaya ضرير "darîr" denir. Lazım ve önemli olan şeyleri tedarik etmekten aciz olmak da bu manadadır. Dolayısıyla *أولي الضرر* zararlılar, dertli, sakat, aciz, özürlülerdir. Bunların dışındakiler ise *أولي الضرر* غير *أولي الضرر* ise sahih salim (sağlam) ve gücü yetenler demektir."²⁵⁴ Bu terimin altına kişini savaşa katılmaktan alıkoyan hastalık, zayıflık, körlük, topallık ve fakirlik gibi tüm sebepler girer. Allah Teâlâ herhangi bir mazereti olmadığı ve cihada çıkmaya güç yetiremediği halde cihattan geri kalan münafıkları ve onların akıbetlerini zikrettikten sonra özürlerinde samimi olup cihada çıkmaya güç yetiremeyen gerçek özür sahiplerini açıklamış ve onların savaş ve cihatla ilgili sorumluluklardan muaf olduklarını bildirerek şöyle buyurmuştur: "*Allah'a ve Rasulüne karşı samimi oldukları sürece, güçsüz-zayıflara, hastalara ve infak etmek için bir şey bulamayanlara bir sorumluluk yoktur. İyilik edenlerin aleyhine de bir yol yoktur. Şüphesiz Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir. Bir de sana, kendilerine binek temin etmen için gelip de: "Size bir binek bulamıyorum." dediğin zaman harcayacak bir şey bulamadıklarından üzülerek gözleri yaş dökme dökme geri dönen kimselere de...*"²⁵⁵ Çünkü Allah Teâlâ her nefse sadece gücünün yettiği kadar sorumluluk yükler.²⁵⁶ Eğer bir kimseye yüklenen bir sorumluluk ona belli sebeplerden dolayı ağır gelir ve kendisinde ona karşı bir takat bulamıyorsa, o sorumluluk ondan kalkar. Çünkü Allah Teâlâ'nın bir insana gücünün ötesinde sorumlu tutması ilahi fitrata aykırıdır. Hem de bedeni ve maddi gücü olmayan kişilere böyle bir sorumluluğa tabi tutmak insani yönden de uygun olmaz. Bu ayetlerde geçen güç ve mal bakımında aciz olarak geride kalan gerçek özür sahiplerini dört grup halinde inceleyebiliriz:

²⁵³ Nisâ, 4/95.

²⁵⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 57.

²⁵⁵ Tevbe, 9/91-92.

²⁵⁶ Bakara, 2/282.

1. Güçsüz-zayıflar (الضعفاء). الضعفاء kuvvetin tersi olan ضعيف kelimesinin çoğuludur.²⁵⁷ Bu kimseler aslında bedenleri sıhhatli olan ancak savaşa çıkmaya güç yetiremeyen yaşlılar, buluş çağına ulaşmamış olan çocuklar ve kadınlardır. Bunun delili Allah Teâlâ'nın المرضی و "ve hastalar" kelimesini buna atfetmiş olmasıdır. Çünkü atfedilen (matuf) kendisi üzerine atfedilenden (matufun aleyh) farklı olur.²⁵⁸ Kadınlar savaşa katılmakla mükellef değildirler. Hatta savaşa birtakım hizmetler görebilecekler olması durumunda da birtakım şartlar koşulur. Kadının kendi isteği ile olması, ortamın uygun olması ve yetkili organların izin vermesiyle ancak mümkün olabilir. Hz. Peygamber döneminde kadınların savaşa katıldıklarına dair bazı hadisler mevcuttur. Rebi' b. Mucâviz'den rivayet edilen hadiste kendilerinin Hz. Peygamberle beraber savaşa katıldıklarını, savaşanlara su dağıttıklarını, onlara hizmet ettiklerini, şehit ve yaralıları Medine'ye taşıdıklarını bildirmektedir.²⁵⁹ Yine Buhârî ve Müslim'de gelen bir hadiste Hz. Âişe ve Ümmü Süleym'in savaşa katıldıkları ve yaralıları tedavi ettikleri zikredilmektedir.²⁶⁰ Ancak bu Tebuk seferi gibi uzun mesafeli savaşlarda değil ülke içindeki savunma savaşlarında mümkün olabileceğini düşünmekteyiz. Aynı şekilde buluş çağına yetişmemiş olan çocuklar da savaşa katılmakla mükellef değildirler. Savaşa katılabilmek, akli ve bedeni olgunluğu gerektirir. Yani ancak buluş çağına ermiş akli ve bedeni yönünden olgunlaşmış olan kimse savaşa katılabilir. Bu kriterleri taşımayan bir çocuk savaşa katılmak istese bile izin verilmez. Bunu Hz. Peygamberin söz ve fiillerinden görebiliriz. Pek çok savaşlara katılan Hz. Peygamber ergenlik çağına gelmemiş, akli ve bedeni bakımdan olgunlaşmamış olan çocuklara izin vermemiştir.²⁶¹ Bu kısma tüm savaşa çıkmaya güç yetiremeyenleri kapsadığını söyleyenler de vardır.²⁶² Yani aşağıda zikredeceğimiz hastalar ve fakirleri de bu kısma katmışlar.

2. Hastalar (المرضى). Bu gruba körler, topallar, kötürümler ve müzmin hastalar girer. Yetişkin oldukları halde hastalık ve sakatlık gibi sebeplerden dolayı savaşa

²⁵⁷ İsfahânî, Râğib, *Müfredâ*, 507.

²⁵⁸ Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 163; Süleyman b. Ömer el-Cemel, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye bi Tavdîhi Tefsîri'l-Celâleyn Li'd-Dekâiki'l-Hafîyye*, III, 295-296.

²⁵⁹ Buhârî, "Cihâd", 68.

²⁶⁰ Buhârî, "Cihâd", 65; Müslim, "Cihâd", 46.

²⁶¹ Ali Kaya, *İslam Hukukunda Savaş Anlayışı*, Emin Yay., Bursa, 2007, 150-151.

²⁶² el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VI, 431-432.

katılmaya güç yetiremeyen kimselerdir. Aynı şekilde kendisinde savaşmaya engel olan herhangi bir hastalığı bulunanlar da bu gruba girer. Ancak bazı âlimler başka bir ayette “*Âmâya güçlük yoktur; topala güçlük yoktur; hastaya da güçlük yoktur*”²⁶³ küv ve topalın hastadan ayrı olarak zikredilmesinden dolayı, bu ikisini zayıflar kısmına eklemişler.

3. Fakirler. Bunlar savaş için hazırlığı, yiyeceği içeceği, binecek biniti ve harcayacak bir şey bulamayan kimselerdir. Ancak ayette geçen bunlara bir sorumluluk, günah yoktur cümlesi bunların savaşa çıkmalarının yasak olduğu ve savaştan engellenmiş olduğu anlamına gelmemelidir. Eğer bunlardan biri savaşanlara yardım etmek, onların eşyalarını korumak ve askerinin sayısını artırmak için imkân bulup savaşa iştirak ederse kendileri için daha hayırlı olur.²⁶⁴ Bunların Muzeyne, Cuheyne ve Benû Uzre gibi Arap kabileleri olduğu da söylenmiştir.²⁶⁵ Fakat ayetin fakirlik altına giren tüm fertleri kapsayıcı olduğunu unutmamalıyız.

Hız. Peygamber döneminde bugünkü gibi kurumsal profesyonel bir ordu yok idi. Genellikle ordu gönüllülerden meydana gelmekteydi. Hız. Peygamber askeri sefer için Müslümanlara çağrıda bulunuyor, gönüllü olarak katılmak isteyenler gelip isimlerini deftere yazdırıyordu ve böylece ordu oluşuyordu. Savaşa katılan kişi silahını, araç-gereçlerini ve binitini kendisi temin etmesi gerekirdi. Eğer bunları temin edemezse, o Hız. Peygambere gelir ve kendisine savaşa katılabilmek için bu imkânların sağlanmasını isterdi. Hız. Peygamber de bu imkânları sağlayabilecek Müslümanları çağırır ve onun masraflarının karşılanmasını isterdi. Böylelikle onların ihtiyaçlarını ekonomik imkânları bulunan varlıklı Müslümanlar tarafından temin edilirdi. Bu nedenle savaşa katılan kişinin kendi masrafları ve geride bıraktığı ailesinin masraflarını karşılayacak mala sahip olması önemliydi. Bu imkânlarla sahip olmayan birisi savaştan muaf tutulurdu.²⁶⁶ Yani askerlik günümüzdeki gibi bir meslek haline getirilmemişti.

²⁶³ Nûr, 24/61.

²⁶⁴ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 87.

²⁶⁵ Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 87.

²⁶⁶ Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 490.

Daha sonra Allah Teâlâ, bu katılmayabilme hususunda şart koşarak “*Allah’a ve Resulüne karşı samimi oldukları sürece*” buyurmaktadır. Ayette geçen “nush” kelimesi, yapılan herhangi bir işin her türlü aldatmadan berî ve arınmış olması demektir. “Nasûh tevbe” tabiri de buradan gelmektedir.²⁶⁷ Yani bu zayıflık, hastalık ve fakirlik sebebiyle özürleri kabul edilebilecek kimselerin bile, Allah’a ve Resulüne karşı bu özürlerinde samimi olmaları ve herhangi bir aldatmadan uzak olmaları şartıyla demektir. Çünkü Allah Teâlâ sadece kullarının görünüşlerine göre hüküm vermez onların kalplerine bakar. Buna şöyle bir misal verebiliriz: “Mesela, cihattan bir önceki gün hasta olan iki adamı ele alalım. Birisi tam zamanında hastalandığı için şansına sevinir ve şöyle der: “Ne kadar şanslıyım, tam zamanında hasta oldum. Aksi takdirde bu cihat belasından kurtulamaz ve gitmek zorunda kalırdım.” Diğeri ise tam aksine bu zamansız hastalığına üzülür ve kendi kendine şöyle der: “Ne kötü şans! Tam yatakta yatmak yerine savaş meydanında olabileceğim bir sırada bu hastalık beni yakaladı.” Birincisi ise sadece kendi hastalığını cihattan geri kalmak için bahane olarak kullanmakla kalmaz, aynı zamanda başkalarını da savaştan vazgeçirmeye çalışır. Tam aksine diğeri ise yatağında yattığı halde akrabalarını, arkadaşlarını ve başkalarını cihada gitmeye teşvik eder, hatta kendisine bakmak üzere savaştan geri kalanlara şöyle der: “Beni Rabbime bırakın ve cihada gidin. Nasılsa bana bir bakan olur. Bunun için benim yüzümden bu değerli fırsatı kaçırmayın ve gidin ve Hak Dine yardım edin.” Fakat evde kalan diğeri hasta tüm zamanını hoşnutsuzluk ve kötü haberler yayarak, savaş çabalarını baltalayarak ve savaşçıların ailelerinin işlerini engelleyerek geçirir. Aynı şartlarda olan diğeri adam ise gerideki cepheyi elinden geldiğince sağlamlaştırıp güçlendirmeye çalışır. Gerçi bu iki adamın da savaştan geri kalma sebepleri aynıdır, ama bu ikisi Allah katında eşit işlem göremez.”²⁶⁸

Ayetteki “*Allah’a ve Resulüne karşı samimi oldukları sürece*” ibaresinin diğeri bir yönü de onların şehirde asılsız haberler yaymaktan ve fitne çıkarmaktan uzak durmaları, savaşa gidenlerin evlerinin işlerine yardım etmeleri ve onların evlerine sevindirici haberler ulaştırmaya gayret etmeleri demektir.²⁶⁹ Nitekim Allah Elçisi

²⁶⁷ Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 332.

²⁶⁸ Mevdudî, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'ân*, II,

²⁶⁹ Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 164.

(s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Ülkesini savunmak için savaşa gidenin ailesini görüp gözetken kimse de bizzat gaza etmiş gibi ecir ve sevap alır”²⁷⁰

Fakat Allah Teâlâ, özrü bulunanları mazur görmeye beraber onların kalpleri buna dayanamıyordu. Mesela kör olan İbnu Umme Mektûm kör olmasına rağmen Uhud’a çıktı ve kendisine sancağın verilmesini istemişti. Yine Ensar’ın nakiplerinden olan Amr bin el-Cemûh total idi. O ordunun ilk saflarından yer almıştı. Hz. Peygamber kendisine: “Allah Teâlâ senin özür sahibi olduğunu belirtmiştir” deyince, o şu cevabı verdi: Allah’a yemin ederim ki, bu topallığımla cennette iz yapacağım”²⁷¹.

Hız. Peygamber bunlar hakkında şöyle buyurmuştur: “ Medine’de öyle bir takım kimseleri geride bıraktınız ki, siz ne kadar yol kat ettiyseniz, neyi harcadıysanız, ne kadar vadi geçseniz, mutlaka onlar onda sizinle beraberdir. ” Ey Allah Elçisi, Medine’de kaldıkları halde nasıl bizimle olabilirler? dediler. Hz. Peygamber: “ Onları mazeretleri alıyordu”²⁷² buyurdu.

4. Savaşa iştirak edemedikleri için ağlayanlar (el-Bekkâûn). Yukarıda zikrettiğimiz gibi Hz. Peygamber döneminde şimdiki gibi kurumlaşmış bir ordu olmadığından savaşa katılmak isteyen herkes kendi savaş ihtiyaçlarını kendileri karşılayacaklardı. Ancak buna güç yetiremeyen kimseler Hz. Peygambere gelir ve kendisine bu araç-gereçleri temin etmesini isterdi. Eğer temin edilmezse savaştan muaf tutulurdu. Şimdi zikredeceğimiz kimseler de bu durumda olan kimselerdir. el-Bekkâûn denen bu kimseler Hz. Peygamberin yanında savaşa katılmaya çok arzulamışlar. Tebük seferi için uzak bir yolculuk yapılacağından dolayı binek çok önemli vasıta idi. Ancak bu sahabiler kendilerini bu sefere götürecek bir binit bulamamışlardı. Bu sebeple savaşa katılabilmek için Hz. Peygambere gelerek: “Ey Allah’ın Elçisi! Savaşa katılmamız için bize binit ver” demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Size bir binek bulamıyorum” deyince sefer için binecek binit ve harcayacak bir nafaka bulamamaları kendilerine ağır gelerek ağlayarak geri dönmüşlerdi. Allah Teâlâ onların sadakat ve samimiyetleri sebebiyle yukarıda zikredilen üç gruba ekleyerek onların da mazur olduklarını bildirmiştir: “ Bir de sana, kendilerine binek temin etmen için gelip

²⁷⁰ Buhârî, “Cihâd”, 58; Müslim, “Cihâd”, 155; Ebu Davûd, “Cihâd”, 20.

²⁷¹ Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, X, 332.

²⁷² Buhârî, “Cihâd”, 35; Müslim, “İmâre”, 159.

de: “Size bir binek bulamıyorum ” dediğin zaman harcayacak bir şey bulamadıklarından üzümlere gözleri yaş döke döke geri dönen kimselere de(sorumluluk yoktur) ”²⁷³. Tefsir ve tarih kitaplarında, bu haklarında ayet inen sahabilerin isimleri ve sayıları hususunda farklı rivayetler mevcuttur. Bazıları dokuz bazıları yedi, bazıları ise altı olduklarını söylemektedir. Ancak çoğunluğun tercih ettiği görüş yedir.²⁷⁴ Âlimler bunların kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişler:

1. Mucâhid bu ayetin Mukarrir’in oğulları hakkında indiğini rivayet eder. Onun yedi oğlu var idi. Hepsini Hz. Peygamberin sahabilerinden idiler. Bunlar en-Nu’man, Ma’kil, Akil, Süveyd ve Sinân ve ismi belirtilmeyen yedinci kişi daha vardır. Hz. Peygamberin sahabeleri arasında onların dışında yedi kardeş kimse yoktu. Hepsini de hicret etmiş ve Hz. Peygamberin sohbetlerinde bulunmuşlardı.²⁷⁵

2. Çeşitli kabilelere mensup yedi kişi hakkında inmiştir. Bunlar Tebuk seferine katılabilmek için Hz. Peygambere gelip, kendilerine binek temin etmesini istemişlerdi. Ancak Hz. Peygamber onları taşıyacak binek temin edememişti. Bunun üzerine sefere katılmak için harcayacak bir şey bulamamalarından dolayı ağlaya ağlaya geri dönmüşlerdi. Bunlar:

a. Benî Amr b. Avf’ten: Sâlim b. Umeyr. Bu sahabe Bedir’e iştirak eden sahabelerden idi.²⁷⁶

b. Benî Hârise’den: Ulbe b. Zeyd.

c. Benî Mâzin b. Neccâr’den: Ebû leylâ Abdurrahman b. Ka’b

ç. Benî Seleme’den: Amr b. Humân b. Cemûh

d. Abdullah b. el-Muğaffel el-Muzenî. Bazıları bunun Abdullah b. Amr el-Muzenî olduğunu söylemiştir.

e. Benî Vâkif’ten: Heremî b. Abdullah

²⁷³ Tevbe, 9/92.

²⁷⁴ Ebû Hayyan, *el-Bahrü'l-Muhît*, V, 88; Süleyman b. Ömer el-Cemel, *el-Futûhâtu'l-Îlâhiyye bi Tavdîhi Tefsîri'l-Celâleyn Li'd-Dekâiki'l-Hafîyye*, III, 297.

²⁷⁵ Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 333.

²⁷⁶ Vâkîdî, *Meğâzi*, III, 994.

f. İrbâd b. Sâriye el-Fezârî.

Bu isimler birçok tefsir, siyer ve tarih kitaplarında geçmiştir. En çok kabul görülen görüş te budur.²⁷⁷ Rivayete göre bunların ikisine Abbas b. Muttalib, üçüne Osman b. Affan, ikisine de Yâmîn b. Amr en-Nadrî binit sağlamışlardır.²⁷⁸

3. Hasan el-Basrî şöyle rivayet etmiştir: Bu ayet, Ebu Musa el-Eşârî (r.a.) ve arkadaşları hakkında inmiştir. Onlar Hz. Peygambere kendilerine binek temin etmek üzere geldiler. Onların bu gelişleri Hz. Peygamberin kızgın olduğu bir zamana denk gelmişti. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) onlara: “Allah'a yemin ederim ki, ben sizi götüremem ve sizi bindirecek bir şey de bulamıyorum” dedi. Bunun üzerine onlar ağlayarak geri döndüler. Sonra Rasûlullah (s.a.v.) onları geri çağırdı ve onlara en güzel develerden bir sürü deve verdi. Bunun üzerine Ebu Musa el-Eşârî (r.a.): “Ey Allah'ın Elçisi, sen yemin etmemiş miydin?” dedi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Şüphesiz ben Allah'ın izniyle herhangi bir hususa yemin eder de, sonra ondan daha hayırlı olanını görürsem, o hayırlı olanı yaparım ve yeminimin kefareti yerine getiririm”²⁷⁹.

Haklarında ayet inen bu sahabiler kim olursa olsun sonuçta bu rivayetlerin ortak noktası, onları Tebük seferine katılmak isteyip de maddi imkânsızlıklar nedeniyle Hz. Peygambere gelip sefere katılabilmek için binek temin etmesini istemeleri ve bu istekleri yerine getirilmeyince sefere katılmamanın üzüntüsüyle ağlaya ağlaya geri dönen fakir Müslümanlar olmasıdır. Bunlar kalplerinde şüphe olamayan samimi kimselerdir.

Allah Teâlâ gerçek özür sahiplerini sorumluluklardan muaf tuttuktan sonra bir sonraki ayette asıl kınama ve sorumluluğun kendilerini savaştan alıkoyan herhangi bir özürleri olmadığı halde, sırf nefsi arzularına uyararak Hz. Peygamberden savaşa katılmamak için izin isteyen zenginler üzerine olduğunu bildirmektedir.²⁸⁰

²⁷⁷ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, III-IV, 518; Vâkîdî, *Meğâzî*, III, 993-994; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtu'l-Kebîr*, II, 151.

²⁷⁸ Süleyman b. Ömer el-Cemel, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye bi Tavdîhi Tefsîri'l-Celâleyn Li'd-Dekâiki'l-Hafîyye*, III, 297.

²⁷⁹ Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV, 165; Nizâmuddin el-Nisâbûrî, *Tefsîru Ğarâibu'-Kur'an ve Rağâibu'l-Furkân*, III, 518-519.

²⁸⁰ Tevbe, 9/93.

Beşinci olarak ta Medine’de Hz. Peygamber tarafından görevlendirilerek bırakılanları sayabiliriz. Onlar Hz. Ali ve Muhammed b. Mesleme ve gibi kimselerdir. Hz. Peygamber Muhammed b. Mesleme’yi Medine’ye vekil olarak, Hz. Ali’yi ise ailesine vekil olarak bırakmıştı.²⁸¹

Medine’de kalanların çoğunluğunu bu iki grup oluşturmaktaydı. Yani münafıklar ve özürlüler buna Ka’b b. Mâlik hadisinde geçen şu ifadeler de işaret etmektedir: “*Rasûlullah gittikten sonra Medine’de halk içine çıkıp dolaştıkça çok üzülüyordum. Çünkü gördüklerim ya münafik olarak mimli, ya da özürlü kimselerdi.*”²⁸² Bizim bundan sonra zikredeceğimiz kimseler ise mazeretsizlerdir. Bu grup Müslümanlardan oluşmaktadır ve sayıları birle on arasında idi.

III. MAZERETSİZLER

Allah Teâlâ belli sebeplerden dolayı savaştan geri kalan özür sahiplerini beyan ettikten sonra Allah’a iman ve tasdikleri oldukları halde tembellik, rahata düşkünlük ve başka sebeplerden dolayı geride kalan mazeretsiz günahkâr Müminlerin durumlarını beyan etmeye başlamaktadır. Bu bölümde kendileri münafıklardan olmadığı halde ve savaşa katılmamak için herhangi bir mazeretleri de yokken Hz. Peygamberin cihat emrine icabet etmeyip geride kalan birtakım Müslümanları ele alacağız. Bu bölümü yaptıkları bu kötü işten dolayı erken pişman olan özürsüzler ve tevbelerini geciktiren mazeretsizler şeklinde iki kısma ayırarak değerlendirmek mümkündür.

A. ERKEN PIŞMAN OLAN MAZERETSİZLER

Bu kısımda Hz. Peygamber Tebük seferinden dönmeden önce halis imanları sebebiyle yaptıkları bu hatayı anlayarak ve buna ciddi manada pişmanlık duyarak kendilerini mescidin direğine bağlayan sahabeleri ele alacağız. Allah Teâlâ bunlar hakkında şöyle buyurmaktadır: “*Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar salih bir ameli bir başka kötüyle karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tevbelerini kabul eder. Şüphesiz Allah Ğafûr’dur, Rahîm’dir.*”²⁸³

²⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve’n-Nihâye*, VII, 200.

²⁸² Buhârî, “Meğâzî”, 79.

²⁸³ Tevbe, 9/102.

Ayetin kimler hakkında indiği hususunda üç görüş vardır:

1. Bu ayet nifaklarında tevbe eden bir grup münafık hakkında inmiştir. Bu görüşü benimseyenler, görüşlerine şöyle delil getirmişler. Ayetteki أَخْرُونَ “Diğer bir kısmı da” kelimesini önce geçen ayetteki “Çevrenizdeki bedevilerden münafık olanlar vardır”²⁸⁴ kısmına atıf etmişlerdir. Böylelikle ayetin bedevilerden tevbe eden bir grup hakkında indiği söylenmiştir.²⁸⁵

2. Tebük seferinden geride kalan sonra yaptıkları bu hatadan dolayı pişman olan Ebu Lubâbe ve arkadaşları hakkında inmiştir. Hz. Peygamber ve ashabı Tebük seferine çıktığı zaman bunlar sefere çıkmayıp geride kalmışlardı. Fakat sonra yaptıklarına pişman olmuşlar ve kendilerini mescidin direklerine bağlamışlardır. Allah Elçisi(s.a.v.) gelip çözmedikçe kendilerini serbest bırakmayacaklarına dair yemin etmişlerdi. Hz. Peygamber seferden dönmüş ve her zamanki âdeti üzere mescide gidip iki rekât namaz kılmıştı. Bunu her sefer dönüşünde yapardı. O esnada bunları görmüş ve kim olduklarını sormuştu. Sahabiler “Ebu Lubâbe ve arkadaşlarıdır, seninle beraber sefere katılmamışlar, bu yüzden kendilerini mescidin direğine bağlamışlar ve sen onları serbest bırakmadıkça kendilerini çözmeyeceklerine dair Allah’a yemin etmişlerdir” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ben de onları serbest bırakma emri olmadıkça çözmeyeceğim, Allah onları mazur görmedikçe özürlerini kabul etmeyeceğim. Çünkü onlar benden yüz çevirdiler ve Müslümanlarla birlikte sefere çıkmayıp geri kaldılar” demişti. Bunun üzerine bu ayet inmişti.²⁸⁶ Bu çoğunluk müfessirlerin benimsediği görüştür.²⁸⁷

3. Mücahid ayetin sadece Ebu Lubâbe hakkında onun Benî Kureyza ile başından geçen bir olayla ilgili nazil olduğunu söylemiştir. Benî Kureyza Ebu Lubâbe ile Hz. Peygamberin hükmünü kabul ederek kalelerinden inmeleri hususunda konuşmuşlardı. Ebu Lubâbe onlara böyle yaptıkları takdirde Hz. Peygamberin kendilerini keseceğini anlatmayı kastederek boğazına işaret etmişti. Sonra bu

²⁸⁴ Tevbe, 9/101.

²⁸⁵ Hâzin, Alâuddin Alî b. Muhammed b. İbrâhim el-Hâzin el-Bağdadî, *Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, Kahire, h. 1317, III, 187; Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 178.

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Kur'an an Te'vili'l-Kur'an*, XI, 651; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 274; Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 353.

²⁸⁷ Hâzin, *Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, III, 187.

yaptığından dolayı pişman olmuş ve tevbe etmişti, kendisini mescidin direğine bağlamış ve Allah'ın tevbesini kabul edinceye veya ölünceye kadar kendisini çözmeyeceğine, yemek yemeyeceğine ve hiçbir şey içmeyeceğine yemin etmişti. Allah Teâlâ kendisini affedinceye kadar böyle devam etti ve bu ayet nazil oldu.²⁸⁸ Ancak ayette geçen اعْتَرَفُوا “itiraf ettiler” ve خَلَطُوا “karıştırdılar” gibi cümlelerin çoğul sığısında gelmesi ayetin üç veya daha fazla kişiler hakkında nazil olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Arapçada çoğul sığısı kullanıldığında en azı üç kişiye delalet eder. Bu sebepten dolayı bu görüşün ayetle bağlantılı olmasının uygun olmayacağı kanaatindeyiz. Böylece birinci ve ikinci görüş kalmaktadır. Birinci görüş göre münafıkların kastedilmiş olması mümkün olmakla birlikte, yukarıda zikrettiğimiz gibi Hz. Peygamberin Medine'ye dönüşünden sonra bir grup münafığın Hz. Peygambere gelerek günahlarını itiraf ederek samimi şekilde tevbe ettiklerine dair rivayetlere karşılaşamadık. Bu sebeple ayette kastedilenlerin Ebu Lubâbe ve arkadaşları olduğu görüşün tercihe şayan olduğu kanaatindeyiz.

İbn Kesîr bu görüşlerden farklı olarak başka bir görüş söylemiştir. O ayetin belli bir takım kimseler hakkında inmiş olsa da tüm günahkâr ve hatalı iyi amele kötü ameli karıştıranlara delalet etmesi bakımından umumi olduğunu belirtmiştir.²⁸⁹ Ayetin bu bakımdan umumi olduğu haktır. Çünkü ayet belli bir olaya binaen indirilmiş olsa da iyi amele kötü ameli karıştıran ve sonra bunun için pişmanlık duyup tevbe eden herkesi kapsamaktadır. Ancak biz ayetin bu açıdan umumi olduğunu benimsemekle beraber ayeti Tebük seferi olayına ilişkin değerlendirmeye çalışacağız.

Müfessirler geride kalan bu sahabilerin sayıları ve isimleri hususunda ihtilaf ettiler. Bu hususta farklı rivayetler mevcuttur. Ancak hepsinin ortak noktası Ebu Lubâbe ve arkadaşları olarak geçmesidir. Çoğunluk müfessirlerin rivayet ettiği İbn Abbas'tan gelen rivayette onların on kişi olduğu, onlardan yedisinin sefere katılmayanlarla ilgili ayetlerin haberi ulaşınca, kendilerinin helak olduğuna inanarak mescidin direğine bağladığı, diğer üçünün ise kendilerini direğe bağlamadığı rivayet edilmiştir.²⁹⁰ Sa'd b. Cübeyr ve Zeyd b. Eslem'den gelen rivayette onların sekiz kişi

²⁸⁸ Hâzin, *Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, III, 188; Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 353;

²⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 274.

²⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Kur'an an Te'vili'l-Kur'an*, XI, 651; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, VII, 198; Neseî, Ebu'l-Berekât, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, Kahire, h.

olduğu, Katâde ve Dahhâk'ten gelen rivayette yedi kişi olduğu rivayet edilmiştir.²⁹¹Başka bir rivayette üç kişi olduğu onların da Ebu Lubâbe, Evs b. Se'lebe ve Vedfa b. Hizâm olduğu rivayet edilmiştir.²⁹²Bu farklı rivayetlerdeki İbn Abbas, Katâde ve Dahhâk'ten gelen rivayetleri şöyle uzlaştırabiliriz: İbn Abbas'tan gelen rivayette kendilerini direğe bağlayanlarla birlikte bağlamayanların toplam sayısı on idi. Onlardan yedisi kendilerini direğe bağlamışlardı. Katâde ve Dahhâk'ten gelen rivayette ise sadece kendilerini direğe bağlamış olanları rivayet etmiş olabilir. Böylelikle kendilerini mescidin direklerine bağlayanların sayılarının yedi olduğu direğe kendilerini bağlamayan ve tevbelerini geciktirenlerin ise Ka'b b. Mâlik, Mürâre b. Reb'î el-Âmirî ve Hilâl b. Ümeyye el-Vakîf olduğu kanaatine ulaşabiliriz.

Ebu Lubâbe Ensardan idi ve hicretten önce Müslüman olmuştu. İkinci Akabe Biatına katılmıştı. Bedir, Uhud ve diğer gazvelere katıldı.²⁹³ Ebu Lubâbe'yle beraber geride kalan altı arkadaşı da Ensardan idi. Bu kimseler İkinci Akabe Biatında Hz. Peygambere "Hicret ettiği takdirde kendisini canlarını, mallarını, çocuklarını ve kadınlarını korudukları gibi koruyacaklarına, rahat günlerinde de sıkıntı anlarında da ona itaat edeceklerine, bollukta da darlıkta da gerekli mali yardımları yapacaklarına, iyiliği emredip kötülüğe engel olacaklarına, hiç kimseden çekinmeden hak üzere olacaklarına"²⁹⁴ dair biat etmişlerdi. İkinci Akabe biatı savaşla alakalı hususları da kapsadığından dolayı "Bey'atu'l-harb" diye de isimlendirilmiştir.²⁹⁵ Onların Hz. Peygamber ile yaptığı bu biatı Hendek savaşında hendek kazarken söylediği şu beyitlerinden iyice anlamak mümkündür: نحن الذين بايعوا محمدا على الجهاد ما بقينا أبدا "Biz Muhammed(s.a.v.)'e yeryüzünde kaldığımız sürece cihat üzere biat ettik". Yani İkinci Akabe biatına iştirak etmiş olan sahabeler Hz. Peygamberi koruyacaklarına, her durumda ona itaat edeceklerine, cihada çağrıldıkları zaman ona icabet edeceklerine ve her türlü yardımları da yapacaklarına dair söz vermişlerdi. Ancak onlar Tebük

1317, III, 187; Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 353; Hâzin, *Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, III, 187.

²⁹¹ Hâzin, *Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, III, 187;

²⁹² Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 179.

²⁹³ İbnü'l-Es'ir, İzzeddin, *Usdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, ts, VI, 260-61.

²⁹⁴ Önkâl, Ahmed, "Akabe Biatları", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 211.

²⁹⁵ Önkâl, Ahmed, "Akabe Biatları", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 211.

seferinde Hz. Peygambere verdikleri sözlerinin tersine amel ederek biatları bozmuş oldular. Bunun cezasını da ağır ödediler.

Yukarıdaki zikredilen ayetteki *خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا* “*iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar*” kütü amelden kastın çoğunluk müfessirler Tebuk seferine katılmamaları şeklinde yorumlamışlardır.²⁹⁶ Yani bunlar Hz. Peygamberin emrine itaat etmeyip nefislerine uyararak seferden geri kalmışlardı.

Zikredilen bu sahabeler yaptıkları bu günahtan dolayı pişman olarak tevbe ettiler. Ayette geçen *اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ* “*günahlarını itiraf ettiler*” cümlesi onların pişman olup tevbe ettiklerine delalet eden bir incelik vardır. Arapçada “itiraf”, bir şeyi bilerek ikrar etmek, kabul etmek ve kabul ettiği şeyin inkârından vazgeçmek demektir. Buradaki “*günahlarını itiraf ettiler*” cümlesi tevbeden kinayedir. Çünkü geçmiş bir günahı itiraf etmek, sadece ondan dolayı pişman olup, ona bir daha dönmek için karar ettiği zaman gerçekleşir. Tevbe de bu demektir.²⁹⁷ Demek ki onlar münafıklar gibi Hz. Peygambere gelip yalan mazeretler uydurmadılar. Bilakis yaptıkları günahtan dolayı pişman olarak tevbe ettiler. Allah Teâlâ da onların tevbelerini kabul etti ve yukarıda zikrettiğimiz ayeti indirdi: *Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar salih bir ameli bir başka kötüyle karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tevbelerini kabul eder. Şüphesiz Allah Ğafûr’dur, Rahîm’dir.*” Hz. Peygamber de ayet indirildikten sonra onları çözdü. Ayette geçen *عَسَى* “*Umulur ki*” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de Allah için kullanıldığı zaman kesinlik ifade edeceği müfessirler tarafından bildirmiştir. Yani Allah Teâlâ onların tevbelerini kabul etti demek oluyor.

Ebu Lubâbe ve arkadaşları çözüldükten sonra gidip mallarını Hz. Peygambere getirdiler ve Hz. Peygambere şöyle dediler: “Ey Allah’ın Elçisi, işte senden geride kalmamıza sebep olan mallarımız. Şimdi sen bu malları bizim adımıza tasadduk et, bizi temizle ve bizim için Allah’tan mağfiret dile” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ben mallarınızdan bir şey almakla emrolunmadım” deyince Allah Teâlâ şu ayeti indirdi: *“Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan)*

²⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Kur’ân an Te’vili’l-Kur’ân*, XI, 650; Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru’l-Kebîr*, XIV, 179; Hâzin, *Lubâbu’t-Te’vil fi Meâni’t-Tenzîl*, III, 188; İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, XI, 21.

²⁹⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XI, 21.

temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir.” Bu ayet inince Hz. Peygamber onların mallarının bir kısmını aldı ve sadaka olarak onlar için dağıttı. Ayette geçen مِنْ أَمْوَالِهِمْ “mallarından” ifadesindeki مِنْ teb’îd (bazılarından) demektir. Hz. Peygamber de buna riayet ederek onların mallarından üçten birini alıp dağıtmıştı.²⁹⁸

Allah Teâlâ bir sonraki ayette onların tevbelerini ve sadakalarını kabul ettiğini bildirerek şöyle buyurmaktadır: “Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah kullarının tevbesini kabul eder ve sadakaları da alır. Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir.”²⁹⁹

B. GEÇ PİŞMAN OLAN MAZERETSİZLER

Bunlar Tebük seferinden geride kalanların son kısmıdır. Yani münafıkların, mazeretlilerin ve hata yaptıklarının farkına varıp hemen tevbe edenlerin dışındaki bir gruptur. Bu sahabeler kendilerini seferden alıkoyan herhangi bir mazeretleri olmadığı ve münafıklardan da olmadıkları halde nefislerine uyararak seferden geride kalmışlardı. Tefsir, İslam tarihi ve siyer kitaplarında zikredilen rivayetlerin çoğunluğunda bunların üç sahabe olduğu ve isimlerinin de şu şekilde olduğu rivayet edilmektedir: Ka’b b. Mâlik, Mürâre b. Reb’î el-Âmirî ve Hilâl b. Ümeyye el-Vakifi. Bunların hepsi Ensar’dandır.³⁰⁰Tefsir kitaplarında müfessirler bu üç sahabe ilgili Tevbe suresinde geçen ayetleri açıklarken Ka’b b. Mâlik’in hadisini o ayetlerin açıklaması sadedinde zikretmişlerdir. Çünkü bu hadis Tebük seferi ve bu üç sahabe ile ilgili durumlar özellikle Ka’b b. Mâlik’le ilgili durumlar Ka’b b. Mâlik’in kendi ağzıyla geniş bir şekilde anlatılmıştır. Bu sebeplerden dolayı geride kalan bu kısmı anlatırken tefsir kaynakları ve bu hadisten yola çıkarak duruma açıklık getirmeye çalışacağız.

Ka’b b. Mâlik İkinci Akabe biatında bulunmuş ve Hz. Peygamberi Medine’ye hicret etmeye davet eden sahabilerden biri idi. Hicretten sonra Hz. Peygamber onu Muhacirlerden Talha b. Ubeydullah ile kardeş yapmıştır. Hz. Peygamberin Bedir ve Tebük seferleri hariç hepsine iştirak etmiştir. Ancak Bedir’e katılmayanlar katılmadıkları için azarlanmamışlardı. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) ile Müslümanlar

²⁹⁸ Hâzin, *Lubâbu’t-Te’vîl fi Meâni’t-Tenzîl*, III, 190;

²⁹⁹ Tevbe, 9/104.

³⁰⁰ Taberî, *Câmiu’l-Kur’ân an Te’vîli’l-Kur’ân*, XI, 651; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VII, 279; el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VI, 450; Hâzin, *Lubâbu’t-Te’vîl fi Meâni’t-Tenzîl*, III, 192-93; İbn Hişam, *a.g.e.*, III-IV, 519.

savaş için değil Kureyş kervanını takip etmek için çıkmışlardı. Fakat Tebük seferine ise savaş maksadıyla çıkılmıştı. Bundan dolayı Tebük seferine katılmayanlar azarlandılar.³⁰¹ Ka'b b. Mâlik Tebük seferine katılmayışını ve katılmama sebebini şöyle anlatır : *“Rasûlullah (s.a.v.) bu gazveyi meyvelerin yetiştiği, ağaç gölgelerinin güzelleştiği bir mevsimde yapmıştı. Ben de bunlara çok meyilli idim. Rasûlullah (s.a.v.) ile Müslümanlar savaş hazırlıklarıyla meşgul oldular. Ben de onlarla beraber savaşa hazırlanmak için çıkıyor, fakat hiçbir iş görmeden dönüyordum. Kendi kendime de “Ben istediğim zaman hazırlanmaya muktedirim” diyordum. Bu ihmalcilik bende durmadan devam edip duruyordu. Nihayet herkes işini ciddi tuttu ve bir sabah Rasûlullah (s.a.v.) ile Müslümanlar erkenden sefere çıktılar. Hâlbuki ben ise hala hazırlanmamıştım. Sonra yine sabah vakti evden çıktım, hiçbir şey yapamadan geri döndüm. Bende bu hal hep devam edip duruyordu. Mücahitler işlerini acele tutmuşlardı ve hayli yol almışlardı. Bununla beraber ben yola çıkıp onlara yetişmeyi düşünmüştüm. Keşke öyle yapsaydım. Fakat bunu da başaramadım.”*³⁰² Yani Ka'b b. Mâlik'in Tebük seferini katılmaması işi biraz ağırdan almasından, meyvelerin olgunlaştığı zamana denk gelmesinden ve onun onlara olan düşkünlüğünden dolayı diyebiliriz. Hz. Peygamber ve askeri seferi çıkıp gittikten sonra onlara yetişmeyi düşünmüş ama bunu da yapamamıştı. Sefere katılmamak için başka ciddi bir mazereti de yok idi. Sağlığı ve mali imkânları yerinde idi.³⁰³ Kendisinin anlattıklarına göre sefer esnasındaki kadar kuvvetli ve zengin olmamış ve bu esnada iki tane binek devesine sahip olmuştu.³⁰⁴ Yine Hz. Peygambere söylediği şu sözlerinden bunu iyice anlamak mümkündür: *“Vallahi benim seferden kalmam için hiçbir mazeretim yoktu. Vallahi hiçbir zaman senden geri kaldığım sıradaki kadar daha kuvvetli ve daha zengin olmamıştım”*³⁰⁵

Diğer ikisi ise Mürâre b. Reb'î el-Âmirî ve Hilâl b. Ümeyye el-Vakiff'dir. Bu ikisi salih ve Akabe biyatına ve Bedir gazvesine katılan sahabilerdendir. Bu iki

³⁰¹ İbnü'l-Es'ir, İzzeddin, *Usdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, IV, 461; Buhârî, “Meğâzi”, 79; Müslim, “Tevbe”, 53.

³⁰² Müslim, “Tevbe”, 53; Krş. Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Muslim ve Tercemesi*, İrfan Yay., İstanbul, 2003, VIII, 266-272.

³⁰³ Mustafa Karabacak, *Ka'b b. Mâlik'in Tebük Seferine Katılmaması ile İlgili Hadis Hakkında Bir Değerlendirme*, EKEV Akademi Dergisi, sy. 63, 2015, s. 205.

³⁰⁴ Buhârî, “Meğâzi”, 79; Müslim, “Tevbe”, 53.

³⁰⁵ Buhârî, “Meğâzi”, 79; Müslim, “Tevbe”, 53.

sahabenin de Ka'b b. Mâlik gibi sefere katılmamak için ciddi bir mazeretleri yok idi. Hilâl b. Ümeyye yaşlı birisi idi ancak sefere katılabilecek sağlığa ve mala sahipti.³⁰⁶

Bu üç sahabe Hz. Peygamber Tebük seferinden dönünce ayrı ayrı vakitlerde Hz. Peygamberin huzuruna giderek hallerini anlattılar. Ka'b b. Mâlik Hz. Peygamber seferden döndüğü zaman O'na sefere katılmayışının sebebini nasıl anlatacağını düşünmeye başladı. Aklında yalan mazeretler uydurarak yalan söylemeyi bile geçirdi. Ailesinden her fikir sahibinden yardım istedi. Ancak sonunda bu batıl düşünceler gitti ve Rasûlullah (s.a.v.)'e sadece doğruyu söylemeye karar verdi. Onun bu doğru söylemesi tevbesinin kabul olunmasına vesile oldu. O Hz. Peygamberin huzuruna gelince ikisinin arasında şu diyalog cereyan etti: “

“Seni sefere çıkmaktan ne alıyordu? Sen Akabe'de sırtına biat almış değil miydin?” dedi. Ben:

“Ey Allah'ın elçisi! Ben Allah'a yemin ederim ki, ben dünya halkından senden başka birinin yanında otursaydım, onun öfkesinden muhakkak bir özürle kurtulacağımı sanırım. Zira ben lisanına fesahat verilmiş bir kimseyim. Lakin ben, vallahi, şuna kanaat ettim ki, eğer bugün ben seni benden hoşnut edecek bir yalan söz söyleyecek olursam çok sürmez muhakkak Allah (yalanımı sana bildirerek) seni hakkımda öfkelenir. Eğer huzurunda seni hakkımda öfkelenirecek doğru söz söylersem herhalde ben bu hususta vuku bulan kusurumu Allah'ın affetmesini umarım. Vallahi, benim seferden geri kalmam hususunda söyleyecek hiç bir özürüm yoktur. Vallahi ben senden geri kaldığım zamanki kadar hiçbir vakit daha kuvvetli ve daha zengin değildim” dedim. Bu sözlerin üzerine Rasûlullah (s.a.v.):

“Ka'b'a gelince, hakikaten o doğruyu söyledi. Ey Ka'b! Allah senin hakkında hükmünü verinceye kadar bekle(git)!” buyurdu.”³⁰⁷ Ka'b b. Mâlik'in Hz. Peygamberin huzurunda böyle konuşması imanındaki doğruluğu ve samimiyetini göstermektedir. Hz. Peygamberin huzurundan ayrıldıktan sonra Seleme oğullarından bazı kimseler “Vallahi! Biz senin bundan önce hiç bir günah işlediğini bilmiyoruz. Muhakkak ki sen, seferden geri kalan diğer kimselerin Rasûlullah (s.a.v.)'e beyan ettikleri özürle özür dilemekten âciz kaldın. Hâlbuki sen de özür beyan etseydin,

³⁰⁶ İbnü'l-Es'ir, İzzeddin, *Usdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, V, 129, 380; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 997-98.

³⁰⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 79;

Rasûlullah (s.a.v.)'in senin hakkında istiğfarda bulunması kâfi gelirdi”³⁰⁸ diyerek ısrarla kendisinden önce özür beyan eden seksen kusur münafık gibi özür dilemesini teklif etmişler de o bundan vazgeçti.

Onlar münafıklar gibi yalan yere özür uydurarak özür beyan etmediler ve yukarıda zikrettiğimiz gibi Ebu Lubâbe ve arkadaşları gibi de hatalarını hemen anlayıp tevbe etmeye de acele etmeyip tevbe edip etmeme konusunda tereddüt ettiler. Tevbe etmeyi Allah'ın kendileri hakkında hüküm verinceye kadar geciktirdiler. Bu tevbe geciktirmelerinden dolayı boykota uğratıldılar ve haklarında ayet nazil oldu: “(Sefere katılmayanlardan) diğer bir grup da Allah'ın emrine bırakılmışlardır. O, bunlara ya azap eder veya tevbelerini kabul eder. Allah çok bilendir, hikmet sahibidir.”³⁰⁹ Taberî, İbn Kesîr ve diğer müfessirlerin belirttiklerine göre bu ayet, Tebuk seferine katılmayan ve diğer Ebu Lubâbe ve arkadaşları gibi günahlarını hemen anlayıp tevbe etmede acele etmeyen üç sahabe hakkında nazil olmuştur. Sahabeler de bunlar hakkında ihtilaf ediyorlardı. Bazıları “helak oldular” diyorlar, kimileri ise “belki Allah onları affeder” diyorlardı.³¹⁰ Hasan el-Basrî tarafından bu ayetle kastedilenlerin Hz. Peygamberin kendi huzurundan uzaklaştırdığı bir münafık grubu olduğu söylenmiştir.³¹¹ Yani bunlar hakkındaki hüküm ertelenmişti ve Allah'ın emrine bırakılmıştı. Onlar Allah'ın kendilerini azap mı edeceğini veya tevbelerini kabul mü edeceğini bilmiyorlardı.

Bundan sonra Hz. Peygamber haklarında hüküm ininceye kadar insanları onlarla oturup kalkmaktan ve konuşmaktan men etti.³¹² Bu sıkıntılı anları Ka'b b. Mâlik şöyle anlatır: “*Rasûlullah savaşa katılmayanlardan sadece üçümüzle konuşmaktan insanları nehiy etti. Bunun üzerine insanlar bizimle konuşmaktan kaçındılar ve bize karşı tavırlarını değiştirdiler. Hatta yeryüzü bile nefsimi yabancılaştı. Sanki bu yeryüzü önceden tanıdığım yeryüzü değildi. Bu hal üzere elli*

³⁰⁸ Buhârî, “Meğâzî”, 79;

³⁰⁹ Tevbe, 9/106.

³¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Kur'ân an Te'vili'l-Kur'ân*, XI, 671; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 279; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VI, 450; Zemaşerî, *El-Keşşâf an Hakâiku'l-Ğevâmidi't-Tenzil ve Uyyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, III, 90-91; Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 196. Hâzin, *Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, III, 192-93;

³¹¹ Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 196.

³¹² Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebi*, Ensar Yay., İstanbul, 2017, 545.

gün kaldık. İki arkadaşına gelince, halktan çekildiler ve ağlayarak evlerinde oturdular. Ben ise onlardan daha genç ve güçlü idim. Bu nedenle dışarı çıkarak cemaatle namaz kılar ve çarşılarda dolaşırdım. Ancak kimse benimle konuşmazdı. Namazdan sonra Rasûlullah yerinde otururken yanına gelir, kendisine selam verirdim ve kendi kendime “Acaba Rasûlullah selamımı alırken dudaklarını kıpırdattı mı, kıpırdatmadı mı?” diye sorardım. Sonra namazı Rasûlullah’a yakın bir yerde kılar ve fark ettirmeden onu gözetlerdim. Ben namaza yöneldiğim zaman bana bakardı, kendisine dönüp baktığım zaman da yüzünü benden çevirirdi.

Nihayet Müslümanların bana karşı olan sert tutumları uzun süre uzayınca, Ebû Katâde’nin bahçesine gidip duvardan içeri atladım, Ebû Katâde amcamın oğlu ve en çok sevdiğim insan idi. Gidip ona selam verdim. Vallahi selamımı almadı. Ben ona:

-Ey Ebû Katâde! Sana Allah aşkına soruyorum. Benim Allah’ı ve Rasûlünü ne kadar sevdiğimi biliyor musun? dedim. Sustu hiç cevap vermedi. Ona Allah aşkına bir daha sordum. Yine sustu cevap vermedi. Bir daha sorunca:

-Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dedi. Bunun üzerine gözlerimden yaş boşandı. Artık geri döndüm duvardan atladım.”³¹³ Hatta boykotun kırkıncı günü hanımlarından ayrılmalarına ve onları ana babalarının yanlarına göndermeyi emretti: “Nihayet ıstıraplı elli günden kırkı geçip vahiy hayli gecikmişti ki bir de baktım Rasûlullah’ın elçisi bana geliyor, geldi ve bana: “Rasûlullah, sana kadınından uzaklaşmanı emrediyor!” dedi. Ben ona:

“Onu boşayacak mıyım, yoksa ne yapacağım?” dedim. O da:

“Hayır! Sadece ondan ayrı bulun, ona asla yaklaşma!” dedi.

Rasûlullah benimle aynı durumda olan diğer iki arkadaşına da bunun gibi emir göndermiş.”³¹⁴

Bu sıkıntılı anlarda Gassan kralı Ka’b b. Mâlik’e “Bize haber ulaştı ki sahibin sana cefa etmekte imiş. Allah seni ne hakaret diyarında ne de hakkın zayi olacağı yerde yaratmıştır. Hemen bize katıl ki, sana destekte bulunalım.” diyerek mektup göndererek

³¹³ Buhârî, “Meğâzi”, 79; Müslim, “Tevbe”, 53.

³¹⁴ Buhârî, “Meğâzi”, 79; Müslim, “Tevbe”, 53; Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsiru’l-Kebîr*, XIV, 196.

onu kendi yanına çekmek için teklifte bulunmuşsa da o buna “*Bu da öbürü gibi belânın bir çeşididir*” diyerek hiç itibar göstermedi.

Burada İslam toplumu hiçbir toplumun göstermediği kuvvetli disiplin ve yüce ahlaki espriyi ortaya koymuştur. Onlar lidere nasıl itaat edileceği hususunda en güzel örneği göstermişlerdir. Liderin emretmesiyle bu toplum o kişilere yabancı hale gelmişti. O kadar ki en yakın akraba ve en yakın arkadaşları bile onlarla konuşmuyordu. Ancak bu toplumun gösterdiği bu sıkı disiplinin yanında toplumun her ferdi kardeşlerinin bu gözden düşmüş hallerine üzüyor ve onların affedilmelerini temenni ederdi. İşte Kur’ân’ın oluşturmak istediği dürüst toplum şekli budur.³¹⁵

Bu zor sıkıntılı elli günlük boykottan sonra tevbelerin kabul olunduğuna dair ilahî müjde geldi: “*Ve (seferden) geri bırakılan üç kişinin de (tevbeleri kabul etti). Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıkıkça sıkıyordu. Nihayet Allah’tan (O’nun azabından) yine Allah’a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönmeleri için Allah onların tevbesini kabul etti. Çünkü Allah tevbeyi çok kabul eden, pek esirgeyendir.*”³¹⁶ Böylece Hz. Peygambere doğru söylemeleri ve elli günlük boykot sürecince gösterdikleri samimiyyetin sonucu olarak Allah Teâlâ tarafından tevbeleri kabul olunmuştur. Âlimler de demişlerdir ki, gerçek nasuh tevbesi Ka’b b. Mâlik ve iki arkadaşının tevbeleri gibi olur.

Ka’b b. Mâlik bu durumu şöyle anlatmaktadır: “*Resûlullah’ın bizimle insanları konuşmaya yasak koymasının üzerinden elli gün geçti. Ellinci gecenin sabahında sabah namazını kıldım ve evlerimizin birinin damı üzerinde bulunuyordum, öyle bir halde oturuyordum ki, tıpkı Allah Teâlâ’nın ayette zikrettiği gibi nefsim üzerime daralmış gibiydi, yani gönlüm bunalmış da bunalmış ve yer bütün genişliğine rağmen başıma dar gelmeye başlamıştı, sıkılıyordum. İşte tam bu esnada Seli Tepesi üzerinde en yüksek sesle bana “Ey Ka’b b. Mâlik, müjde, müjde!” diye alabildiğine bağırın*

³¹⁵ Mevdudi, Ebu’l-Ala, *Tefhimu’l-Kur’ân*, II, 290-91.

³¹⁶ Tevbe, 9/118.

*birisinin sesini işittim. Hemen secdeye kapandım ve anladım ki, genişlik gelmiştir (müjdeli bir haber) .*³¹⁷

Ayette geçen *و عَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلُّوا* ibaresini müfessirlerden bazıları “Tebük seferinden geri bırakılanlar” şeklinde yorumlarken bazıları ise “Bağışlanması ertelenenler/tevbelerinin kabul edilip edilmemesi hususunda geri bırakılanlar” şeklinde tefsir etmeye çalışmışlardır. Bazıları ise bu iki anlamın da muhtemel olduğunu söylemişlerdir.³¹⁸ Ayetle ilgili ileri sürülen bu iki görüşten hangisi tercihe şayandır diye sorulacak olursa, bizim kanaatimize göre birinci görüş daha uygundur. Çünkü ayetin Tebük seferinden geride kalanlar hakkında inmiş olması ve *خَلُّوا* kelimesinin yukarıda zikrettiğimiz *المُخَلَّفُونَ* kelimesiyle kök ve mana açısından aynı olması da buna delalet etmektedir. Nitekim *المُخَلَّفُونَ* kelimesinin tarifini yaptığımız zaman, herhangi bir gerçek mazereti olmadan savaştan geride kalanlar için kullanılır demiştik. Bu ise geride kalan bu üç sahabe için de uygun düşüyor. Çünkü onlar da herhangi bir gerçek mazereti olmadan savaştan geride kalmışlardı.

Müfessir Fahreddin er-Râzî ayetteki ifadelerden bu üç sahabenin elli günlük boykot süresince yaşadığı en zor ortak vasıflarını şu şekilde bildirmektedir:

1. Yeryüzü tüm genişliğine rağmen onlara dar gelmişti. Allah Teâlâ: *حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ* “*Yeryüzü, tüm genişliğine rağmen onlara dar gelmiş*” buyurmaktadır. Yani Hz. Peygamberin ve müminlerin onlardan yüz çevirmesi, onlara iltifat etmemeleri, konuşmaktan uzak durmaları ve hanımlarından ayrı kalmaları onlara çok ağır gelmiş ve adeta yeryüzü tüm genişliğine rağmen onlara dar gelmişti.³¹⁹

2. Vicdanlarının kendilerini sıktıkça sıkılmaları. Hak Teâlâ'nın şu şekilde buyurarak ifade ettiği husustur: *و ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنْفُسُهُمْ* “*vicdanları kendilerini sıktıkça sıkılmıştı.*” Yani bununla onların üzüntüleri, kederleri, eş ve arkadaşlarından ayrı kalmaları ve insanların kendilerine hor bakmalarından dolayı içlerinde meydana gelen daralma kastedilmektedir.

³¹⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 79; Müslim, “Tevbe”, 53.

³¹⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, VI, 469; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Kur'ân an Te'vili'l-Kur'ân*, XII, 671; Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 223.

³¹⁹ Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 224.

3. Allah'tan başka hiçbir sığınacak yerin olmadığını anlamaları. Yine ayetin devamında Allah Teâlâ şu şekilde buyurmaktadır: *و ظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ* “*Nihayet Allah'tan (O'nun azabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı.*” Yani affedilmeleri ve tevbelerin kabul edilme hususunda Allah'tan başka hiçbir sığınağın olmadığını anladılar.³²⁰

Şüphe yoktur ki bu üç sahabe Hz. Peygamberin gözde sahabelerinden idi. Zira Akabe biatında ve Ka'b b. Mâlik hariç Bedir gazvesinde bulunmuşlardı. Hz. Peygamberin Tebuk seferine katılmamaları ve tevbelerin geciktirmelerinden dolayı böyle ağır bir şekilde cezalandırmasının sebebi kanaatimizce yukarıda zikrettiğimiz gibi bu üç sahabe de Akabe biatına katılmışlardı. Bunlar Hz. Peygamberi koruyacaklarına, her durumda ona itaat edeceklerine, cihat için çağrıda buldukları zaman ona icabet edeceklerine ve her türlü yardımları da yapacaklarına dair söz vermişlerdi. Yani demek istiyoruz ki, bu sahabeler Hz. Peygambere verdiği sözü yerine getirmemelerinin bir sonucu olarak Rasûlullah (s.a.v.)'in onları ağır bir şekilde cezalandırmasına sebep olmuş olabilir.

Rasûlullah (s.a.v.)'in bu gözde sahabelerine verdiği cezayı şu cümleler güzel bir şekilde açıklayabilir: *“Meselenin dikkate değer bir başka yönü de vardır. Bu olayda, liderin ve onun takipçisi Müslüman toplumun ortaya koydukları tavır gerçekten eşsizdir. Azıcık dahi olsa herhangi bir kin ve öfke duygusu karıştırmamak şartıyla lider, şefkat duygusundan da ayrılmaksızın tebaasını -gerektiriyorsa- en şiddetli bir şekilde cezalandırabilir. Onun cezası, babanın oğluna verdiği cezaya benzer. Babalık şefkatinin ne olduğunu anlar anlamaz kişi, liderinin de, kendisine verdiği cezanın, hareketlerini ıslaha yönelik, dolayısıyla kendi hayrına olduğunu anlar. Böylece takipçi çok zor şartlar altında bile en mükemmel itaat örneğini sergiler.”*³²¹

³²⁰ Fahreddin, *Et-Tefsiru'l-Kebîr*, XIV, 224;

³²¹ Mevdudî, Ebu'l-Ala, *a.g.e.*, II, 290.

SONUÇ

İslam'da savaşın gayesi, dinin temel maksatlarından olan din, can, akıl, nesil ve malın güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Hz. Peygamberin gerçekleştirdiği gazvelerinin temel amacı da budur. Tebük seferinin de yapılışındaki sebeplerin başında bu gelmektedir. Hz. Peygamber hiçbir zaman insanların ölümünün kaşınılmaz olduğu savaş gibi faaliyetleri keyfi olarak başlatmamıştır. Hicretin dokuzuncu senesinde meydana gelen Tebük seferinin başlatılmasında da asıl etken bu olmuştur. Müslümanları yok etmek için yola çıkan Rum imparatorunun haberi Hz. Peygambere ulaşınca yeni kurulan İslam toplumunun varlığını sürdürebilmesi için onlara karşı savaş ilan etmişti. Çünkü bu konuda geç kalması, Müslümanların varlığı konusunda tehlikelere yol açabilirdi.

Bu savaş havaların aşırı sıcak olduğu, kıtlığın hüküm sürdüğü, meyvelerin olgunlaştığı ve herkesin gölgelikler aradığı yaz mevsimine denk gelmişti. Hem de o zamanki dünyanın süper devletlerinden biriyle savaşılacaktı. Böyle bir durumda savaşa çıkmak tüm İslam toplumu için büyük bir imtihan idi.

Tebük seferine katılma aşamasında Medine topluluğu bireysel ve içtimai olarak farklı davranışlarda bulundular. Rasûlullah (s.a.v.)'in seferberlik emri verilmesiyle Müslümanlar imkânlarını zorlayarak fedakârlıklarında bulunup hazırlık yaparak sefere katılmışlardı. Ancak bunların dışında sefere katılma noktasında tüm imkânları olduğu halde katılmayanlar ve imkânsızlıklarından dolayı sefere katılmayanlar da var idi. Tevbe suresinin pek çok ayeti bu sefer ile alakalı olarak nazil olmuştur. Tevbe suresinin ayetlerinin delalet ettiği manalardan seferden geride kalanların şu gruplardan meydana geldiği anlaşılmaktadır: Münafıklar, Mazeretliler ve Mazeretsizler. Sure bu grupların içinde buldukları psikolojik hallerini en güzel bir şekilde beyan etmektedir.

Tebük seferi zor şartlar altında gerçekleştiği için Medine topluluğunun iman, ihlas ve Allah Elçisine(s.a.v.) sadakat imtihanına dönüşmüştü. Bu imtihani kaybedenlerden ilki de münafıklar olmuştur. Münafıklık hicretten sonra Medine'de çeşitli sebeplerden dolayı ortaya çıktı. Tevbe suresinin ayetlerinin delalet ettiği manalardan anlaşıldığı üzere Tebük seferinden geride kalan münafıkların Medine ve

Medine civarında yaşayanlardan meydana geldiği, seferden geride kalanların çoğunluğunu da münafıklar oluşturduğu ve onların bazılarının Hz. Peygamberden izin isteyip bazılarının izin istemeden geride kaldığı görülmektedir. Medine’de Tebük seferinden geride kalanlar münafıkların reisi Abdullah b. Ubey b. Selûl ve ona çeşitli yollarla tabi olanlardan oluşmaktaydı. Bunların sayıları ise yaklaşık yüz yirmi kadar olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan otuz dokuzunun Hz. Peygamberden uyduruk bahaneler ileri sürerek izin isteyip geride kaldığı, diğerlerinin ise izin istemeden geride kaldığını öğrendik. Kaynaklardan bunlardan yaklaşık üçte biri hariç diğerlerinin isimlerine rastlayamadık. Kaynaklardan rastladığımız isimler şunlardır: Abdullah b. Ubey b. Selûl, Cedd b. Kays, Abdullah b. Nebtel, Rufâa b. et-Tâbût, Mu’teb b. Kuşeyr, Mâlik b. Ubeyy b. Selûl, Dâîs, Sa’d b. Huneyf, Zeyd b. el-Lusait, Selâme b. Humâm, Nu’mân b. Ebî Âmir, Râfi’ b. Harmele, Mâlik b. Ebi Nevfel. Bu isimlerin çoğunluğu Abdullah b. Ubey b. Selûl’le beraber zikredilmesinden hareketle bunların çoğunluğun izin isteyip geride kalanlar olduğu kanaatine vardık. Zira izin isteyerek geride kalanlar Abdullah b. Ubey b. Selûl ve arkadaşları idi.

Hz. Peygamberden izin isteyip geride kalanlar Abdullah b. Ubey b. Selûl, Ced b. Kays, Rufâa b. et-Tâbût gibi Medine’nin önde gelenleri, zengin ve savaşmak için sağlıkları gayet yerinde olan kimseler idi. Buna rağmen kalplerindeki münafıklığın bir yansıması olarak hiçbir özürleri olmadığı halde Hz. Peygambere gelerek izin isteyip geride kaldılar. Allah Teâlâ bu kimseler için Kur’an-ı Kerîm’de “kadınlar” manasındaki خوالف ve onun eril karşılığı olan الْمُخَلَّفُونَ، القَاعِدُونَ gibi aşağılayıcı ve yerici ifadeler kullanmıştır. Zira bunlar kadınlar, yaşlılar ve çocuklar gibi özürlerle beraber kalarak nefislerinin bu şekilde aşağılanmasına razı olmuşlardı. Şu hususa da dikkat çekelim ki, Medine münafıklarının arasında Yahudiler var idi hepsi Arap asıllı değildi. Yahudilerin çoğunluğu Tebük seferi meydana gelmeden önce Medine’den sürgün edilmişler de münafık olan bazı kimseler kalmıştı. Yukarıda zikrettiğimiz Rufâa b. et-Tâbût bunlardandır.

Hz. Peygamber Abdullah b. Ubey b. Selûl ve Ced b. Kayıs gibi münafıklıkları herkes tarafından bilinen münafıkların bile serbest olarak dolaşmalarına müsaade ediyor ve izin istedikleri zaman da izin veriyordu. Ancak Hz. Peygamberin onlara böyle davranmasının altında günümüzde ve gelecek zamanlarda yani her zamanda

değerini kaybetmeyecek büyük siyasetler ve hikmetler vardır: 1. Medine Müslümanlarının içindeki tefrikayı önleyip birliği sağlıyordu; 2. Münafıklardan gelebilecek tehlikeleri azaltıyordu; 3. İlk başta münafık olup sonra münafıklığından dönmek isteyene imkân sağlıyordu. Nitekim münafıkların başı olan Abdullah b. Ubey b. Selûl vefat ettikten sonra Medine'deki münafıklar kendiliğinden kaybolup gitmiştir.

Münafıkların diğer bir kısmı da Medine civarında yaşayan bedevilerdir. Bunlar Muzeyne, Cuheyne, Eslem, Gıfar, Esed ve Eşcâ gibi kabileler idi. Bu bedevi kabilelerin Tebük seferinden önce Hudeybiye'de ve Hayber'deki sergiledikleri tavırları onların ilk başta İslam'ı kendi menfaatlerine göre kabul ettikleri, bu sebeple imanın kalplerine tam yerleşmediği ve bunun tabii neticesi olarak nifak ve küfürde daha şiddetli olduğunu öğrendik. Tebük seferine çağrıldıkları zaman bedevilerden bir kısmı çeşitli bahaneler ileri sürerek eski adetlerinin gereğince seferden geri kalmaya çalışmışlar. Ancak Hz. Peygamber bazılarını izin vermiş bazılarını ise izin vermemiş. Medine münafıklarının arasında izin almadan seferden kalanlar olduğu gibi bedevilerden de öyleleri olmuştur. Tevbe suresi doksanıncı ayette bu iki kesim hakkında bahsetmektedir. Ayette geçen الْمُعْذِرُونَ “bahane edenler” kelimesinin iki kıraatle okunması, Hz. Peygamberden izin alarak geride kalan bedevilerin arasında özürlerinde doğru olanlarla birlikte, yalan mazeret beyan eden münafıkların da olduğunu gördük. Kaynaklarda bunların kimler olduğu kesin olarak geçmemektedir. Ancak ayetteki الْمُعْذِرُونَ kelimesinin hikmete binaen çeşitli kıraatlerle okunmasında izin alan bedevilerin arasında münafıkların da olduğu kanaatine vardık.

Münafıkların dışında geri kalan kısım ise Müslümanlardır. Geride kalan Müslümanların arasında gerçek özür sahibi kimseler olduğu gibi hiçbir özürleri olmadığı halde sırf ihmalkârlık ve nefsanî arzularına kapılarak geride kalanlar da var idi. Özür sahibi kimseler güçsüz-zayıf olanlar, hastalar ve fakirlerdir. Allah Teâlâ bu kimselerin samimi oldukları sürece onlar için bir sorumluluğun olmadığını bildirmiştir.

Müslümanlardan hiçbir ileri sürece özürleri olmadığı halde sırf ihmalkârlık ve nefsanî arzularına kapılarak geride kalanlara gelince, yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaştığımız bilgilere göre sayıları toplam ondur. Hepsisi de Ensardandır ve

dikkate şayan diğerk bir husus da hepsinin İkinci Akabe Biatında bulunmuş olmalarıdır. Bunlardan yedisi, Ebu Lubâbe ve Arkadaşları Hz. Peygamber seferden dönmeden önce yaptıkları hatanın farkına vararak hemen tevbe ederek günahlarının affedilmesi için kendilerini mescidin direklerine bağlayarak Allah'ın affına sığınmışlar. Diğerk üçü, Ka'b b. Mâlik, Mürâre b. Reb'î el-Âmirî ve Hilâl b. Ümeyye el-Vakifî ise, tevbelerini geciktirmişler ve bu nedenle elli günlük boykota uğratılmışlardır. Böylece ağır cezalandırmadan sonra tevbeleri kabul olunmuştur. Tevbelerinin kabul olunmasındaki asıl neden de samimiyetleri ve doğru söylemeleridir. Yaptığımız araştırmadan bu sahabeler böylece ağır bir şekilde cezalandırmasının başlıca iki sebebe dayandırıldığı sonucuna ulaştık:1. İkinci Akabe Biatında verdiği sözlerini bozmaları. 2. Hz. Peygamberin seferberlik emrine karşı ihmalkâr davranmaları. Şunu da belirtelim ki, bu sahabiler peygamberler gibi ismet sıfatına sahip kimseler değildirler. Günah yapabilme potansiyeline sahip kimselerdir. Ancak ilahi hikmete binayen bu sahabilerin yaptığı işlerde gelecek nesiller için büyük dersler vardır.

Meselenin diğerk bir yönü de vardır ki, bu olay karşısında liderin ve takipçileri Müslümanların sergilediği tavır hakikaten eşsizdir. Liderin kin ve öfke duygularını karıştırmaksızın hem de şefkat duygusundan ayrılmaksızın cezalandırabilmesi, Müslümanların ise bu emir karşısında son derece itaatkâr davranmalarıdır. Bu yönüyle bu olay büyük dersler içermekte ve İslam topluluğunun sahip olması gereken bireysel ve toplumsal ahlakı ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2007.

Abdurrahman Ateş, *Şiddet Eylemlerine Referans gösterilen bazı âyetlerin Tahlili*, Din ve Hayat Dergisi, sy. 15, 2012, s. 30-31.

Ahmet b. Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî el-Mervezî, *Müsned*, Dâru'l-Fikar, Beyrut 1991.

Algül, Hüseyin, "Gazve", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 488.

Ali Kaya, *İslam Hukukunda Savaş Anlayışı*, Emin Yay., Bursa 2007.

Altuntaş Halil, Şahin Muzaffer, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, DİB Yay., Ankara 2009.

Alûsî, Şihabuddin Mahmud el-Bağdadî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, Dâru'l-Fikar, Beyrut 1987.

Apak Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2015.

Beyzavî, Nâsruddin Ebi'l-Heyr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Risale Yay., Beyrut 2015.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru'l-İlm, Kahire 1956.

Davudoğlu Ahmed, *Kur'an-ı Kerîm ve İzahlı Meâli*, Çelik Yay., İstanbul 1995.

Döndüren, Hamdi, "Tebük Seferi", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, VIII, 9.

Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistanî, *Sünen*, Risâle Yay., Beyrut 2015.

Ebû Hayyan, Muhammed b. Alî b. Yusuf b. Hayyan el-Endelusî, *el-Bahru'l-Muhît.*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

Ebussuûd Efendi, *İrşâdu'l-Akli's-Salîm ilâ Mâzâya'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1990.

El-Cemel, Süleyman b. Ömer el-Cemel, *el-Futûhâtu'l-İlâhiyye bi Tavdîhi Tefsîri'l-Celâleyn Li'd-Dekâiki'l-Hafîyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, sad: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Zehraveyn Yay., İstanbul, t.y.,

El-Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Mizan Yayınevi, İstanbul 2006.

Hâzin, Alâuddin Alî b. Muhammed b. İbrâhim el-Hâzin el-Bağdadî, *Lubâbu't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, Kahire h. 1317.

Işıcık Yusuf, *Kur'an ve Meâli*, Konya 2008.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru Taybe, Riyat 2005.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaluddin Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Daru İbni Kesir, Kahire ts.

İbn İshâk, Muhammed el-Matlibî, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfi, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Daru'l-Hicr Yay., Cize 1997.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfi, *Tefsiru'l-Kur'an'I Azîm*, Yay. Dâru'l-Fârûku'l-Hedîse, Kahire 2000.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanu'l-Arab*, Dâru'l-Meârif Yay., Kahire ts.

İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdadî, *Kitâbu't-Tabakâtu'l-Kebîr*, Mektebetu'l-Hancı Yay., Kahire 2001.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *Usdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fi't-Tarih(İslam Tarihi)*, Tercüme Heyeti: Ahmet Ağırakça, Beşir Eryatsoy, Zülfikar Tüccar, Abdulkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Hikmet Neşriyatı, İstanbul 2008.

İsfahanî, Râğib, *Müfredâtu Elfâzu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem Yay., Dimaşk 2014.

Karabacak Mustafa, *Ka'b b. Mâlik'in Tebük Seferine Katılmaması ile İlgili Hadis Hakkında Bir Değerlendirme*, EKEV Akademi Dergisi, sy. 63, 2015, s. 205.

Karaman Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıçı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yay., Ankara 2015.

Kaya, İsmail, “*Seferberlik*”, Şamil İslam Ansiklopedisi, Şamil Yay., İstanbul 2000, VII, 152.

Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul t.y.

Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, er-Risâle Yay., Beyrut 2006.

Mahmud Şid Hattâb, *İktibâsu'n-Nizâmî'l-Askar'î fi Ahdi'n-Nebî*, Metâbiu Katri'l-Vataniyye, Duha, 1400.

Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali ünal, Hamdi Aktaş, insan yayınları, İstanbul 1997.

Mevdudi, Ebü'l-Alâ, *İslam'da Savaş Hukuku*, Buruc Yay., Çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 2009.

Meydânî, Abdulganî el-Guneymî el-Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrut 2015.

Müslim, İbn Haccac Ebu Hüseyin, *el-Câmiu's-Sahih*, Risâle Yay., Beyrut 2009.

Naim Ahmet, *Sahîh-ı Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yay., Ankara 1991.

Nesefî, Ebu'l-Berekât, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, Kahire h. 1317.

Nizâmuddîn El-Nisâbûrî, el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî el-Nisâbûrî, *Tefsîru Ğarâibu'-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

Öğmüş Harun, *Metâlibü'l-İslâm es-Siyâsiyye ve Hayâtu'l-Müslimîn maa'l-Aharîn fi Dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İslam Hukuku Araştırma Dergisi, sy. 22, 2013, s. 267.

Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr Yay., Beyrut 1981.

Rıfat Oral, *Kur'ân'la Buluşmak-2*, İrfander Yay., Konya 2011.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvatu't-Tefâsîr*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2015.

Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yay., İstanbul 2010.

Sezikli, H. Ahmet, “Hz. Peygamber Döneminde Münafıklar”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXI, 568-569.

Sofuoğlu Mehmet, *Sahîh-i Muslim ve Tercemesi*, İrfan Yay., İstanbul, 2003.

Şaban Özkabukçu, *Siyer terimleri ve deyimleri sözlüğü*, İz Yay. İstanbul.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Vefa, Mısır, ts.

Şulul Kasım, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebi*, Ensar Yay., İstanbul 2017.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, Dâru Hicr, Kahire 2001.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Rusul ve'l-Muluk*, Dâru'l-Maarif, Kahire ts.

Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa, *Sünen-i Tirmizî*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut, 1998.

Vâkîdî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Meğâzî*, London Oxford University Press Yay., London 1966.

Yaman, Ahmet “Savaş”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 190.

Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcû'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kuveyt 1965.

Zehebî, Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dîmaşkî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî Yay., Beyrut 2003.

Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *El-Keşşâf an Hakâiku'l-Ğevâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad 1998.

Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer *Esasu'l-Be lâğa*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr Y ay., Dîmaşk 1991.